

99.
19509
- 1 -

MINISTERSTWO KULTURY I SZTUKI
BIURO PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW
POLSKIEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO ZA GRANICĄ

TADEUSZ BERNATOWICZ

MONUMENTA VARIIS RADIVILLORUM

WYPOSAŻENIE ZAMKU NIEŚWIESKIEGO W ŚWIEŹLE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH

CZĘŚĆ I: XVI-XVII WIEKU

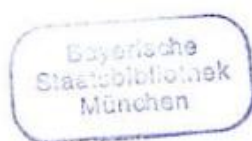

WSPÓLNE DZIEDZICTWO

Recenzenci: Urszula Augustyniak
Andrzej Rachuba

Redaktor: Anna Różycka

Indeksy zestawiał: Andrzej Bernatowicz

Ilustracja na okładce: Zamek w Nieświeżu
Fragment ryciny T. Makowskiego z około 1604 roku

© Copyright by Ministerstwo Kultury i Sztuki Biuro Pełnomocnika Rządu
ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą

ISBN 83-86001-83-6

Produkcja: Bogucki Wydawnictwo Naukowe
61-576 Poznań, ul. Górna Wilda 90
tel./fax: (0 61) 833 65 80
e-mail: bogucki@bogucki.com.pl
<http://www.bogucki.com.pl>

Druk: Unidruk s.c.
61-485 Poznań, ul. 28 Czerwca 1956 r. 223/229
tel.: (0 61) 831 11 86

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
I. ZBIORY ZAMKU W NIEŚWIEŻU W XVI I XVII WIEKU	9
A. Dzieje zamku w czasach pierwszych sześciu ordynatów	9
B. Rekonstrukcja zespołu zamkowego	11
C. Zbiory artystyczne	17
1. Malarstwo	18
2. Rzeźba	20
3. Rzemiosło artystyczne	21
4. Militaria	23
5. Medale i numizmaty	27
6. Varia	29
II. MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE	31
Wstęp	31
A. „Regestr spisania rzeczy Ks. J. Mci...” z 1626 r	34
B. „Spisanie rzeczy zamkowych...” z 1650 r	37
C. „Inwentarz zamku J. Ks. M. nieświeskiego...” z 1658 r.	43
D. „Inwentarz zamku nieświeskiego...” z 1673 r.	60
Przypisy	71
Bibliografia	79
Skróty i oznaczenia	82
Indeks osób i miejscowości	83
Indeks rzeczy	87
Spis ilustracji	93

WSTĘP

Zbiory artystyczne gromadzone na zamku w Nieświeżu, wielowiekowej siedzibie Radziwiłłów należały do największych w dawnej Rzeczypospolitej. Niestety, ta kresowa rezydencja była wielokrotnie dewastowana i niszczona przez najeźdźców, a zbiory grabione i rozprasane.

Odtworzenie wyposażenia zamku jest niezwykle trudne, nie mniej ze względu na jego skalę i znaczenie dla kultury dawnej Rzeczypospolitej warto taką próbę podjąć. Podstawą niniejszego opracowania są XVII-wieczne inwentarze zamku w Nieświeżu zachowane w Archiwum Radziwiłłowskim Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Część z nich zamieszczona jest „in extenso” w drugiej części książki; tam też omówione są zasady jakimi kierował się autor przy dokonywaniu wyboru i sposobu ich opracowywania. Spośród źródeł pisanych inwentarze zbiorów artystycznych są dla badaczy kultury szczególnie ważne. Dla niewielu dawnych rezydencji zachowały się przekazy, pochodzące z XVII wieku. Posiłkując się dodatkowo przekazami ikonograficznymi, kartograficznymi oraz innymi źródłami rękopiśmiennymi, podjęto próbę identyfikacji niektórych, zachowanych obiektów.

Opracowanie nie ma na celu wyczerpanie zagadnienia; jest tylko wstępną propozycją wyjściową do dalszych badań i kwerend. Nie ulega wątpliwości, że dalsze poszukiwania w archiwach i zbiorach światowych ujawnią jeszcze nowe źródła, nieznane obiekty i przekazy ikonograficzne, dotyczące Nieświeża.

Książka ta, nie powstałaby bez pomocy wielu osób. Szczególne podziękowania kieruję do prof. Andrzeja Ciechanowskiego za – inicjatywę opracowania i wydania inwentarzy oraz do Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, podsekretarza stanu w Ministerstwie Kultury i Sztuki, Stanisława Żurowskiego za – umożliwienie opublikowania tej pracy. Wdzięczny jestem również prof. Urszuli Augustyniak i prof. Andrzejowi Rachubie za cenną dyskusję merytoryczną. Dziękuję ponadto pani mgr Izabelli Danis i pani mgr Annie Różyckiej za niezmiennie życzliwe zaangażowanie w przygotowanie książki do druku. Składam także, wyrazy uznania dla Dyrekcji Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie za – stworzenie przyjaznej atmosfery i życzliwe udostępnienie wspaniałych zbiorów.

Warszawa 1996

I. ZBIORY ZAMKU W NIEŚWIEŻU W XVI I XVII WIEKU

A. DZIEJE ZAMKU W CZASACH PIERWSZYCH SZEŚCIU ORDYNATÓW

Dzieje rezydencji książęcej nierozdzielnie związane były z historią Nieświeża. Najstarsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 1446 r., kiedy to Wielki Książę Litewski, Kazimierz Jagiellończyk przekazał te dobra we władanie Mikołajowi Niemiryczowi. Z aktu nadania wynika, że wcześniejszym właścicielem był bliżej nieznany Sielawka. W 2 poł. XV w. Niemirycz ufundował kościół, którego akt donacyjny potwierdzony został przez króla Kazimierza Jagiellończyka 24 lutego 1492 r.¹ W dokumencie tym użyto określenia „districtus Nyeswyzensis”, wskazującego, że Nieśwież w tym czasie był włością, na którą składały się dwa dwory.² Drugi określono jako „dworzec”. Kościół z plebanią znajdował się na placu zwanym Ostrów. Drewniana świątynia była położona na miejscu późniejszego kolegium jezuitów. Do uposażenia kościelnego należała karczma, trzech ludzi do posługi, plac Tywonowizna w zamian za opuszczony zw. Dąbrową („Dubrowa”). To potwierdzenie stanu posiadania przez proboszcza nieświeskiego Stanisława wiązało się prawdopodobnie ze spodziewaną zmianą statusu prawnego włości. Tego samego roku, przed świętem św. Marcina, Kazimierz Jagiellończyk podarował Nieśwież Piotrowi Janowiczowi Montygirdowiczowi z prawem dziedziczenia.³ W nadaniu tym Nieśwież określono jako „curia”, co wskazywałoby iż był to dwór obronny.⁴

W XV w. ranga Nieświeża jako siedziby obronnej i osady znacznie wzrosła. Nieśwież, obok książęcego Klecka wzmiankowany jest w tzw. Kronice Bychowca, w części mówiącej o najeździe tatarskim. Wzrost znaczenia osady wiązać należy z dogodnym położeniem obronnym (rozlewiska bagienne rzeki Uszy) oraz jego położeniem przy trakcie o znaczeniu regionalnym, prowadzącym ze Szucka i Klecka do Miru i Nowogródka.

Nieśwież stał się własnością Radziwiłłów w 1513 r. Wtedy to jego właścicielka Anna Kiszczanka poślubiła kasztelana trockiego Jana Radziwiłła.⁵ Po śmierci męża w 1522 r., Anna nadal zarządzała włością, znacznie powiększając swój stan posiadania.

W 1-wszej ćwierci XVI w., zdaniem Jakubowskiego, w Nieświeżu, który stanowił wtedy centrum niewielkiej włości, znajdował się dwór obronny.⁶ Aleksandrowicz opierając się na zapisie z 1534 r. w „Metryce Litewskiej” nazywa Nieśwież „miasteczkiem”, a więc osadą zajmującą pod

względem funkcji miejsce pośrednie między miastem a wsią.⁷ Powstawanie tego typu osad na Litwie w XVI w. determinowały potrzeby gospodarcze dworu feudała.⁸ Z ustaleń Jakubowskiego oraz Malczewskiej wynika, że do dóbr nieświeskich w tym czasie należał jeden dwór (Krutý Brzeg), dwie włości, pięć wsi oraz dwa i pół dworca.⁹ Zdaniem Taurogińskiego w Nieświeżu istniał już wtedy drewniany zameczek.¹⁰

+ + +

W 1533 r. Nieśwież otrzymali synowie Jana i Anny z Kisków: Mikołaj „Czarny” oraz Jan Radziwiłłowie. Kanclerz wielki litewski i wojewoda wileński Radziwiłł „Czarny” rzadko przebywał w Nieświeżu, rezydując przeważnie w Wilnie, Szydłowcu, Brześciu i Olyce. Jednak wysoką rangę ośrodka, podkreślało dobitnie przyjęcie przez Radziwiłła w 1547 r. tytułu księcia „na Olyce i Nieświeżu”. W 1551 r. „Czarny” uzyskał przywilej królewski, zrównujący w prawach archiwum w Nieświeżu z wielkoksiążęcym. Nieśwież stał się w tym czasie ważnym ośrodkiem reformacji. Kościół zamieniono na zbór kalwiński (1554). W drukarni książęcej Szymon Budny i Wawrzyniec Krzyszkowski wydali katechizm w języku ruskim.

Radziwiłł wzniósł obszerny, prawdopodobnie drewniany dwór obronny („curia”), o którym brak jest jednak bliższych informacji. Nie mniej musiał on mieć okazałe rozmiary. Znajdowała się w nim znaczna ilość wyposażenia (szczególnie militariów), która została wymieniona w „Regestrze skarbowym.” z 1569 r., sporządzonym w związku z ich przewiezieniem z Nieświeża do Czarnewczyc.¹¹ Inwentarz ten wymienia kilka pomieszczeń, m. in. „komnatę”, „sien”, „izdebkę pokojową” oraz „izdebkę zieloną”. Zgromadzono w nich liczne militaria i precjoza, w kolekcjonowaniu których Radziwiłł „Czarny” szczególnie gustował.¹²

Wydaje się, że przeniesienie wyposażenia z Nieświeża mogło mieć związek ze złym stanem budynków. Można przypuszczać, iż zabudownia widoczne na sztychu Makowskiego z około 1600 r. określony jako „Domus Capitaneus” to właśnie ów dwór obronny Radziwiłła „Czarnego”. W 1-wszej ćw. XVII w. nie występuje już on w inwentarzach nieświeskich.

+ + +

Po śmierci Mikołaja Radziwiłła w 1565 r. jego dobra przypadły synom. Opiekował się nimi ich stryj Radziwiłł „Rudy”. Wkrótce dobrami zarządzał najstarszy z synów Mikołaj Krzysztof „Sierotka”. On to w 1577 r. na mocy działu z braćmi otrzymał Nieśwież. Zajęty karierą na dworach królewskich i podróżami nie interesował się szczególnie siedzibą rodową. Ograniczył się jedynie do restytuowania probostwa katolickiego (1574). Funkcję rezydencji w tym czasie pełnił monumentalny zamek w pobliskim Mirze. Dla tego miasta w 1579 r. „Sierotka” wydał przywilej lokacyjny. Stan w jakim znajdował się Nieśwież w 1582 r. najpełniej oddaje określenie księży Alberta Mroscoviusa i Krzysztofa Ostrowskiego, którzy przybyli tam, aby zbadać możliwości założenia kolegium jezuickiego. Jeden z nich nazwał to miejsce „jaskinią” (spelunca).¹³ Osada, aczkolwiek nie posiadała praw miejskich to w dokumentach z lat osiemdziesiątych XVI w. określana była jako „miasto” lub „miasteczko”. Pojawiają się również nazwy ulic jak choćby ul. Wodna (łącząca Rynek z groblą zamkową), przy której wzniesiono kolegium jezuickie i kościół Bożego Ciała. Wreszcie mieszkańców określa się „mieszczanami”. Nieco zawyżone zdają się być informacje Skargi, który popierając zamysł Radziwiłła ufundowania kolegium, w liście do prowincjała Pawła Campano z 22 lipca 1582 r. pisał, że „Nieśwież liczy 230 dymów, mieszkańców więcej niż 3000.”¹⁴

W końcu lat siedemdziesiątych XVI w. miasto stało się centrum dóbr radziwiłłowskich. Przełomowe znaczenie miało ustanowienie w 1579 r. ordynacji nieświeskiej. W 1586 r. magnat wystarał się u króla Stefana Batorego o zatwierdzenie dla miasta prawa magdeburskiego.¹⁵

W dotychczasowych badaniach nad zamkiem w Nieświeżu przyjmowano, za Feliksem Markowskim, że początki jego budowy przypadają na 1583 r.¹⁶, a przecież w latach 1582–1584 książę przebywał na pielgrzymce w Ziemi Świętej. Problem właściwej daty powstania rozstrzygają ostatecznie napisy na planie znajdującym się w „Księdze zawierającej plany, fasady, szczegółowe rysunki licznych budowli z końca XVI w.” przechowywanych obecnie w Oddziale Rękopisów Centralnej Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie.¹⁷ Pod jednym z planów występuje napis „w roku 1582 te kamienice założono”. Tytułowanie księcia wojewodą trockim pozwala przypuszczać, że powstały one między sierpniem 1590 a 1604 r.

Założenie fundamentów zespołu zamkowego nastąpiło zatem przed peregrynacją księcia do Ziemi Świętej. Ale jeszcze w 1586 r. budowa była słabo zaawansowana, skoro prowincjał jezuitów Campano mieszkał na zamku w Mirze, nie zaś w Nieświeżu gdzie wznoszone było kolegium. Około 1600 r. budynki zamkowe były już gotowe, kończono w tym czasie bramę z wieżą. W pełnej okazałości zamek wraz z fortyfikacjami ukazuje został na sztychu Makowskiego z ok. 1604 r. (il. 3).

Kolejni ordynaci nieświescy: Jan Jerzy (zm. 1625), Albrycht Władysław (zm. 1636) oraz Zygmunt Karol (zm. 1642) nie dokonali większych zmian w wyglądzie budowli zamkowych. Dopiero Aleksander Ludwik, władający zamkiem w latach 1642–1654 wzniósł ok. 1650 r., galerię łączącą pałac z kamienicą zamkową.

Podczas najazdu wojsk moskiewskich w 1655 r. Rosjanie nie zdobyli zamku, ale splądrowali miasto.¹⁸ Natomiast do zamku wpuszczone zostały wojska Bogusława Radziwiłła sprzymierzone ze Szwedami. Jak należy wnioskować z inwentarzy z 1658 r. i 1673 r. nie dokonały one większych zniszczeń. Gorzej zniosła forteca nieświeska kolejne oblężenie w 1659–1660 r. przez wojska rosyjskie Chowańskiego.¹⁹ Nowy ordynat Michał Kazimierz Radziwiłł (1654–1680) obronił fortecę, ale zniszczeniu uległy niemal wszystkie dachy, spłonęły apartamenty drugiego piętra w pałacu i kamienicy zamkowej. Destrukcyi uległy helmy wieży zamkowej i część bramy z wieżą zegarową.

Przez dziesięć lat, Michał Radziwiłł, zajęty aktywną działalnością polityczną, nie poświęcał szczególnej uwagi Nieświeżowi, rezydując głównie w Białej. W 1670 r. uzyskał ulgi dla mieszczan z racji fortyfikowania miasta. Dopiero pobyt w Nieświeżu w latach 1672–1673 sprawił, że prace remontowe na zamku zostały na nowo podjęte.

Jak możemy stwierdzić na podstawie inwentarzy z 1658 r. i 1673 r. książę Radziwiłł skoncentrował się głównie na remoncie zespołu zamkowego, szczególnie wewnątrz. Pojawiło się kilka budynków drewnianych, przeznaczonych dla stacjonującego na zamku wojska oraz gospodarczych jak stajnie, świronek czy piekarnia.

B. REKONSTRUKCJA ZESPOŁU ZAMKOWEGO

Obecny wygląd zamku w Nieświeżu to efekt rozbudów i przekształceń, zachodzących ciągu czterech wieków. Odkładając na inną okazję omówienie zespołu w XVIII i XIX wieku zajmijmy się obecnie rekonstrukcją budowli w XVI i XVII w. Po raz pierwszy tym zagadnieniem zajął się Feliks Markowski, wykonując wspólnie z A. Obmińskim w 1928 r. pomiary i badania architektoniczne.²⁰ Badacz ten podjął się próby rekonstrukcji planów czterech budowli, wchodzących w skład zespołu zamkowego otoczonego fortyfikacjami. Ustalenia owe posiadają wiele nieścisłości, m. in. brak oznaczenia części sklepień w budynkach. Przyjmując nazwy budynków na podstawie inwentarza z 1658 r. był to „pałac” (budynek główny od strony południowo-wschodniej), „kamie-

nica" (skrzydło od strony południowo-zachodniej), brama z wieżą zegarową (od strony północno-zachodniej oraz arsenał (strona północno-wschodnia). Rekonstrukcji fasady pałacu podjął się natomiast Jerzy Baranowski na marginesie artykułu o pałacu Radziwiłłów w Białej Podlaskiej.²¹

Nowe materiały źródłowe w postaci projektu pierwszego piętra (il. 5) i rysunku fasady pałacu (il. 4) oraz rzutu parteru kamienicy zamkowej (il. 6) pochodzące z lat 1590–1604²² skonfrontowane z ryciną Makowskiego i inwentarzami z 1626, 1650, 1658 i 1673 oraz badaniami „in situ” pozwalają na nowe i ściślejsze ustalenia dotyczące wyglądu zespołu nieświeskiego w początkowej fazie istnienia (il. I–IV).

W czasach „Sierotki”, (przed 1616 r.) na dziedzińcu zamkowy prowadziła brama z nadbudowaną nad nią wieżą zegarową. W obrębie fortyfikacji znajdowały się przeważnie obiekty murowane, przylegające do wałów i skoncentrowane wokół dziedzińca ze studnią w środku. Zespół budowli zamkowych tworzyły: dom horodniczego, dom dla żołnierzy, arsenał, pałac, kamienica zamkowa, gisernia, browar, piekarnia, areszt i stajnia z mieszkaniami dla masztalerzy.

Trzy główne budowle zespołu zamkowego: pałac, kamienica i arsenał zostały tak ustawione, że dziedzińiec otrzymał formę zbliżoną do trapezu rozszerzającego się ku głównemu budynkowi, jednakże oś bramy skierowana była na wieżyczkę z prawej strony pałacu, nie zaś na loggię.

„Pałac Stary” – główny budynek zespołu zamkowego w czasach „Sierotki” usytuowany był na wprost bramy wjazdowej. Trójkondygnacyjną budowlę z piwnicami założono na planie zbliżonym do kwadratu o wymiarach 43 x 38 łokci (25 m x 22 m) i zwieńczono dwuspadowym, łamanym dachem. Naroża wzmocnione były ośmiobocznymi wieżyczkami, mieszczącymi alkierze. Trójosiowa, dwukondygnacyjna loggia mieściła schody. Jej trzecia kondygnacja włączona została do izby stołowej zamku, znajdującej się na drugim piętrze. Wspomniany już wcześniej projekt piętra pałacu, znajdujący się w „Księdze rysunków” zawiera obszerny podpis: „fundamenta kamienice tej pana wojewodi trockiego radziwiła kszączęcia na nezwizu y na miru grabia na olicze y na sidłowczu ta yest zbudowana kamienica w zamku nieszwiskim ma na sirkosc łokci 43 a na dluskosc ma łokci 38 ma w sobie troje budowane a czwarte piwniczne w ziemi, a od pirszego pawimentu do pawimentu łokci 8 y czwirc od tego zasie do drugygo pawimentu takze łokci rowno 8 A na rogach Alkirze yda od spodku az do ostateczego gmachu tedi z iednego szweltlicza z iednego ydzie A na tamtih filarach co na tamty strone tedi pod ostatecznym gmahem przesklepiono y tamze ucziniono Alkyrze na ostitnim gmachu” (il. 5). Plan ten mógł być wstępnym projektem, bowiem konfrontacja z innymi materiałami wykazuje pewne różnice z wersją zrealizowaną w XVI w.

Zestawienie rekonstrukcji pierwotnego planu pałacu z inwentarzem z 1658 r. umożliwia nam rozpoznanie funkcji poszczególnych izb. Pierwsze i drugie piętra posiadały układ pomieszczeń osiowy, trójdzielny i symetryczny, w układzie amfiladowym. Wszystkie pokoje narożne łączyły się z alkierzami znajdującymi się w ośmiobocznych wieżyczkach. Z prawej strony sieni znajdowały się izba jadalna, przedpokój księcia oraz pokój księcia; przylegały do nich alkierzyki. Po stronie przeciwnej znajdowały się izba przednia, przedpokój księżnej oraz pokój księżnej. Te pokoje również miały alkierzyki. Korytarz i sionki, znajdujące się za schodami umożliwiały komunikowanie się między apartamentami księcia i księżnej.

Na drugie piętro prowadziły z sieni dolnych jednobiegowe, a od półpiętra dwubiegowe schody. Na wprost wejścia znajdowała się reprezentacyjna izba stołowa. Ta największa sala na zamku, znajdująca się nad sienią, powiększona była o szerokość loggi. Z prawej strony strony, tak

jak na pierwszym piętrze, znajdowały się pokoje księcia: przedpokój z alkierzykiem, pokój marmurowy z altaną, pokój alabastrowy (kaplica) z alkierzykiem. Po drugiej stronie usytuowane były przedpokój księżnej z alkierzykiem, pokój księżnej z altaną oraz pokój księżnej (kaplica) z alkierzykiem. Pomieszczenia za schodami zajmowały komnata oraz sionka. Schody, prócz reprezentacyjnych w sieni dolnej, łączyły alkierz przy przedpokoju księcia z łaźnią na parterze, pokój księcia z pokojem marmurowym na drugim piętrze, pokój księżnej z kaplicą księżnej, alkierz przy przedpokoju księżnej z piwnicą na parterze oraz korytarzyk obok izby stołowej z poddaszem.

Rysunek przedstawiający fasadę pałacu, podpisany „przodek kamienicze tey pana wojewodi trockiego” jest schematycznym, odrysem projektu pałacu lub też rejestracją nieukończonych budowli (il. 4). Nie mniej poszerza on znacznie naszą wiedzę o wyglądzie elewacji pałacu od strony dziedzińca.

Siedmioosiowa fasada od strony dziedzińca zawierała w centrum trójosiową loggię z otwartym arkadami na pierwszej i drugiej kondygnacji. Po obu jej stronach, w części przyziemia dostawione były parterowe aneksy, mieszczące schody. Trzecia kondygnacja loggi była zamknięta na skutek włączenia jej do izby stołowej. Budynek nakryty został dwuspadowym, łamanym dach i ustawiony szczytem do dziedzińca. Lustrzane schody prowadzące do reprezentacyjnych wnętrzu pierwszego piętra znajdowały się w aneksach oraz wewnątrz loggi.

Drugi obiekt zespołu zamkowego, również w ogólnym kształcie zachowany do czasów współczesnych, określanej jako kamienica zamkowa, znajduje się przy wale od strony południowo-zachodniej. Trójkondygnacyjny budynek założony był na planie wydłużonego prostokąta z wyodrębnioną wieżą od strony południowo-wschodniej i dwoma prostokątnymi ryzalitami od strony wału. Podpiwniczona budowla posiadała trzy kondygnacje zwieńczone dwuspadowym dachem. Plan pierwszej kondygnacji znajdujący się w „Księdze...” uzupełniony został o krótki opis zawierający wymiary i uwagi dotyczące schodów: „ta kamienicza zbudowana w zamku w niezwezkem yego mosci pana Radziwila wojewodi trockiego ma na dluzkosc lokczy siedemdziesiat litewskich A na sierkosc 24; do pirszigo gmahu stopieniu dwadziescia rowno do drugo gmachu takze 20 wiedle lokczy litefskiego A w ty shodah ty co w sieni tedi stopieniu 20 y yeden stopen yeden wiency yako wtym kwadratim shodzie Ale maiu sie zgodzie w iedne miare zebi bil rownie pawimenta A od pawimentu do pawimentu lokczy pulsdodma litefskich” (il. 6). Rysunek jest projektem lub odrysem początkowej wersji budowli, ostatecznie, co wynika z konfrontacji z inwentarzami, nieco zmienionym podczas realizacji.

Układ pomieszczeń „kamienicy” był pięciodelny i symetryczny. Środkową część zajmowała klatka schodowa. Pomieszczenia parteru i piętra są sklepione, zaś na drugim piętrze znajdują się stropy. Przyziemie, w części od strony pałacu podzielone zostało na cztery prostokątne izby. Pełniły one funkcje mieszkalne, a jedna z izb zamieniona została na łaźnię. Od strony bramy, znajdowały się trzy pomieszczenia przeznaczone na kuchnię. Do pomieszczeń tych prowadziły bezpośrednio z podwórza drzwi, znajdujące się po bokach głównego wejścia do kamienicy.

Podwójne drzwi od podwórza prowadziły najpierw do wąskiego przesionka, z lewej strony prowadzącego do spiżarni, z prawej zaś do piwnic. Znajdujące się w środku jednobiegowe schody skierowywały do sieni na pierwszym piętrze, z której prowadziło wyjście pomostem na wał. Po bokach sieni rozmieszczone były apartamenty mieszkalne, liczące po cztery prostokątne izby, z których narożne łączyły się z alkierzami.

Narożna izba od strony pałacu łączyła się z galerią, a sień narożna od wału komunikowała się z wieżą, alkierzem oraz tarasem prowadzącym na wał. Na drugie piętro prowadziły jedno-

biegowe schody, które na podeście przy ścianie przeciwległej symetrycznie rozchodziły się na dwie strony, by po jeszcze jednym załamaniu połączyć się z sienią górnej kondygnacji (il.). Była ona doświetlona przez podwójne okna umieszczone od podwórza oraz od strony wału. Znajdowała się tu reprezentacyjna sala wielka, zajmująca całą część wyznaczoną przez mury magistralne i łącząca się z alkierzem. Natomiast apartamenty drugiego piętra, znajdujące się po przeciwnej stronie powtarzały układ dolnych kondygnacji: cztery, równej wielkości, prostokątne izby połączone ze sobą przejściami, a narożna z wieżą i alkierzem.

Pod całym budynkiem znajdowały się sklepienie piwnice, do których prowadziły dwa wejścia od podwórza.

Od strony południowo-wschodniej do kamienicy przylega czworoboczna wieża, przechodząca w ośmioboczną i zwieńczona hełmem. Dolne piętra wypełniały schody, łączące apartamenty.

Dziesięciosiową fasadę od strony dziedzińca, zdobiły dwa portale i kartusz z herbem.

Parterowy budynek naprzeciw kamienicy zamkowej mieścił arsenał. Ze sztychu Makowskiego wynika, że był on założony na planie wydłużonego prostokąta o dziewięciu osiach (inwentarz z 1658 r. wspomina o pięciu oknach). Od strony wału dobudowany został pomost, umożliwiającym wytaczanie armat.

Na dziedziniec ufortyfikowanego zespołu rezydencjonalnego prowadziła murowana brama, poprzedzona zwodzonym mostem. Elewacja bramy oraz gzymsy wykonane zostały z kamienia. W górnym, pomieszczeniu, dostępnym z wału, znajdowały się sieni, dwie izby mieszkalne oraz biblioteka oświetlona sześcioma oknami, po trzy z każdej strony. Dach w tej części pokryty był blachą. Nad bramą nadbudowano kwadratową wieżę zegarową oraz trzy mniejsze wieżyczki, wszystkie z hełmami pokrytymi blachą. Gzymsy i boniowanie naroży wykonano z kamienia. W górnej części znajdowały obraz NMP z wotami oraz zegar.

Wokół dziedzińca zamkowego, ustawione były dom horodniczego, dom dla żołnierzy, gisernia, browar, piekarnia oraz stajnia z mieszkaniami dla masztalerzy.

Wzniesione ok. 1650 przez Aleksandra Ludwika Radziwiłła dwa skrzydła galerii połączyły pałac z kamienicą zamkową oraz z arsenałem. Skrzydło od strony południowej było piętrowe. Nad arkadową częścią dolną wznosiła się główna budowla, przekryta stropem i oświetlona jedenastoma oknami. Łączyła ona apartamenty księcia, znajdujące się na pierwszym piętrze pałacu z apartamentami na piętrze kamienicy zamkowej. Dach galerii pokryty został gontem. W tym samym czasie powstała druga galeria, wiążąca nowopowstałą „salę okrągłą” z apartamentami książęcej w pałacu. Kryta gontem, o dziesięciu oknach była zapewne identyczna jak ta po drugiej stronie pałacu. Obie dolne kondygnacje, jak również piętro skrzydła wschodniego, są czytelne na współczesnym planie i w bryle zamku. Zachowały się tam również krzyżowe sklepienia.

Nic bliższego nie wiadomo na temat „wieży małej” wzniesionej na końcu galerii wschodniej. Prawdopodobnie została rozebrana podczas przebudowy w XVIII w.

Genezę bryły pałacu z czterema ośmiobocznymi wieżyczkami wywodzić chyba należy z XVI-wiecznej tradycji wież mieszkalnych. Uważa się, że realizacje takie, mają pierwowzory w francuskich donżonach typu Étampes czy Vincennes, a w czasach nowożytnych szczególne znaczenie miało Chenonceaux (1515–1522), gdzie wprowadzono już włoski plan trójdzielny.²³ Architektura francuska oddziaływała na Niemcy (Nadrenia, Westfalia, Szlezwik-Holsztyn (Ahrensburg, ok. 1595), Niderlandy i Śląsk.²⁴ W kontekście Nieświeża zwrócić warto uwagę na pałac w

Glückburg (Górna Saksonia) wzniesiony dla księcia Johanna von Sonderburg w latach 1583–1587, przez Nicolasa Kariesa.²⁵ Zarówno bryła z czterema narożnymi, ośmiobocznymi wieżyczkami jak i plan są podobne do realizacji nieświeskiej. Nie należy jednak wyciągać wniosków o bezpośrednim oddziaływaniu rezydencji. Raczej musiały istnieć obiegowe wzorce (może w postaci rycin), z których korzystali architekci. Do Polski, tego typu wzory mogły docierać bezpośrednio z Niemiec, ale podnieść tu należy znaczenie Śląska w adaptacji tych wzorów. Przykładem może być dwór w Piotrowicach Świdnickich z ok. 1585 r.²⁶ Przykładem rozwiązania bliskiego Nieświeżowi, jeżeli chodzi o formę bryły może być „arx” w Gołuchowie wystawiony dla wojewody brzeskiego Rafała Leszczyńskiego ok. 1560 r.²⁷

W XVII w. tradycja budowli z wieżami w nawach, w różnych wariantach była kontynuowana, ale otrzymała plan sześcioboku: Lublin (1619–1623, pałac Rafała Leszczyńskiego), Biała Podlaska (1622, pałac Radziwiłłów), Ujazdów (1624, pałac Wazów), Kielce (1637, pałac biskupi) oraz Podzamcze Piekoszowskie (1650, pałac Tarłów).²⁸

Ryzalitowa loggia ze schodami prowadzącymi do sieni na pierwszym piętrze, występująca w Nieświeżu była również typowym motywem w architekturze rezydencjalnej XVI.²⁹ Z tej samej tradycji wywodzi się rozwiązanie schodów w pałacu kanclerza w Zamościu, które jednak są w całości odsłonięte, a odcinek wzdłuż fasady był znacznie wydłużony.³⁰ Włoska geneza zwierciadlanego układu schodów jest znacznie starsza i pochodzi z XV w., by wymienić jako przykład willę Poggio a Caiano (1480–1490, G. da Sangallo).

Trójdzielny plan głównego budynku z przecinającą całą szerokość budynku sienią i wyznaczonymi symetrycznie po bokach pomieszczeniami obecny jest często w realizacjach XVI i XVII-wiecznych. Jak ustalił Jerzy Baranowski taki układ wewnątrz występował na zamku Górków w Kórniku, pałacu Firlejów w Czemiernikach czy dworze we Frydmanie (ok. 1600 r.).³¹ Bardzo zbliżony trójdzielny ale dwutraktowy plan w formie wydłużonego prostokąta miał pierwotny pałac Zamoyskiego w Zamościu, budowany w latach 1579–1581.³² Schemat ten wywodzi się z architektury weneckiej XVI wieku.

Plan kamienicy zamkowej nie jest odosobniony na gruncie polskim, XVI w. Wymienić tu można choćby zrealizowaną wersję pałacu hetmana w Zamościu (1581–1587, Bernardo Morando).³³ Jest to faktycznie wariant rozwiązania omówionego przy budynku głównym zamku nieświeskiego, tylko że wskutek dodania symetrycznie dwóch pomieszczeń plan ten uzyskał kształt wydłużonego prostokąta. Od strony wału znajduje się prostokątna altana. W XVI w. występują one w dworach mieszkalno-obronnych, jak np. w Szymbarku (1530–1550, 1580–1600).³⁴ Dwuwijkusowy wariant odnajdujemy we Frydmanie (ok. 1600 r.). Równocześnie wraz ewolucją założeń obronnych w kierunku reprezentacyjno-mieszkalnych założeń typu „villa in castello” dwie wieżyczki stanowiły oprawę widokowych loggi jak ma to miejsce w Woli Justowskiej (1533–1540).³⁵ Bywają umiejscawiane już nie w narożach ale, tak jak w Nieświeżu bliżej osi głównej. Przykładami reprezentującymi różne warianty tej tendencji są zamek w Kórniku (XVI w.), górny korpus pałacu hetmana Stanisława Żółkiewskiego w Żółkwi (koń. XVI w.), czy zamek w Szydłowcu (1517–1526).³⁶ Ten ostatni przykład wart jest szczególnej uwagi, bowiem rozmieszczenie dwóch wieżeczek jest pokrewne nieświeskim. Związki te mają mogą wskazywać na bliższe zależności między tymi dwoma realizacjami, zwłaszcza, że nie jest pewny czas powstania loggi i wieżeczek w Szydłowcu, należącym do „Sierotki”.

Projekt zamku Markowski przypisał Giovanniemu Marii Bernardoniu.³⁷ Zbigniew Hornung widzi raczej w tym dziele wpływy francuskie.³⁸ Również Andrzej Gruszecki jest skłonny do szukania autora we Francji.³⁹ Bernardoni przybył do Nieświeża w 1586 r., a rozpoczęcie budowy nastąpiło w 1582 r. Zatem ten architekt nie mógł zrobić projektu budynku. Nie ulega

wątpliwości, że jako nadworny architekt nadzorował po 1586 r. budowę zespołu i mógł wprowadzić znaczne modyfikacje w wyglądzie bryły, np. wprowadzić loggię ze schodami od frontu.

Trzeba jednak pamiętać, że przy budowie tak dużego zespołu jakim był zamek nieświeski uczestniczyło wielu budowniczych i kamieniarzy. Radziwiłł zlecał im wykonywanie zamówień lub też zatrudniał „na jurgielt”.

Okolo 1600 r. w Nieświeżu działał warsztat rzeźbiarza i budowniczego chęcińskiego Kaspra Fodygi. Wiadomo, że wyjeżdżał on również do Wilna.⁴⁰ 11 stycznia 1600 r. „Casper Murarz” wyjechał z Nieświeża do Szydłowca,⁴¹ gdzie prowadził przebudowę dawnego zamku Szydłowickich.⁴² Działalność architekta Fodygi w Nieświeżu i na Litwie przed 1601 r. rzuca nowe światło na początki artystycznej drogi tego, który później, jako jedyny przedstawiciel tej profesji, wystawił sobie kaplicę grobową. Fodyga prowadził zapewne głównie prace budowlane. Brał on zapewne udział w budowie zamku nieświeskiego, jak i innych wznoszonych przez księcia Radziwiłła w tym czasie budowli. Pokrewieństwa form architektonicznych kamienicy zamkowej z zamkiem i ratuszem w Szydłowcu oraz pobyt Kaspra Fodygi (przed 1600 r.) w Nieświeżu mogą wskazywać na niepoślednią rolę tego artysty w pracach przy zespole zamkowym w Nieświeżu.

W tym samym czasie co Fodyga w źródłach odnotowany został jeszcze jeden artysta pracujący zarówno w Nieświeżu jak i w Szydłowcu. Był to mularz Hanusz, zajmujący się „polorowaniem alabastru”.⁴³ Zapewne przeznaczony do apartamentów księcia na drugim piętrze pałacu. Na początku 1600 r. w związku z pracami na zamku odprawiony został do Szydłowca.⁴⁴ Nie wiemy dokładnie czy jest on tożsamy z odnotowanym w tym samym roku „Hanuszem towarzyszem”.⁴⁵ Bardzo prawdopodobne, że ów Hanusz był muratorem i rzeźbiarzem należącym do warsztatu Fodygi.

W 1600 r. przy budowie zamku w Nieświeżu zatrudniony był kamieniarz i budowniczy Lenart. Odnotowano, że wykonał „robotę kamienną okolo wieży zamkowej to jest od kornysz, których jest lok. 40”,⁴⁶ rustykę „okolo bramy”.⁴⁷ W 1603 i 1604 Lenart był już na stałej służbie u Radziwiłła i otrzymywał 12 fl. pol jurgieltu.⁴⁸ Należał do zaufanych dworzan księcia, bowiem Radziwiłł powierzał mu załatwianie spraw finansowych.⁴⁹ Jednym z najdłużej pracującym dla księcia był kamieniarz (i zapewne budowniczy) Marcin Zaborowski, któremu pieniądze za prace na zamkach w Mirze i Nieświeżu przekazał w 1594 r. dworzanin Andrzej Skorulski.⁵⁰ W Mirze Zaborowski pracował już 1575 r.⁵¹ Dla „Sierotki” pracował również „budowniczy” Jan Michałowski, który zmarł w 1604 r.⁵² oraz jego imiennik, również „budowniczy” Samuel Michałowski, prowadzący budowę kościoła i szpitala w Białej (1596–1603).⁵³ Przy budowie kościoła w Białej pracował ponadto „magister murator” Andrys, autor projektu tej świątyni.⁵⁴

Nieświeski zespół zamkowy otoczony był potężnymi, jak na owe czasy fortyfikacjami, założonymi na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach 120 na 160 m z bastionami w narożach. Zreassumujmy najważniejsze z ustaleń dotyczących formy obwarowań zamku dokonane przez Gruszeckiego na podstawie sztychu Makowskiego. Wał był półodziały, o murywanym oskarpowaniu zakończonym cienkim przedpiersiem z wieżyczkami strażniczymi w narożach bastionów.⁵⁵ W przedwale znajdowały się niewielkie orylony. Powyżej przedwala wznosił się wał o profilu ziemnym. Wokół wykopana została się fosa, przed którą występowała kryta droga z półokrągłymi placami broni. Stykały się one ze stokiem opadającym do drugiej fosi i rozlewisk Uszy. Do bramy zamkowej prowadziły dwie wycięte w stoku drogi.

Gruszecki nie zakwalifikowuje jednoznacznie fortyfikacji zamku do którejś ze szkół. Podkreślając nowoczesność fortyfikacji wspomina, że nie można nazwać ich starowłoskimi.

Badacz ten sygnalizuje problemy związane z genezą niektórych rozwiązań zastosowanych w zamku nieświeskim. Widzi on zależności od Nicolo' Tartaglii (1554), Girolamo Cataneo (1567,

place broni), ale generalnie Gruszecki widziałby francuskie filiacje autora projektu. W poglądach tych zaważył porównanie późniejszych od Nieświeża fortec w Pilicy wykonane ok. 1610 r. dla Wojciecha Padniewskiego i Dankowie, nawiązujących do wzorów francuskich.⁵⁶

Projektanta tak nowoczesnych ówczesnie fortyfikacji szukać należy w gronie wybitnych inżynierów działających w kręgu króla Stefana Batorego, dla którego pracowały takie świetności „architektury militaris” jak Giacomo Barozzi da Vignola, Domenico Ridolfini, Simone Genga, Pasquale i Antonio Cicogna czy Ottavio Baldigara.⁵⁷ Szczególną uwagę zwraca postać Ridolfiniego (zm. 1584) i jego pomocnika Herculo Roseniego, współpracujących m. in. z królem Batorym i kanclerzem Zamoyskim.⁵⁸

C. ZBIORY ARTYSTYCZNE

Zaprezentowane w dalszej części książki inwentarze nie przedstawiają pełnego obrazu zbiorów artystycznych znajdujących się na zamku nieświeskim. Może przyszła pełna penetracja zbiorów archiwalnych, także dotyczących innych zespołów, pozwoli na rekonstrukcję stanu posiadania Radziwiłłów nieświeskich w XVI i XVII w.

Inwentarze z 1650 r. i 1658 r. prezentują wyposażenie zamku nieświeskiego, gdy ordynatem był Aleksander Ludwik Radziwiłł, który oddziedziczył Nieśwież w 1636 r. Ulubioną rezydencją ordynata i jego żony Tekli z Wollowiczów był pałac w Białej Radziwiłłowskiej (Podlaskiej), gdzie przebywał od 1616 r., i gdzie w latach 1622–1630 wznosił pałac.⁵⁹ Książę posiadał również dwór w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu. We wszystkich tych rezydencjach znajdowały się zbiory artystyczne. Mogły być one po 1636 r. przemieszczane zarówno ze stolicy ordynacji jak i w odwrotną stronę, do innych pałaców.

Początki zbiorów w zamku nieświeskim wiążą się z Mikołajem Radziwillem „Sierotką”. Zastrzegł on w testamencie, aby pamiątki po nim i kardynale Jerzym Radziwille, biblioteka z dokumentami (archiwum) oraz „inne rzeczy na obronę i ochędostwo należących -- „armata wszystka i zupełny cukhaus (sic!) tak jako się w sobie teraz ma z działy różnymi i różnej wielkości formy, także hakownice, szturmaki, także szkatuły szrzebne i inne w gmachach ochędostwo i obicie wszystko ma, a srebro białe (krom złocistego, które Janowi należy) stołowe i inne wszystkie, też białe pokojowe, też Janowi z Albrychtem na poly zapisuje, że się ci dwaj równym działem z sobą tym srebrem podzielić mają, a młodszej braciej Zygmuntowi i Aleksandrowi, iż nieruchomości rzeczy niebiorą.”⁶⁰

Biografia drugiego ordynata Jana Jerzego (zm. 1625) wskazuje, że nie zasłużył się on szczególnie w powiększaniu zbiorów nieświeskich. Choć już od 1609 r. był prawnym posiadaczem ordynacji nieświeskiej, to dopiero po śmierci ojca w 1616 stał się w Nieświeżu prawdziwym gospodarzem. Wcześniej przebywał przeważnie w Jazłowcu na Podolu, w siedzibie żony Eleonory z Jazłowieckich. W 1619 r. udał się w sześcioletnią podróż Europie, po powrocie z której zmarł.

Większe zasługi dla spraw artystycznych w Nieświeżu mógł mieć kolejny III ordynat, Albrycht Władysław Radziwiłł (zm. 1636), władający zamkiem w latach 1626–1636. Książę posiadał zamek w Szydłowcu w Małopolsce (od 1616), który przebudował oraz pałacyk w Czarnawczycach koło Brześcia. Książę uzupełniał galerię portretów w zamku w Nieświeżu. Zygmunt Karol, kawaler maltański rzekł się ordynacji na rzecz Aleksandra Ludwika.

Inwentarze z 1673 r. i 1681 r. charakteryzują stan zamku i wyposażenia pod koniec władania nim przez Michała Kazimierza Radziwiłła (zm. 1680). Zbiory nieświeskie w tym czasie stanowią

jedynie ułamek stanu posiadania księcia. Prezentują się one w inwentarzu z 1673 r. skromnie. Chyba jedynie dlatego, że zamek był w tym czasie remontowany, a miejscem częstszego rezydowania była Biała. Ponadto Radziwiłł był właścicielem zamku w Mirze i Szydłowcu, Olyce (od 1667), siedzib w Warszawie, Wilnie, Grodnie, Krakowie, Lwowie i Gdańsku.

1. MALARSTWO

Zachowane źródła nie pozwalają na pełną charakterystykę kolekcji obrazów oraz dekoracji malarskiej zamku w Nieświeżu. Inwentarz nie podaje czy obraz był namalowany na desce, blasze miedzianej czy płótnie. „Obrazami” w inwentarzach nazywane są również płaskorzeźby („obrazy alabastrowe”), intarsje kamienne („obrazy marmurowe”), ryciny („obrazy drukowane, papierowe”), jak też różnego rodzaju wyklejanki jak np. „obrazy z pawich piór”.

Największy zbiór obrazów w Nieświeżu stanowiły **portrety**. Inwentarze podają przeważnie ilość portretów oraz miejsce przechowywania, rzadziej określają kogo one przedstawiają. Ponieważ wizerunki były przemieszczane, podarowywane, a także uzupełniano kolekcję o nowe portrety stąd charakterystykę tego zbioru zaczniemy charakterystyki zbioru na podstawie najpełniejszego inwentarza pochodzącego z 1658 r.

W izbie stołowej w pałacu znajdowało się trzydzieści jeden konterfektów „starych książąt Ich M. Radziwiłłów, Szydłowieckich, Wołowiczów i innych senatorów, które w tej izbie bywali”. Wśród nich pełnopostaciowy portret Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”, twórcy galerii rodowej. Do 1650 r. portretów było dwadzieścia.

Druga galeria portretowa znajdowała się w „sali wielkiej”, w drugim budynku zespołu zamkowego („kamienicy”). Składała się ona z czternastu „obrazów stojących hrabiów Szydłowieckich, różnych figur pod olej odkonterfetowanych”. Z Radziwillem „Sierotką” związane były, przechowywane w skrzyni skarbcza, olejne wizerunki papieża Sykstusa V i Pawła V, kardynałów Franciszka Sforzy, Karola Boromeusza i Alessandro Farnese. Książę utrzymywał kontakty z tymi dostojnikami Kościoła katolickiego.

Wymieniony w 1658 r. w skarbcu pełnopostaciowy portret syna, kawalera maltańskiego Zygmunta Karola Radziwiłła (zm. 1642) jest zapewne tożsamy z wizerunkiem na podstawie którego wykonano piórkiem podkład do późniejszej ryciny.⁶¹

Trzeci zespół, składający się z ośmiu obrazów przedstawiających Radziwiłłów wykonany został przez malarza Franciszka w 1658 r., na zlecenie Michała Kazimierza Radziwiłła. Wisiały one w sieniach, poprzedzających kaplicę książęcej.

W innych pomieszczeniach znajdowały się konterfekty króla Władysława IV, ks. Cecylii Marii Radziwiłłówny, a także wojewodziny malborskiej Zofii z Radziwiłłów Czeminy. W spisie z 1626 r. wymienione są portrety kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza (zm. 1619) i króla Zygmunta I, zaś w roku 1650 – cztery portrety królewskie. Inwentarz z 1673 r. potwierdza istnienie dwudziestu czterech portretów w izbie wielkiej, dwunastu w sionkach oraz sześciu wizerunków w alkierzyku przy kaplicy książęcej.

Obrazy religijne znajdowały się przede wszystkim w obu kaplicach zamkowych. W 1626 r. odnotowano następujące obrazy: „Wszystkich Świętych”, „Najświętszej Marii Panny”, „Św. Anny”, „Św. Katarzyny”, „Św. Jana”, „Św. Hieronima”, 24 sceny przedstawiające sceny z Pasji Chrystusa, dwa wizerunki „Zbawiciela”: „Efigies Chrystusa” i „Salvator”. Nie podano natomiast co przedstawiały „obrazy alabastrowe” oraz „cztery obrazy na miedzi”. Prawie wszystkie one, prócz ostatnich przetrwały do 1658 r., co potwierdza inwentarz z tego roku. W 1650 r. pojawiają się w spisie zamkowym dodatkowo dwa obrazy NMP, jeden „Pana Jezusa”, „Przemienienie Chry-

stusa", „Zwiastowania Pasterzom” oraz „Ścięcie św. Cecylii”, a w 1658 – „Św. Józefa” oraz „szkłem zrobiony w olów” wizerunek NMP umieszczony na wieży zamkowej. Sporządzony w 1673 r. spis już po zniszczeniach kaplic wspomina tylko o dziewiętnastu scenach z „Pasji Chrystusa”, siedmiu obrazach „alabastrowych”, obrazie NMP na wieży i „Zwiastowania Pasterzom”.

Stosunkowo skromnie wypada w świetle inwentarzy zbiór **obrazów o tematyce świeckiej**. W galerii znajdowało się dwanaście „obrazów różnych invency i landszaftów marynarskich w ramy oprawnych”. W roku 1673 obrazów jest już jedenaście, a z dwunastego pozostały jedynie ramy.

Największy zespół obrazów znajdował się w galerii, łączącej pałac z kamienicą. Dekorację stanowiły „różne figury i emblematy”. Powstały one w czasach władania zamkiem przez Aleksandra Ludwika (1642–1650), z którego inicjatywy powstała galeria.⁶² Malarską dekorację posiadały również stropy w apartamentach księcia, znajdujące się na trzeciej kondygnacji. W pokoju alabastrowym namalowane były motywy roślinne, zaś w sąsiednim alkierzyku „figury różnego malowania z „inskrypcyjami”. Również alkierzyk przy przedpokoju księcia na drugiej kondygnacji posiadał „wierzch onego na figurach różnego malowania z „inskrypcyjami”. Prawdopodobnie były to stropy, którego pola wypełnione zostały obrazami tak jak to miało miejsce w „izbie stołowej” tegoż pałacu czy w „sali wielkiej” sąsiedniej kamienicy.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych większość malowideł uległa uszkodzeniu. Do 1673 r. Zachowały się natomiast malowidła na ścianach galerii.

Odtworzenie galerii nieświeskiej z XVI i XVII w. jest bardzo utrudnione. Nie mniej można sformułować kilka uwag o portretach znajdujących się w XVI i XVII w. w Nieświeżu. Trzeba pamiętać, że były one kopiowane w XVIII i XIX w. Część obrazów ze zbiorów nieświeskiej zachowała się w Muzeum Narodowym w Warszawie, Państwowym Muzeum Sztuki w Mińsku, Państwowym Muzeum Białorusi w Mińsku oraz Muzeum Regionalnym w Płocku. W części były one publikowane.⁶³ Dzieje obrazów znajdujących się w tych zespołach są skomplikowane. Występują tam obrazy XVI i XVII-wieczne pochodzące z Nieświeża, ale również z Ołyki, Birż, Białej, etc. Są wśród nich również kopie XVIII-wieczne. Odkładając szczegółową analizę do innej okazji, tu jedynie zasygnalizujemy kilka spostrzeżeń ogólnych. Dla naszych rozważań szczególnie istotne znaczenie mają „Icones familiae ducalis Radivillianaе” Marcina Wobe i Hirsza Leybowicza, wydany w 1758 r. a zawierający 165 portretów radziwiłłowskich⁶⁴. Drugim zespołem jest zbiór rysunków piórkiem 43 wizerunków Radziwiłłów i ich żon przechowywany w Ermitażu w Sankt Petersburgu. Wykonane z inicjatywy Bogusława Radziwiłła między 1646 a 1653 rokiem miały stanowić wzór do wykonania rycin. Nie ulega wątpliwości, że rysunki powstały na podstawie obrazów, których część znajdowała się na zamku w Nieświeżu. Na przykład rysunkowy portret Jerzego Radziwiłła (zm. 1541)⁶⁵ został wykonany według pełnopostaciowego wizerunku, znajdującego się obecnie w Państwowym Muzeum Sztuki w Mińsku.⁶⁶ Podobnie portret kardynała Jerzego Radziwiłła (zm. 1600)⁶⁷ narysowany został według zachowanego do naszych czasów olejnego obrazu.⁶⁸

„Stojący konterfekt książęcia J. M. Pana Wileńskiego” odnosi się prawdopodobnie do pełnopostaciowego wizerunku Krzysztofa Radziwiłła. Portretów pierwszego ordynata było w Nieświeżu najwięcej. Do najciekawszych należy obraz Radziwiłła znajdujący się w zbiorach Fundacji im. Ciechanowieckich na Zamku Królewskim w Warszawie. Na olejnym wizerunku „Sierotka” ukazany został w popiersiu z napisem w otoku NICOLAVS CHRISTOPHORVS RADZIVIL DEI GRATIA IN OLICA ET NIESVIESZ DVX SA[CRAE] ROM[ANI] IMP[ERII] PRINCEPS COMES IN SCHIDLOVIECZ ET MIHR PALATINVS TROCENSIS.

Galeria portretów Szydłowieckich w sali wielkiej powstała zapewne z inicjatywy „Sierotki”, który był wnukiem kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego. Książę jako potomek i spadkobierca po kądzieli tradycji rodu darzył go szczególną estymą. Wzorem dla portretów mogły być miniatury z znajdującej się w Nieświeżu „Księgi pargaminowej rodziny hrabiów Szydłowieckich” – „*Liber genealogiae illustris familiae Schidloviciae*”.⁶⁹ W tym samym skarbcu przechowywany był również portret kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego.⁷⁰

Postanie nieświeskiej galerii portretowej wiąże się z Radziwiłłem „Czarnym”, który zamawiał wizerunki za granicą, m. in. w Strasburgu.⁷¹ Jednak głównym fundatorem zespołu obrazów na zamku w Nieświeżu był niewątpliwie Mikołaj Radziwiłł „Sierotka”. Jego następcy, do 1680 r. w niewielkim stopniu powiększyli ten zbiór.

Źródła archiwalne pozwalają na przybliżenie środowiska artystycznego w Nieświeżu w czasach „Sierotki”. Naczelną postacią wśród malarzy był malarz Jerzy. Od 30 czerwca 1600 do 18 lutego 1601 odnotowany został jako artysta pobierający wynagrodzenie od Radziwiłła.⁷² Zapis „Jerzemu malarzowi zapłaciłem za roboty czwartej kwadry do Izby Wielkiej zamkowej. fl. pol. 20/-/-/-” wskazuje jednoznacznie na udział tego artysty w dekoracji zamku.⁷³ Wykonał on dla „Sierotki” portrety polskich królów Zygmunta Augusta i Zygmunta III Wazy.⁷⁴ O szerokim zakresie prowadzonych przez Jerzego prac, świadczą kwoty jakie otrzymywał od Radziwiłła. W 1604 r. otrzymał niebagatelną sumę 92 florenów polskich „ad ratione robót według rejestru”, a „od malowania konterfetu królewskiego” – 10 florenów.⁷⁵ Działalność Jerzego na dworze Radziwiłła potwierdzona jest jeszcze z 1609 r.⁷⁶ Również adnotacje z 1604 r. o zapłacie za pięć portretów i wyjeździe do Wilna mogą dotyczyć tego malarza,⁷⁷ którego aktywność wiązać należy z tworzoną przez „Sierotkę” galerią obrazów, głównie portretów.

W Nieświeżu działali jeszcze inni malarze. W 1589 r. odnotowany został malarz Emmanuel, który pobierał wielokrotnie płótno „do malowania”, a także „czwiczki” do „obrazu J. Ks. Mczy”.⁷⁸ W 1599 r. przebywał w Nieświeżu inny malarz, Mateusz : „odprawiony do Wilna” 23 stycznia 1600 r.⁷⁹

Radziwiłł „Sierotka” korzystał również z usług malarzy pochodzenia miejscowego, jak malarz Ławrynek, który za bliżej nieokreślone prace w 1598 i 1599 r. otrzymał niewielką zapłatę w wysokości 3 fl. pol.⁸⁰ Radziwiłł wypłacał również niezbyt duże sumy nieznanym z imienia pomocnikom, którzy pobierali naukę u przebywających w Nieświeżu malarzy oraz u rytownika Tomasa Makowskiego. Kilka takich adnotacji pochodzi z 1604 r.⁸¹ Niektóre z obrazów nieświeskich mogły być sprowadzone z zagranicy. Prawdopodobnie w tym celu kontaktował się w 1594 r.⁸² dworzanin „Sierotki” Rafał Kos z malarzem w Wenecji.

2. RZEŻBA

Również zespół rzeźb, znajdujący się w XVI i XVII w. na zamku nieświeskim trudny jest do bliższego zidentyfikowania. W galerii łączącej pałac z kamienicą znajdowało się w 1658 r. 16 „statuj spiżowych, odlewanych na posązkach malowanych, złocistych wiszących” oraz 3 sztuki wykonane z alabastru. W „pokoju marmurowym” umieszczony był największy zespół rzeźb. Jednocześnie figur alabastrowych ustawionych było na szafach i nad drzwiami. Inwentarz z 1658 r. wymienia również dwie rzeźby ustawione nad drzwiami, wykonane z czarnego marmuru – „Pentesiea” oraz z czerwonego marmuru „Orythia”. Drugi zespół rzeźb znajdował się w pokoju księcia. Z alabastru wykonanych zostało: siedem figur „na posązkach snycerskich” oraz rzeźba „Duch św”, zaś z drewna postać Chrystusa umieszczona na ołtarzu, „Najświętsza MP Loretańska” oraz ołtarzyk w bibliotece.

W 1673 r. kilkanaście uszkodzonych rzeźb, pochodzących zapewne ze zniszczonych apartamentów zamku przechowywanych było w skarbcu. Wymienione zostały rzeźby: „Chart u nóg”, „Merkury” z kości słoniowej, płaskorzeźby „obrazy gipsowe”, czterech ewangelistów, oraz „Św. Jerzego”, „Św. Mikołaja” i „Św. Aleksandra”.

Nie uległo zniszczeniu rzeźbiarskie wyposażenie galerii gdzie przechowywano „sztuk spiżowych różnej statuij z wiszącą, ośmnaście, alabastrowych sztuk trzy”. Nowością w wyposażeniu rzeźbiarskim zamku była wykonywana właśnie w 1673 r. galeria dla muzykantów, w „sali wielkiej”.

Możemy przypuszczać, że znaczna część rzeźb wykonana została na miejscu. Szczególnie pochodzące z czasów wznoszenia zamku (przed 1616). Świadczy o tym aktywne środowisko rzeźbiarskie istniejące około 1600 r. w stolicy ordynacji.

Nadwornym rzeźbiarzem był Filip, nieznanego nazwiska artysta określany jako „snycerz”. Na dworze nieświeskim odnotowany został w latach 1600–1601. O jego wysokiej pozycji świadczy wysokość jurgieltu otrzymanego za 1600 r., który wynosił aż 275 fl. pol. Należał on do grupy najwyżej uposażonych dworzan. Wyższy jurgielt miał jedynie lekarz Kasper Wilkowski (900 fl. pol.) oraz dworzanin do specjalnych misji Wołłowicz (300 fl. pol.). Uposażenie pozostałych ważniejszych dworzan kształtowało się około 100 fl. pol., natomiast inni artyści by wymienić Hermana Moltzfelta otrzymywali zaledwie po 20 fl. pol.⁸³ Rzeźbiarz Filip, w świetle źródeł prowadził prace w nieświeskich kościołach. W księdze wydatków z 1600 r. odnotowano również opłatę artyście za „Agnus Dei”,⁸⁴ a także fakt podróży artysty do Wilna.⁸⁵

Fragmentaryczne informacje o działalności snycerza Filipa na dworze Radziwiłła „Sierotki” sygnalizują tylko o zakresie jego pracy. Wysokie uposażenie jakie pobierał zdaje się wskazywać, że był to mistrz dużej klasy, prowadzący liczne prace rzeźbiarskie dla księcia. Możemy przypuszczać, że rzeźbiarz Filip wykonywał ołtarze w kościołach fundacji „Sierotki”, z kościołem jezuickim na czele.⁸⁶

W warsztacie Filipa pracował czeladnik Hanusz „towarzysz”, który pomagał przy wykonywaniu ołtarza św. Krystyny do kościoła św. Eufemii. Być może w tym samym warsztacie pracował Wojtek „snycerczyk”.⁸⁷ Rzeźbiarzem był również wspomniany wcześniej budowniczy Lenart. Prace rzeźbiarskie dla „Sierotki” wykonywał również Fodyga. Interesującą wzmiankę, dotyczącą kontaktów Radziwiłła z innymi artystami znajdujemy w liście Sebastiana Montelupiego do „Sierotki” z 1595 r. Wymieniony jest w nim „Sig^{or} Giovanni scultore di S. Maesta”, któremu Montelupi przekazał list od księcia.⁸⁸

3. RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Inwentarz z 1626 r. wymienia zbiór ponad trzydziestu **tkanin** (opony, kilimy perskie, obicia), znajdujących się na zamku nieświeskim. Wzmianka o trzech „oponach z figurami nieboszczyka dziada Księcia J. Mci” wskazuje, że część z nich pochodziła jeszcze z czasów Radziwiłła „Czarnego”.⁸⁹ W późniejszych spisach obiekty te już nie występują. W 1658 r. na poddaszu, nad izbą stołową składowane były „namioty perskie”, ale nie podano niestety ich liczby.

W pokoju marmurowym księcia w 1626 r. przechowywanych było około trzydziestu najcenniejszych obiektów z **zastawy stołowej**. Znajdowało się tam, m. in. dziesięć nautilusów, dwa puchary ze strusich jaj oprawnych w srebro, puchar z orzecha kokosowego „orzech indyjski”, dziewięć łyżek muszlowych oraz zbiór różnorodnych czarek, „talerzyków indyjskich” i „farfur”.

W drugiej szafie, w tymże pokoju znajdowały się naczynia „gliniane czyli porcelanum” w liczbie około dwudziestu sztuk, a ponadto „marmurowe”, zapewne wykonane z kolorowego kamienia.

Z tego zbioru w 1658 r. Michał Radziwiłł podarował „Księżu Hetmanowi”, osiem nautilusów, czareczkę alabastrową, łyżki konchowe oraz widelce kamienne. Pozostałe obiekty, z których część uległa uszkodzeniu podczas oblężenia zamku w latach 1659–1660 została złożona do skrzyni i umieszczona w skarbcu.

Najcenniejsze wyroby **szklane** przechowywane były w szafie, w pokoju alabastrowym. W 1650 r. odnotowanych zostało około dwudziestu sztuk różnorodnych kieliszków, szklaneczek, garnuszków, flaszek, banieczek oraz tac. W osiem lat później, w tym samym miejscu było już tylko około dziewięciu obiektów, a prowadzący spis odnotował jedynie, że „szkło wewnątrz bywało”. Być może, że pozostała część uległa zniszczeniu podczas działań wojennych, jako iż ta część zamku doznała największego uszczerbku; możliwe, że ich brak wynikał z faktu przejęcia opieki nad tymi rzeczami przez innego dworzanina, bowiem już w 1673 r. brak jest w inwentarzu sporządzonym przez burgrabiego, wzmianki o wyrobach ze szkła.

Dużą klasę artystyczną prezentowały cztery szkatuły ustawione w alkierzu przy kaplicy księcia, w których przechowywane były numizmaty i precjoza. Trzy z nich wymienione są w 1626 r. i zapewne zakupione zostały przez Radziwiłła „Sierotkę” w Niemczech. W związku z wojną w latach pięćdziesiątych XVII w. wywiezione zostały z Nieświeża. W 1673 jeszcze nie powróciły na stare miejsce, gdyż brak o nich wzmianki w spisie.

Pierwsza z nich, obita czerwonym aksamitem, dekorowana ozdobnymi kamieniami i okuciami wykonanymi ze złoczonego srebra, posiadała dziesięć szuflad. Druga szkatuła, o dziewięciu szufladach, dekorowana była diamentami czeskimi, rubinami oraz okuta złotą, srebrną blachą. Dekorację trzeciej szkatułki stanowiła rzeźba figuralna z kości słoniowej, hebanu i pozłacanej blachy srebrnej. W inwentarzach z 1650 r. i 1658 r. opisana została jeszcze jedna, wykonana z marmuru i oprawiona w srebro. Posiadała osiem szuflad.

Wytwory **sakralnego rzemiosła** artystycznego znajdowały się przeważnie w kaplicach zamkowych, głównie książęcej. Wymienione w 1626 r. obiekty, uległy zniszczeniu lub rozproszeniu przed 1673 r. Występowanie na części z nich krzyży jerozolimskich wskazuje, iż fundatorem był Radziwiłł „Sierotka”. Z zachowanego wykazu wynika, że znajdowały się tam, m. in. dwa relikwiarze, srebrna banieczka na wodę, adamaszkowy ornat, stula, adamaszkowe antependium oraz kilka różnych krucyfiksów. Warto odnotować zbiór około pięciu agnusków – medalików z wyobrażeniem baranka – w różnorodnych oprawach (srebro, kość, drewno). Najcenniejszym obiektem był pozłacany relikwiarz zdobiony 24 figurami, i opatrzony inskrypcjami. W sąsiednich pokojach znajdowały się „Skala św. Hieronima” oraz „Skala św. Eustachego” – formy złotniczo-rzeźbiarskie o funkcjach dewocyjnych. Pozostałe sprzęty liturgiczne, należące do klasztoru Bernardynów nieświeskich przechowywane były w szafie, w przedniej izbie pierwszego piętra pałacu.

Inwentarze odnotowują również istnienie w zamku nieświeskim typowych dla tamtej epoki **mebli** jak szafki, stoły, zydle, krzesła, szafy, ławki, szafki, etc. Przeważnie były to proste sprzęty, drewniane. Podkreślano, że były one „stolarskiej roboty”. Ale niektóre z nich, szczególnie te, które znajdowały się w apartamentach książęcych na drugim piętrze zaliczyć należy do wyrobów artystycznych np. stoły, określane jako „marmurowe”, „sadzone”, bądź „alabastrowe”. W 1650 r. znajdowało się ich około dwunastu, a w 1673 około dziewięciu egzemplarzy. Niektóre z nich zdobione były „inkrustacjami”. Na przykład w pokoju marmurowym, w 1658 r. ustawiony był

„stół różnym marmurem w labry sadzony”, zaś w sąsiedniej kaplicy „stół z kości słoniowej, ośmigraniasty”. Na jednym z egzemplarzy, znajdowały się herby książęce.

Lustra umieszczone były w ramach, dekorowanych marmurem, macią perłową i hebanem ramach. Wspomnieć należy jeszcze o szafie, znajdującej się w 1658 r. w pokoju marmurowym księcia; bogato inkrustowanej perłową macią, złotem i umieszczoną „pośrodku tej szafy figurą na kształt ślimaka”.

Znaczące miejsce wśród artystów zatrudnianych przez „Sierotkę” zajmował złotnik Stefan (Stephan), którego działalność w Nieświeżu w latach 1600–1609 poświadczają źródła. Wykonywał on elementy zbroi (puklerze),⁹⁰ opracowywał „verszneidowanie”, „sztychowanie liter” działa, m. in. „Cerbera”, „Hydrę”, „Ceres”, „Papugę”, „Św. Mikołaja”, „Św. Krzysztofa”, odlewane przez Moltzfelta.⁹¹ Odnotowano również krzyżyk⁹² oraz „tabliczkę srebrną z napisem” do trumny Katarzyny Radziwiłłówny.⁹³ Sumy przekazywane Stefanowi w 1609 r. za prace „według rejestru” wskazują na stare usługi świadczone na dworze nieświeskim.⁹⁴ Część z tych prac to naprawianie sprzętów w 1600 r., drobne prace złotnicze dla Radziwiłła „Sierotki”, wykonywała również Hanuszowa.⁹⁵

Książę „Sierotka” korzystał z usług złotników przebywających w nieświeskim zgromadzeniu jezuitów. Jeden z nich pozłocił w sierpniu 1600 r. gałkę na wieżę zamkową.⁹⁶ Mógł to być Maciej Krajecensis przebywający w Nieświeżu w latach 1593–1596 i 1598–1600. Artysta ten działał we wszystkich większych ośrodkach jezuickich Rzeczypospolitej. Nieco później, bo w latach 1601–1606, funkcję zakrystiana w kościele Bożego Ciała pełnił inny złotnik jezuicki Jan Sędkowicz.⁹⁷

W Nieświeżu byli również inni drobni rzemieślnicy, sprowadzeni z zagranicy co najmniej w 1600 r. Na „jurgielcie” zatrudniony był tokarz („Ceigwart”) – Dawid, który otrzymywał takie samo wynagrodzenie roczne jak ludwisarz Moltzfelt 20 fl. rocznie i 12 fl. „na sukno”.⁹⁸ W 1600 r. odnotowany został ślusarz Jost, który dwukrotnie otrzymał wynagrodzenie za bliżej nie określone prace „według rejestru”.⁹⁹ Z nim pracował ślusarz Peter. Wykonywał prace na zamku: „orły i róże do wrót”,¹⁰⁰ „ganeczek do wieży”, „kratę do wieży nad wał”. Zapis o przekazanym wynagrodzeniu Petrowi spotykamy ponadto w grudniu 1600 r. Odnotować należy jeszcze stolarza Dymitra, który w 1599 i 1600 r. wykonał schody na ambonę w kościele św. Eufemii w Nieświeżu. Z kolei cieśla Stanisław z synem wykonali w 1600 r. ławki do tego kościoła.

4. MILITARIA

Gromadzenie militariów rozpoczął już Radziwiłł „Czarny”. Podczas pobytu w Strasburgu w 1563 r. jego syn Mikołaj Krzysztof zakupił rusznicę oraz rysunek nowego modelu armaty.¹⁰¹ Również jakieś urządzenia militarne, m. in. moździerz „tormentum parvum et mortarium, ex quo igniti globi iacuntur”.¹⁰² „Sierotka” założył w Nieświeżu ludwisarnię. W XVII w. zbiór ten nie uległ istotnej zmianie. Zespół powiększył się o broń osobistą kolejnych ordynatów oraz obiekty otrzymywane w podarunku jak np. armata którą otrzymał Karol Stanisław od swego wuja, króla Jana III Sobieskiego.

Zbiór broni zaczepnej w 1626 r. składał się z około siedemdziesięciu dwóch obiektów. Na broń sieczną składały się szpady i rapiery (23 sztuki), pugiwały (7), kordelas (1), szable (23) oraz miecze (6). Z broni obuchowej i drzewcowej wymienione zostały jedynie czekany (11) i włócznia

„szefelin”. Spis z 1658 r., wspomina tylko o srebrnym koncerzu i „perskim” mieczu. Również w 1673 r. mowa jest jedynie o siedmiu obiektach: koncerzach (2), kordach (2), szpadzie i włóczni. Można przypuszczać, że w związku z pożogą wojenną, część broni była w użyciu.

W skarbcu przechowywany był również bogaty zbiór broni ochronnej: zbroje (19), kirysy (5), „pancerze” (48), szyszaki (15), zarękawia (31 par) oraz puklerze (14).

Niektóre z nich musiały być niezwykle okazałe jak choćby kirys z wytrawioną dekoracją „hecowany”, składający się z dwudziestu dwóch elementów, a przeznaczony na rycerza i konia. Na niektórych obiektach, połączanych, jak na przykład na puklerzu „hecowanym z kamieniami” czy na szyszaku „z kamieniami” umieszczone były herby książęce.

Trzydzieści lat później zbiór ten uległ zmianom. Możemy przypuszczać, że znaczna jego część znajdowała się na zamku już wcześniej, ale identyfikację utrudniają zmiany nazw niektórych obiektów np. „przyłbica z herbem” jest chyba tożsama z wcześniejszym „szyszakiem z herbem”. W opisie z 1658 r. wzmiankowane są m. in. kirys (z 10 części), szyszaki (19), karacena (1), zarękawia, rękawice, (54), hełmy „przyłbice” (2), karwasze (2) nakolanki (2), blachy pikinierskie (15) oraz puklerze (7).

W 1673 r. zespół broni ochronnej był dalece zdekompletowany. Występują jedynie szyszaki (16), pancerze (8), zbroja (1) zarękawia i rękawice (54), blachy przednie i tylne (11), „kirysy” (4) oraz przyłbice na konie (3).

+ + +

W 1626 r. odnotowano dziesięć rzędów końskich, z których dwa były zdobione turkusami. Z szesnastu siodeł większość określona została jako „włoskie”, a jedno zdobione aksamitem i turkusami. W 1658 r. wymienionych jest dziesięć siodeł, w tym osiem „niemieckich”, a w 1673 r. – trzynaście.

Wszystkie omówione militaria i oporządzenie jeździeckie przechowywane były w skrzyniach w skarbcu zamkowym.

+ + +

W „Spisaniu ceykhauzu” z 1626 r. wymienionych zostało 19 armat wielkich oraz 4 małe. Dość ogólnikowy opis wymienia jedynie ich nazwy: „Św. Aleksander”, „Cerberus”, „Circe”, „Chimera”, „Hydra”, „Św. Jerzy”, „Krokodyl”, „Papuga” – „Psittacus”, „Grono” – „Winograd”, „Sówka”, „Noctua” – „Puszczyk”, „Salamandra”, „Aer”, „Ignis”, „Aqua”, „Terra”, „Smok” oraz „Miesiąc”. Nazwy dwóch dział „żelaznych” oraz czterech małych nie zostały podane.

Prócz armat, w arsenale przechowywane były ponadto hakownice (108), falkonety (6), serpentyny (4), rusznice (21), półhakownice (26), muszkiety (31), moździerze oraz niewielkie ilości amunicji do tej broni.

Inwentarz z 1658 r. wymienia już około 34 armat rozlokowanych na wałach i bastionach zamku nieświeskiego. W spisie tym odnotowane zostały daty widniejące na lufach, co umożliwia identyfikację niektórych obiektów, jak też przesledzenie dziejów tworzenia się tego zbioru.

Najwcześniejszymi działami, pochodzącymi jeszcze z czasów Radziwiłła „Czarnego” były dwa „półdziałka” „pod herbem wąż pożerający dziecko” (1532), „działko ostykowskie” (1552) oraz „Kometa” (1557). Pozostałe armaty powstały z inicjatywy Radziwiłła „Sierotki”. Były to „półdziałka” w liczbie sześciu sztuk z 1576 r., dwa „półdziałka” z 1577 r. oraz „Strzała” odlana w Rydze (1583).

Główny zbiór stanowiły jednak ozdobne lufy odlane w latach 1597–1600 (1603?) w nieświeskiej gisarni założonej przez „Sierotkę”. Z inwentarza z 1658 r. wynika, że zespół nieświeski składał się z następujących armat: „Św. Mateusz”, „Św. Marek”, „Św. Łukasz”, „Św. Jan” (1597);

„Krokodyl” (1598); „Św. Aleksander”, „Salamandra”, „Cerberus”, „Hydra”, „Św. Jerzy”, „Św. Michał”, „Św. Rafał” (1599); „Winograd”, „Circe”, „Noctua” – „Puszczyk”, „Psittacus”, „Św. Mikołaj”, „Św. Krzysztof” (1600); „Chimera” (1603). Nieznane są natomiast daty powstania dział „czterech proroków większych”.

Z dotychczasowych prac poświęconych zbrojowni nieświeskiej wynika, że dotąd znanych było osiem luf wykonanych w ludwisarni „Sierotki”. Warto uporządkować ustalenia dotyczące tych obiektów, bowiem znajdujemy tam sporo niedokładności. W części wynikały one z faktu, że niektóre działa odlewane były w podobnych formach ale zmieniane były inskrypcje.

W Muzeum Wojska Polskiego znajdują się obecnie cztery działa, pochodzące z Nieświeża: „Chimera”, „Circe”, „Hydra” oraz „Noctua”.¹⁰⁵

1. Działo „**Chimera**” posiada formę kręconej kolumny z korynckim kapitelem.¹⁰⁴ Do wysokości jednej trzeciej kolumna jest kanelowana, pozostała część udekorowana została winoroślą z jaszczurkami i węzami.¹⁰⁵ Masywne czopy dekorowane są główkami lwów, zaś kapitel okrągłą tarczą z krzyżem jerozolimskim. Na dole części kanelowanej znajduje się napis: HOSTEM FLAMMIGERAE CONSUMMUNT COLLA CHIMERAE – „Wroga pochłaniają ziejące szyje chimery” oraz NICOLVS / CHRISTOPHORVS / RADZIWIŁ D:G[EI] [RATIA]: OLI / CAE ET IN NIESVISCH / DVX ETC ANNO / D[OMI]NI MDCIII. Znajduje się tu również herb Radziwiłłów. Na brzegu płyty, stanowiącej podstawę kolumny wyryty została inskrypcja: MIT GOT / TES HVLF GOS MICH HERMAN MOLZFELT ZV NESWISCH. Według Ehrentala na działle znajdowała się data „1600”. Mogła zajść pomyłka przy przepisywaniu, bowiem inwentarz z 1658 r. wymienia datę „1603” lub też istniało jeszcze jedno działło o tej samej nazwie, odlane wcześniej.¹⁰⁶

2. Działo „**Circe**” otrzymało kształt spękaną kolumny jońskiej, związanej powrozami.¹⁰⁷ Pod kapitelem umieszczony jest krzyż jerozolimski i napis na banderoli: MARMVRE NON VANO CIRCE / QVOS TANGO PROFANO – „Circe jestem, zniszczę każdego kogo głos mój dosięgnie”. Poniżej dwóch czopów dekorowanych główkami psów, znajduje się prostokątny kartusz zawierający napis: NICOLVS CHRISTOPHORVS / RADZIWIŁ DG OLICAE AC / IN NIESWISCH DVX ANNO / DOMINI MDC, oraz duży kartusz z herbem Radziwiłła „Sierotki”.

3. „**Hydra**” otrzymała formę korynckiej kolumny, w jednej trzeciej kanelowanej. Dolna część działła dekorowana jest półplastycznym potworem o pięciu głowach i siedmiu ogonach.¹⁰⁸ Czopy zakończone są psimi głowami. W dekoracyjnie zawiniętym ogonie znajdują się dwa kartusze; w górnym biegnie napis: NICOLVS CHRI / STOPHORVS / RADZIWIŁ / DG OLICAE ET IN NIESVISCH / DVX ETC AD MDXCIX oraz tarcza herbowa Radziwiłła „Sierotki”. Poniżej w prostokątnej ramce biegnie napis: HYDRA PARO LVCTVS PICE / OS DVM CONCITO FLVCTVS – „Hydra, sposobie żalobę skoro czarne odmęty poruszę”. W kapitelu umieszczony został krzyż jerozolimski.

4. O „**Winogradzie**” – „**Pucharze, Gronie**”, wspominał już Władysław Syrokomla,¹⁰⁹ a zdjęcie zamieszczono w artykule Ehrentala.¹¹⁰ Działo posiadało formę kolumny z głowicą zbliżoną do korynckiej, w której znajdował się krzyż jerozolimski. Głównym motywem dekoracji było winne grono, oplatające górną część lufy. Uszy uformowane zostały w kształcie kiści winogron. W części dolnej znajdowały się dwa kartusze z inskrypcjami: NICOLVS / CHRISTOPHORVS / RADZIWIŁ DG OLI / CAE ET IN NIESVISCH / DVX ETC ANNO / DNI MDC oraz POCVLA SINT DITIS / NOSTRAE VIDEMIA VITIS – „Puchary niech będą zbiorem naszej bogatej winnicy”.¹¹¹

5. Stosunkowo wcześniej odnotowano istnienie innego działła wykonanego w Nieświeżu – „**Cerbera**”.¹¹² Miał on wedle Brenstejna kształt nieociosanego pnia, który częściowo spowity jest w płomieniach. Na kartuszach występowały inskrypcje: NICOLVS / CHRISTOPHORVS /

RADZIWIŁ DG OLI / CAE ET NIESVISCH / DVX. ANNO / DNI MDXCIX oraz CERBERVS ARCE TONO / DVM DITI MILLIA DONO – „Cerber, grzmieć straszliwie gdy Ditowi przysparzam tysiące”. Tu również umieszczono krzyż jerozolimskie.

6. Podobnym w formie do „Circe” jest działo nazwane „Meluzyna”, znajdujące się w Królewskim Muzeum Artylerii w Sztokholmie.¹¹³ Odkryte zostało ono przez Oskara von Kuylens-tierne i opublikowane w postaci rysunku (il. 26).¹¹⁴ W górnej części, pod kapitelem umieszczony jest krzyż jerozolimski, a niżej, w kartuszu napis: MELVSINA SONO ET / CONFLICTVS LAVDE CORONO. Poniżej czopów znajduje się duży, owalny kartusz z herbem Radziwiłła „Sierotki” oraz inskrypcja: NICOLVS CHRI / STOPHORVS RADZIWIŁ / DG OLICAE AC IN NIE / SWISCH DVX ANNO / DOMINI MDCII.

7. Dekoracyjną formę otrzymało również działo „Puszczyk” – „Noctua”, „Sówka”.¹¹⁵ Jej rysunek zamieścił Bersohn (il. 27).¹¹⁶ Wykonana została w formie ośmiobocznego graniastosłupa. Skromną dekorację stanowią uszy w formie sów zabijających myszy. Podobnie jak na innych lufach, tu również umieszczono krzyż jerozolimski, herby Radziwiłła „Sierotki” i prostokątne kartusze z inskrypcjami: NICOLAVS CHRIS / TOPHORVS RADZI / WIL D. G. OLICA ET IN NIESWIEZ DVX / ANNO DNI MDC. oraz NOCTVA QVIS QVIS / ADES / POPVLATOR NVNTIO / CLADES – „Gdziekolwiek jest puszczyk niszczytel tam zapowiada klęskę”.

8. Działo „Psittacus” – „Papuga” do literatury naukowej wprowadził Sokołowski na podstawie notatek Czapskiego.¹¹⁷ Z opisu Brenstejna możemy wnioskować, że działo dekorowane było uszami w kształcie papug, trzymających gałki w dziobie.¹¹⁸ Również czopy zakończone były główkami tych ptaków. Ponadto znajdowały się plaskorzeźby z krzyżem jerozolimskim, herbem Radziwiłła „Sierotki” oraz kartusze z napisami: NICOLVS / CHRISTOPHORVS / RADZIWIŁ DG OLICAE AC / IN NIESWISCH DVX ANNO / DOMINI MDC; drugi: PSITTACUS / OBSTRVNCO / QVOS ROSTRO / PRESSERO AD / VNCO – „Jak papuga uśmiercam, kogo krzywym dziobem uderzam”.

9. Działo w formie uszkodzonej kolumny, związanej powrozami, podobne do „Meluzyny” i „Circe”. Znajduje się ono w Muzeum Historycznym im. Ćiurlionisa w Kownie. Nie dysponujemy obecnie bliższymi danymi o szczegółach dekoracji i inskrypcjach.

Postać Hermana Moltzfelta (prawdopodobnie błędnie odczytywanego jako Molzer) wprowadził do literatury naukowej Ehrenthal. Opierając się na inskrypcji, znajdującej się na „Chimerze” uznał również tego ludwisarza za twórcę „Circe”, „Hydry”, „Cerbera” i „Winogradu”.¹¹⁹ Bersohn uzupełnił dorobek ludwisarza nieświeskiego o „Puszczyka”,¹²⁰ a Sokołowski włączył „Papugę” i „Meluzynę”.¹²¹

Armaty te powstały między 1597 a 1603 r. Wyjątkiem jest „Cerber”, na którym jakoby według Czapskiego znajdowała się data „1609”,¹²² ale zaszła chyba pomyłka bo Ehrenthal datuje ten obiekt na rok 1600, zaś w przytaczanym inwentarzu wymieniony został rok „1599”. Na podstawie tej pomyłki przyjmowano, że Moltzfelt działał w Nieświeżu między 1600¹²³ a 1609 r. Wyszczególnione w „Inwentarzu.” z 1658 r. grupa dział wykonana została między 1597 a 1603 (raczej 1600) i te daty uznać należy za wyznaczające najważniejszy okres działalności ludwisarni nieświeskiej. Księgi wydatków z 1604 i 1609 r. tego ludwisarza już nie wymieniają. Natomiast znajdujemy potwierdzenie, iż Moltzfelt brał udział w 1600 r. przy odlewaniu „Cerbera”, „Hydry”, „Ceres”, „Papugi”, „Św. Mikołaja” i „Św. Krzysztofa”,¹²⁴ a pomagał mu przy tym złotnik Stefan.

Niskie stosunkowo uposażenie Hermana Moltzfelta, który rocznie 20 fl. jurgieltu oraz 12 fl za sukno,¹²⁵ a także udział złotnika przy pracy nad działami stawia pod znakiem zapytania autor-

stwo koncepcji i dekoracji tych dzieł. Nie ulega wątpliwości, natomiast, że Moltzfelt dokonał odlewów. Formy do odlewania dział, które w Nieświeżu istniały jeszcze w 1658 r. wykonywał, wspomniany już snycerz Filip.

W 2 poł. XIX w. prócz omówionych wyżej dział powstałych w ludwisarni Radziwiłła „Sierotki” w zbójowni nieświeskiej znajdowały się jeszcze inne armaty, pochodzące z XVI i XVII w. Trudno jednoznacznie przesądzić kiedy znalazły się one w Nieświeżu. W tym zespole występują XVI-wieczne działa zakupione w 1753 r. we Lwowie przez Michała Radziwiłła „Rybeńkę”, m. in. odlane przez Herlego. Część których zinwentaryzował w 1867 r. Heliodor W. Gumiński, a opisali Mathias Bersohn, Mathias von Ehrentahl, Marian Sokołowski oraz Karol Brenstejn. Obiekty te zostały wyszczególnione poniżej w układzie chronologicznym:

1. Działo z 1529 z herbami Polski, Litwy i Lwowa.¹²⁶
2. Działo z herbem Polski, Litwy i Lwowa.¹²⁷
3. Działo z herbami Krakowa z 1531.¹²⁸
4. Działo z herbami Polski, Litwy i Lwowa.¹²⁹
5. Działo z 1537 z herbem Sforzów.¹³⁰
6. Działo z herbem Lwowa i monogramem „C. L.” z 1541 r. (błędnie 1571), przypisana przez Bersohna Lenhardowi Herlowi.¹³¹
7. Działo bez ozdób z literą „T” z 1543 r.¹³²
8. Działo Zygmunta I z herbem Polski, Litwy i monogramem „SA” lub „AS”, (przed 1548).¹³³
9. Działo z herbem Lwowa z 1556 r., wyk. Lenhard Herle.¹³⁴
10. Działo z herbem Lwowa bez daty, wykonane przez Lenharda Herle.¹³⁵
11. Działo króla Jana III Sobieskiego, z herbami Korony i Litwy z 1692 r., z płaskorzeźbą przedstawiającą orła ciskającego pioruny.¹³⁶ Podarowane zostało ono Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi, siostrzeńcowi króla Jana III Sobieskiego.
12. Działo „Św. Jan Chrzciciel” z 1698 r.¹³⁷
13. Działo bez ozdób z dwoma tarczami.¹³⁸

W arsenale znajdował się pełny zestaw militariów potrzebnych do obrony zamku: moździerze (3 sztuki), hakownice (199), szturmaki (23), „harkabuzy” (4), półhakownice (42), samopaly (53) oraz amunicja do tej broni: kule żelazne i kamienne, dardy, bardysze, formy spizowe do lania kul, olów, granaty, lonty, etc.

W 1681 r. na zamku nieświeskim znajdowało się około 29 armat. Wśród nich były działa wykonane w ludwisarni nieświeskiej, wraz z „Św. Michałem” i „Św. Rafałem”. Brak było „Św. Krzysztofa” i „Św. Mikołaja”, jak również „czterech proroków większych”. Wróciły natomiast cztery armaty ze Shucka: „Aer”, „Ignis”, „Aqua”, „Terra” oraz zdobyte pod Mirem działko moskiewskie. Pozostałe uzbrojenie nie uległo większym zmianom. W zbójowni umieszczone były ponadto moździerze (2 sztuki), hakownice (183), szturmaki (26), półhakownice (14), oraz muszkiety (20).

5. MEDALE I NUMIZMATY

W 1626 r. medale, monety i różne „antiquitates” przechowywane były w najokazalszej szkatule „cum numismatib[us] antiquitatib[us]” o dziesięciu szufladach, która ustawiona była w alkie-rzu marmurowym przy pokoju księcia. W inwentarzu wymieniono około 458 obiektów wykona-

nych ze złota, ołowiu, srebra, mosiądzu lub miedzi. Dziesięć sztuk „numizmatów” po 1626 r. przekazano Panu Hetmanowi do Birż. W 1650 r. zbiór nie uległ większym zmianom, a jego ilość szacowano na około 448 sztuk. Przed 1658 r. szkatuła, w związku z wojną została wywieziona w głąb Rzeczypospolitej i jeszcze w 1673 r. znajdowała się poza Nieświeżem.

W spisach mowa jest o „antiquitates” (88 sztuk), przechowywanych w dwóch szufladach. Pozostałe numizmaty „efigies” i „monety” wymieniane łącznie znajdowały się w innych szufladach szkatuły.

Początki zbiorów numizmatycznych wiążą się z zakupami Radziwiłła „Czarnego”. Wiadomo, że w 1564 r. przesłał synowi Mikołajowi, przebywającemu w Strasburgu medalion „z łańcuchem złotym z twarzą króla pod litewskim herbem i pod litewską czapką na herbie, choć jest i orzeł przy pogoni”.¹³⁹

Z dawnych zbiorów nieświeskich znanych jest obecnie sześć medali przechowywanych w Oddziale Czapskich Muzeum Narodowego w Krakowie. Powstanie najstarszych wiąże się z kolekcjonerstwem „Czarnego”.

Na złotym medalu, powstałym przed 1565 r. Radziwiłł „Czarny” przedstawiony został w profilu i w popiersiu (il. 26, 27). Książę ubrany jest w zbroję, a twarz magnata pokrywa długa broda i wąsy. Włosy, lekko kręcone opadają na czoło. W otoku umieszczony napis: NICOLAUS RADZIVIL D[EI] G[RATIA] OLICA ET NIESZVIEZI DVX ZC. Rewers medalu wypełnia ozdobny herb z klejnotem i labrami, wokół którego biegnie napis: MALA NOSTRA / PALA DEVS.¹⁴⁰ Ten sam medal wykonany został w wersji srebrnej (il. 28, 29).¹⁴¹

Fundacji kanclerza są dwa z trzech zachowanych w Muzeum Narodowym w Krakowie medali, najstarszego syna kanclerza Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”.

Na medalu z 1554 r., wybitym gdy „Sierotka” miał pięć lat, książę ukazany został „en face”, w popiersiu (il. 34). Ubrany jest w koronkowy kaftan, małą czapeczkę z piórkiem oraz przewieszonym medalionem. Na awersie napis: NICOLA[US] RADZIVIL JVNIOR AETATIS SVAE ANNO V / 1554.¹⁴²

Drugi medal, nie datowany poświęcony jest również „Sierotce”, który przedstawiony został w popiersiu, ale w ujęciu profilowym (il. 31, 32). Na awersie umieszczony jest napis NIC[OLAUS] CHRIS[TOPHORUS] RADZIVIL D[EI] G[RATIA] DVX DE OLICA, zaś na rewersie: ET NISVIECH COMES IN SCHIDLOVIECZ, w środku herb Radziwiłłów.¹⁴³

Medal przedstawiający „Sierotkę”, pochodzący z ok. 1565 r. zachował się w Muzeum Narodowym w Krakowie (il. 33, 34). Książę przedstawiany został na awersie w profilu, w zbroi z kryzą pod szyją. Lekko kręcone włosy zaczesane są do tyłu. Twarz zdobią długie wąsy lekko podkreślone do góry. Napis w otoku wokół popiersia brzmi: NIC[OLAUS] CRIS[TOPHORUS] RADZIVIL D[EI] G[RATIA] OLICAE ET NIESZVIEZI DVX ZC. Na rewersie medalu ukazany został dekoracyjny herb Radziwiłłów z klejnotem i labrami oraz napis: PERFICIAT / DONEC.¹⁴⁴

Mniejsze znaczenie dla tej dziedziny kolekcjonerstwa miała działalność Michała Kazimierza Radziwiłła. Znany jedyny obecnie medal ukazuje księcia w popiersiu, w ujęciu na wprost. Radziwiłł ubrany jest w karacnę i okryty delią (il. 39, 40). Dość długie włosy zakrywają uszy. Sumiaste wąsy podkreślone są do dołu na modłę Jana III Sobieskiego. Wokół portretu biegnie napis: MICHAEL CASIMIRVS D[EI] G[RATIA] DVX RADZIVILL oraz inicjały: I F H (lub N). Na rewersie ukazany został orzeł w gnieździe umieszczonym na skale otoczonej przez wzburzone fale. Po bokach, z chmur wieje wiatr i biją pioruny, zaś wyżej rozświetlone słońce. Scenie towarzyszy napis: IMMOTA SEMPERQVE EADEM (il. 41, 42).¹⁴⁵

Zbiór powiększany przez kolejnych przedstawicieli rodu przetrwał do 1813 r., kiedy to został wywieziony do Charkowa.¹⁴⁶

6. VARIA

Na zamku nieświeskim, pretendującym do głównej siedziby Radziwiłłów przechowywane były różnorodne pamiątki po najwybitniejszych przedstawicielach rodu. W skrzyniach skarbcza znajdowały się kapelusz i mitra po kardynale Jerzym Radziwille, czy włosienice należące do „Sierotki”. Po peregrynancie przechowywane były również dewocjonaia z Ziemi Świętej, jak marmurowa tabliczka z napisem „INRI” oraz trzcina z Jordanu.

II. MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

WSTĘP

W bogatym zbiorze Archiwum Radziwiłłowskiego w Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie zachowało się kilkanaście XVI- i XVII-wiecznych inwentarzy związanych z nieświeżskim zamkiem Radziwiłłów. Najwcześniejszy nr [1] pochodzi z 1563 r. i wykonany został po śmierci Elżbiety z Szydłowieckich Radziwiłłowej, żony Mikołaja „Czarnego”. Ostatni uwzględniony w opracowaniu powstał w 1681 r. po śmierci Michała Kazimierza Radziwiłła.

- [1] /1563/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 1, s. 1.
„Regestr klejnotów do Czarnawczyc posłanych An[n]o 1563”.
- [2] /1569/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 2/2, s. 16–46.
„Rejestr skarbowy to jest opisanie wszystkie[go] rynsztunku wojennego jako zbroi, szat, ochędostwa różnego, kirysów, mieczów, kobiercy, kilimów, szefelinów, puklerzów czego jest bardzo wiele i drugi rejestr złota, srebra, klejnotów Ks[ię]ny I. Mci ww roku 1569 przepisanych i do Czarnawczyc odesłanych z Nieświeża przez P. Gandolfa”.
- [3] /1569/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 2/1, s. 2–4.
„Te klejnoty nieboszczki paniej za pisaniem J. Ks. Mci przez Pana Gandolfa do Czarnawczyc posłałem roku 1569, augusta 17”.
- [4] /1569/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 2, s. 5–13.
„Regestr klejnotów i inszych rzeczy złotych, którem odwiózł z Nieświeża do Je. Mci Książęci do Czarnawczyc roku 1569, dnia 1 grudnia” [dz. XXVI, nr 1, s. 2–3; kopia ?].
- [5] /1569/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 2/1, s. 5–13; kopia [nr 2, s. 5–13].
- [6] /1619/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 1, s. 4.
„Regestr klejnotów no 2, fasciculo 46 sprawa ordynackich. Spisanie klejnotów, złota, pereł, kamieni drogich i chust białych, kosztownych, które pod odjazd stąd w cudze kraje Oświeconego Pana, Pana Jana Jerzego Radziwiłła Ks[ię]cia na Ołyce i Nieświżu, kasztelana trockiego podane są w zawiadywanie do rąk P. Andrzeja Skorulskiego starosty nieświeżskiego roku 1619, dnia piętnastego decembra”.
- [7] /1582 ?/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 3, s. 1–14, 7–12.
„Rejestr rzeczy, którem podał za rozkazaniem Je[go] Mci dla Pana Sokolińskiego (vel Sokolnickiego)” [przyp. T. B.].
- [8] /1626/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 36.
„Regestr spisania rzeczy Ks[ię]żęcia J. Mci skarbowych, pokojowych, ceykhausu w

- zamku nieświeskim, w roku 1626, dnia 3 augusta. Spisanie rzeczy zamku nieświeskiego tak w skarbcu jako w pokojach i na innych miejscach różnych w zamku pozostałych po najachaniu na Nieśwież Oświeconego Ks[iążę]cia J. Mci Pana Pana Albrychta Władysława Radziwiłła, kasztelana trockiego z rozkazanja Książęcia Jego Mści samego przez mię Andrzeja Wietszanego, sługę i namiestnika J. Ks. Mci nieświeskiego, roku i dnia wyżej położonego 1626, die 3. augusti”.
- [9] /1636/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 52.
„Spisanie rzeczy zamku nieświeskie[go] tak w skarbcu jako i pokojach, i na innych miejscach i różnych w zamku pozostałych po najachaniu na Nieśwież Oświeconego Ks. J. Mci. Pana Albrychta Władysława Radziwiłła, kasztelana trockiego podane z rozkaznia Ks[iążę]cia J. Mci samego przez Pana Andrzeja Wietszanego slugi i namiestnika Ks[iążę]cia J. Mci nieświeskiego Panu Mateuszowi Rudzińskiemu roku 1636, die 3 augusti w dozór podane a przez Pawła Protasowicza i Krzysztofa Witanowskiego sług książąt Ich Mościów Zygmunta Karola i Aleksandra Ludwika Radziwiłłów nadto po zejściu z tego świata Ś. Pamięci Ks[ię]cia J. Mci Pana Wileńskiego rewidowany w zamku nieświeskim die 4 augusti 1636”.
- [10] /1582 ?/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 3, s. 1-14, 7-12.
„Rejestr rzeczy, którem podał za rozkazaniem Je. Mci dla Pana Protasowicza i Krzysztofa Witanowskiego sług Ks[ię]cia Je[go] Ich Mci Zygmunta Karola i Aleksandra Ludwika Radziwiłłów, nato po zejściu swego Pana ś. pamięci Ks[ię]cia J. M. Pana Wileńskiego”.
- [11] /1650/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 68.
„Spisanie rzeczy zamkowych, skarbcu, armaty, biblioteki po nieboszczyku Mateuszu Rudzińskim, horodniczym nieświczkim, Anno 1650, 21 febr[uar]ii”.
- [12] /1650/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 764.
„Spisanie rzeczy zamkowych, skarbu, armaty, biblioteki, etc. Jaśnie Oświeconego Ks[ię]cia J. Mci Pana marszałka najwyższego W. Ks. Lit. po nieboszczyku Mateuszu Rudzińskim, horodniczym nieświeskim, Anno 1650, die 21 februarii”.
- [13] /1652/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 765.
„Spisanie rzeczy zamkowych, skarbcu, armaty i wszelkich należących potrzeb z woli i rozkazania Jaśnie Oświeconego Ks[ię]cia J. Mci Pana marszałka najwyższego W. Ks. Lit., Pana mego miłościwego; jeden do skarbacu Ks[ię]cia J. Mci drugi tak J. Mci Panu Janowi Radziminowiczowi, horodniczemu nieświeskiemu po weryfikacyi podałem z podpisem ręki mej, pisan w Nieświeżu, Anno 1652, die 31 maii”.
- [14] /1658/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 769.
„Weryfikacja rzeczy w skarbcu J. Ks. Mci pozostałych czego niedostaje od spisania generalnego rejestru i od objęcia P. Jana Radziminowicza, horodnicze[go] zamku J. Ks. Mci nieświeskiego w roku 1652 aż po dzień dzisiejszy 6 janu[arii] 1658, podp[isał] Jan Radziminowicz”.
- [15] /1657/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 80.
„Spisanie armaty większej i mniejszej na fortecy i w cekauzie zamku J. Ks. Mci nieświeskie[go], zostawający po śmierci J. Mci Jerze[go] Zagórskiego, gubernatora bywsze[go], z rozkazania Ich MM Panów ekonomów dóbr Jaśnie Oświeconego Ks[ię]cia J. M. Pana podczaszego W. Ks. Lit. roku 1657, m[iesi]a[ca] szóst[ego]”.
- [16] /1657/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 81.
„Podanie armaty większej i mniejszej na twierdzy i w cekauzie zamku J. Ks. Mci

nieświeskiego, zostawiającej po śmierci J. W. P. Jerzego Zagórskie[go], gubernatora bywsze[go] nieświeskie[go], Imć Panu Samuelowi Oskierce sędzie[mu] ziemskiemu, mozyrskie[mu], pułkowniku J. Ks. Mci, gubernatorowi zamku nieświeskiego Jaśnie Oświeconego Ks[ię]cia J. M. Pana podczaszego W. K. Lit., także prochów, kul, lontów, wszystkiego cekhausu, przez mię Łukasza Tyborowskiego, ekonoma Ks[ię]cia J. Mci".

„Takowy inwentarz zamkowy z rozkazani Ks[ię]cia J. Mci spisawszy. Panu Oskierce, sędziemu ziemskiemu, mozyrskiemu, gubernatorowi nieświeskiemu die 16 aprilis 1657 podałem Łukasz Tyborowski, Jan Radziminowicz".

(Kopia nr [nr 80], przyp. T. B.)

- [17] /1658/ AGAD AR, dz. XXV, nr 2695/1.

„Inwentarz zamku J. Ks. M., nieświeskiego i spisanie pałaców obu i pokojów po wszystkich gmachach będących, biblioteki, skarbców, galeryi i innych sklepów i budynków zamkowych jako i spisanie dział burzących, armaty większej po kwaterach wałowych rozstawionej, ręcznej w cekauzie będącej, tak też inne ochędostwa w pokojach rzezanym i w skarbcu złożonego i podanie tych wszystkich rzeczy w zawiadywanie J. M. P. Ludwikowi Smiotańskiemu przez J. M. Pana Łukasza Tyborowskiego, gubernatora i ekonoma ks[ię]stwa nieświeskiego, sporządzony i spisany za wolą i rozkazaniem Oświeconego Księcia M. Pana podczaszego W. Ks. L. Pana naszego miłościwego, w roku teraz idącego 1658 m[iesia]ca marc[a], dnia 29".

- [18] /1673/ AGAD AR, dz. XXV, nr 2695/2.

„Inwentarz zamku nieświeskiego za wolą i rozkazaniem J. O. Księcia J. M. Pana podkanclerzego i hetmana polnego W. Ks. Lit., w roku 1673 m[iesia]ca febr[uarii], 1 dnia sporządzony. A naprzód spisanie pałaców obu i pokojów po wszystkich gmachach będących i innych wszystkich sklepów i budynków zamkowych do horodnictwa należących, które się na ten czas z woli Księcia J. M. w zawiadywanie podają Panu Stanisławowi Rudzińskiemu, horodniczemu terażniejszemu nieświeskiemu."

- [19] /1673/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 98.

„Spisanie rzeczy w skarbcu nieświeskim, odbierając od Pana Hannowicza, oddając Panu Rudzińskiemu, roku 1673, die 29 januarii".

- [20] /1681/ AGAD AR, dz. XXVI, nr 103.

„Inwentarz spisany w ceukhausie zamku nieświeskiego, roku 1681, dnia 22 decembris jak się w sobie natenczas ma".

Wymienione inwentarze prezentują zróżnicowaną wartość źródłową. Do najwartościowszych należą opisy wyposażenia zamku dokonywane w kolejności układu pomieszczeń. Odnotowane w nich zostały nieomal wszystkie elementy wyposażenia rezydencji oraz ich rozmieszczenie. Spośród wymienionych wyżej źródeł ten typ reprezentują inwentarze oznaczone nr [7] z 1658 r. i [8] z 1673 r. Pozostałe spisy rejestrowały jedynie zawartość poszczególnych pomieszczeń. Często ograniczano się jedynie do zinwentaryzowania najważniejszych zbiorów znajdujących się w skarbcu i arsenale.

Inwentarze wykonywano głównie wtedy gdy zmieniał się horodniczy, bądź właściciel, stąd nieregularność ich spisywania. Nadzór nad zamkiem przekazywał horodniczemu gubernator (i ekonom zarazem) księstwa nieświeskiego.

Dla biblioteki, strojów, pościeli, spiżarni oraz stajni prowadzone były dodatkowe inwentarze jako, że horodniczy powierzał je innym dworzanom. Wiadomo, że biblioteką opiekował się pisarz „notarius cubicularius". W 1651 r. był nim Jan Hanowicz, zaś w 1673 r. – Hordzewicz. Podział kompetencji poszczególnych dworzan radziwiłłowskich w XVII w. podległych horodni-

czemu nie jest do końca czytelny. W 1658 r. skarbiec i arsenał znajdował się pod opieką Mołodeckiego, którego określenia funkcji nie posiadamy. Piwnice z trunkami powierzone zostały w tym czasie staroście.

KRYTERIA WYBORU ŹRÓDEŁ DO DRUKU

Do publikacji wybrane zostały te inwentarze, które najpełniej ukazują zbiory i stan zachowania zamku nieświeskiego. Dotyczy to szczególnie spisów z 1658 r. i 1673 r., które są bardzo szczegółowe, a zarazem pozwalają odczytać programy poszczególnych wnętrz zamkowych. Materiały z lat 1626, 1650 i 1681 pozwalają prześledzić zmiany wyposażenia jakie zaszły nieomal w ciągu stulecia. Inwentarz z 1626 r. ukazuje zbiory w zamku nieświeskim po śmierci Jana Jerzego (zm. 1625), II ordynata, a zamykający z 1681 r. spisano po śmierci Michała Kazimierza Radziwiłła (zm. 1680). Pozostałe inwentarze nie wnoszą ważnych, nowych informacji dla obrazu stanu zbiorów radziwiłłowskich. Przeważnie są nieznacznie zmienionymi kopiami wcześniejszych spisów.

ZASADY WYDAWNICZE

Przy przygotowaniu materiałów do druku kierowano się zasadami zawartymi w „Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.”, opracowanej pod red. Kazimierza Lepszego (Wrocław 1953). Teksty inwentarzy w przeważającej mierze przytoczono „in extenso”. Aby nadmiernie nie powiększać objętości publikacji pominięto małoistotne, drobiazgowo określone materiały czy detali jak np. zawiasy, zaszczepki czy klódki. Pominięte fragmenty oznaczono dwoma kreskami — —, uzupełnienia wydawnicze – nawiasem kwadratowym [], fragmenty nieczytelne lub uszkodzone – trzema kropkami w nawiasie (...).

Układ graficzny został ujednolicony w stosunku do podstawy rękopiśmiennej. Teksty oryginalne, jak to było w ówczesnym zwyczaju były pisane bez orzeczeń, a zasadą była wyliczania znajdujących się przedmiotów. Stąd w miarę możliwości starano się uczynić tekst interpunkcją czy stosowaniem akapitów. Również dla czytelniejszej identyfikacji tekstu z planami zamku podkreślone zostały w publikowanych tekstach nazwy poszczególnych pomieszczeń.

A. „REGISTR SPISANIA RZECZY KSIĘCIA J. M. CI SKARBOWYCH...” Z 1626 R.

Regestr spisania rzeczy Księcia J. Mci skarbowych, pokojowych, ceykhausu w zamku nieświeskim, w roku 1626, dnia 3 augusta.

Oryg. AGAD AR, dz. XXVI, nr 36.

Spisanie rzeczy zamku nieświeskiego tak w skarbcu, jako w pokojach i na innych miejscach różnych w zamku pozostałych po najachanu na Nieśwież Oświeconego Księcia J. Mci Pana, Pana Albrychta Władysława Radziwiłła, kasztelana trockiego z rozkazanja Księcia J. Mci samego przez mię Andrzeja Wietszanego, słuę i namiestnika J. Ks. Mci nieświeskiego, roku i dnia wyżej położonych 1626, 3 augusti (s. 2).

A naprzód srebro złociste: relikwiarz wielki z żołędkami, których n-o 26, a dwa zepsowane; relikwiarz mały, złocisty z siedmią koralów; banieczka biała, niewielka, na wodę święconą (s. 3). Obicie: opon starych nr-o 9; opon z orłami nr 4; opon z figurami nr 3, nieboszczyka dziada Księcia J. Mci; opon ferarskich nr 3; opon z kwiatami nr 2; portir w rzezanym pokoju z orłami nr 2; kilimków perskich z podokien nr 4; obicie adamaszku czerwonego złotem; obicie jedwabne; obicia

adamaszku czerwonego z złotem, z frandzlą jedwabną sztuk nr 9, w których bretów nr 26; osobliwie na stolikach adamaszkowych sztuk nr 2; obicia kitajki duple złotej z błękitem sztuk nr 8; obicie adamaszkowe czerwone z żółtym z frandzlą sztuk n-o 8, w których bretów n-o 33; zasłonek kitajczanych od zwierciadła i od szaf sztuk małych i wielkich dwadzieścia i dwie (s. 4).

Namiotki do łóżek: namiotek altembasowy, błękitny z czarnym, sztuk w nim sześć a brytów czternaście, a dek do niego frandzlą dwoistą i płatów od dołu teje materyjej cztery. Do tegoż namiotku wezglówie wielkie, altembasowe, złote, koldra takiejże materyjej; namiotek adamaszkowy, czerwony, w nim sztuk sześć, a brytów czternaście, do niego dek takowegoż adamaszku z frandzlą, spodek do niego takiegoż adamaszku, którego sztuk cztery; materaców skórzanych, czerwonych dwa; wezglówek aksamitnych, czerwonych do stołków dwie; wezglówek aksamitnych, czarnych dwie; stołków senatorskich, aksamitnych, czerwonych, cztery; lasek marszałkowskich ze trzciny z herbami Księcia nieboszczyka, na srebrze po końcach dwie (s. 5); szpada aksamitem czarnym pokryta z puginałem; karacena czerwona, aksamitna.

Rzędy i siodła: rząd turkusami sadzony z popiersiem, który nadpsowany i kamieni niedostaje w nim; rząd turkusowy z jaspisem z popiersiem barzo nadpsowany i sztuk niektórych niedostaje; wodza taśmiane z dwiema prychami srebrnymi i galką jedną; strzemiona para, tatarskich i jaspisem sadzonych; siodło aksamitne, błękitne turkusami sadzone i kamieniami miejscami, popręg u niego jedwabny; dygdyków haftowanych złotem dwa, jeden nowy, drugi stary (s. 6).

Rzędy cudzoziemskie: rząd mamelicki, stary, żelazny ze szmalcem białym; rzędów starych żelaznych, pordzewiałych siedm; kutasy jedwabne na aksamitnych zawieszane pasach.

Siodła cudzoziemskie: siodła włoskich różnych, wszystkich n-o czternaście; siodło białogłowskie jedno.

Skrzynia wielka, w której: puklerzów hecowych, złocistych dwa; puklerz pancerzowy jeden; puklerz szpikowaty jeden; puklerz z kamieniami i z herbem Księcia J. Mci; puklerz aksamitem czarnym kryty z blachami mosiężnymi, złocistymi; puklerz pleciony różnymi jedwabiami i złotem; szyszaków hecownych, złocistych trzy; szyszak z kamieniami i z herbem J. Ks. Mci; kirys hecowny, złocisty z szmalcami zupełny na chłopa i na koń, których sztuk blachowych dwadzieścia dwie (s. 7); miecz perski, haftowany; strzemion hecownych par trzy Książę J. Mci Pan stolnik wziął jedno; nożów łowczych cztery; chorągiew kitajczana, złota z błękitną, piechotna, wielka: ubiorów marszałkowskich popsowanych i pobutwiałych niemało; konterfet Pana Wileńskiego Chodkiewicza; konterfet zupełny Zygmunta I, króla polskiego; mapa Totuus Orbis Terrarum.

Skrzynie: skrzyni cyprysowych dwie; skrzynia zielona, pokojowa z rzeczami; szkatuła sztuwartowa Księcia J. Mci; skrzyni wielkich z przywilejami dwie; skrzynia z lekarstwami różnymi, która w pokoju stała; skrzynia wielka, skarbową, jedną, zieloną; konterfetów różnych, rozmaicie wyrażonych n° 20 (s. 8).

Spisanie rzeczy w pokojach rzezanych.

Kaplica, w której: ornat adamaszkowy, biały, krzyż na nim czerwony, atlasowy z krzyżem Jerozolimskim; stuła i manipularz do niego; antependium adamaszkowe, białe, a na nim krzyż hierozolimski, wielki; wezglówko adamaszkowe, białe; obraz stary; mszał; agnusków wielkich, w srebro i w róg oprawionych trzy; agnusków w drzewo oprawionych dwa, jeden stłuczony; agnusków jedwabiem i złotem oszywanych dwa; decim dwie, jedna czarna, wielka, druga czerwona, mała, kościana -- relikwiarz kryształowy z lazuru jeden; „Ś[wię]ta Cecilia” na marmurze czarnym z kości rzezana; obraz „Naświetszej Panny” w ramach hebanowych na miedzi; obraz „Św. Anny” na miedzi; obraz „Św. Katarzyny” na miedzi; „Decolatio s. Joannis” na miedzi; obrazków w tymże pokoju na miedzi różnych cztery; obraz pawich piór za szkłem w heban oprawny, który na ścianie wisi (s. 9).

W alkierzu marmurowym.

Szkatuła oprawna w aksamicie czerwonym, w niej szuflad siedm.

W pierwszej pierścień złoty, sygnet Książęcia Lwowskiego; w tejsze antiquitates różnych, srebrnych czterdzieści, a ołowianych, mosiężnych siedm, (miedziana złocista 1, niemasz); w drugiej effigies różnych i numizmatów sto i dziesięć (3 sztuk niemasz); w trzeciej effigies srebrnych, wielkich ośmnaście, a mniejszych trzydzieści; w czwartej antiquitas ołowianych i mosiężnych czterdzieści; w piątej monety srebrnej sztuk sześć, effigies ołowianych i mosiężnych czterdzieści; w szóstej monety srebrnej sztuk sześć, a mała siódma, effigies ołowianych i miedzianych siedmnaście (dopisane inną ręką; s. 10) [przyp. T. B.]: 10 septembris Książęciu J. Mci Panu Hetmanowi gdy był w Nieświeżu Książę J. Mśc Pan mój dał numizmata siedm wielkich, a mniejszych dwie, mosiężną jedną sztukę i pierścień Witoldów za moją wiadomością, Jerzy Znirski (sic!); w siódmej effigies złotych i małych czternaście; pierścień srebrny Witoldów i ostróżka miedziana; złocistych effigies dwie; monety srebrnej dziesięć sztuk, drobnej dwadzieścia pięć, a małej sztuk sześćdziesiąt i dwie. W tejsze szkatule szuflad podługowatych, w pośrodku trzy, w nich monety srebrnej n° dwadzieścia i cztery. Stojaczek niewielki, toczony, drzewniany, w nim effigies srebrnych, maluczkich n° dwie. Na wierzchu, w szkatule księga włoska, aksamitem czerwonym kryta, in quarto.

Druga szkatuła.

Diamenty czeskiemi i rubinami sadzona, w srebro oprawiona, złocista, w niej szuflad próżnych 9 niedostaje, kamyczków dwóch.

Trzecia szkatuła.

Figury różne z kości słoniowej rzezane na niej, a około szuflad z przodku hebanem i srebrem złocistym oprawne. Szachy perskiej roboty, z kości, których n° 32 (s. 11); olstro od nich srebrem i kamieniami różnymi oprawne, złociste, a zewnątrz na wierzchu zwierciadło; skała z kruszców ś. Hieronim i krucyfiks w niej z kości słoniowej, subtelnie rzezany, malusienki, koralów sztuczek trzy.

W tych pokojach rzezanych, stołów marmurowych, sadzonych kamieniami innemi n-o pięć, a szósty w alkierzu gdzie szkatuły stoja.

Szkatuła hebanowa, srebrem oprawna z wierzchu i zewnątrz. Szkatuła złocista, srebrem i marmurami różnymi oprawna, nadpsowana. Szafa w rzezanym pokoju, w której konch wielkich perłowej macie do picia w srebro oprawnych dziesięć; strusich jaj oprawnych dwa; czareczka perłowej macie, złocista ze szmalcem; łyżka jednorożcowa we złoto ze szmalcem oprawna (dop. późniejszy „niemasz” [przyp. T. B.]; łyżek z konch morskich, oprawnych, złocistych, dziewięć; garniec alabastrowy z dekle (dop. późniejszy „niemasz” [przyp. T. B.]; korczyk na długiej rękojeści, [w] kamieny oprawny (s. 12); czarka alabastrowa; garnuszek ex terra sigillata robiony; czarki dwie, rogowe; orzech indyjski; bacika drzewniana; talerzyków indyjskich, rogowych, cztery; farfura z nakrywką szklaną, chłopek na niej srebrny; farfura gliniana, turecka, jedna; konch nieoprawnych, różnych sześć.

Zwierciadła: zwierciadło perłową macią oprawne, za kratą mosiężną, złocistą, w hebanie, wielka; zwierciadło drugie marmurem i perłową macią oprawne, wielkie (s. 13).

W pokoju Księżny J. Mci kaplica, w której: obrazków „Passionis Christi”, drzewnych, sadzonych, na ścianie zawieszonych n° 24; obrazków alabastrowych, małych i wielkich na ołtarzu siedm; obraz „Efigies Christi” na płótnie malowany. Nade drzwiami kaplicznymi obraz „Salvator”, a nad obrazem lampa zawieszona, mosiądzowa. W tymże pokoju stół marmurowy.

W sklepie średnim, pod pokojami.

Armata; bębnow husarskich dwa; mniejszych bębnow dwa; bęben kozacki jeden, jotombas jeden; kirysów zupełnych cztery; zbroi staroświeckich ośmnaście, pancerzów czterdzieści ośm; zarękawia par trzydzieści jedna; szyszaków sto i jedenaście (s. 14); czapek żelaznych, brunszwickich trzynaście; puklerzów wielkich trzy; puklerzów małych trzy; puklerz z laternią jeden; zbrojka mała, zupełna; szpad pokojowych nieboszczyka Księcia J. Mci i inszych z rapirami dwadzieścia trzy; pugińał w rogu sułakowym; róg sułakowy, prosty, do podpierania się nim, jeden; kordelasz nieboszczykowski z rękojeścią kościaną; pugińałów starych sześć; szabel starych dwadzieścia trzy; mieczów katowskich dwa; mieczów bez pochew trzy; czekanów jedenaście; ołowiu sztuk dziewięć; szale wielkie do ważenia; gwintów do nich ołowianych cztery; siarki korzec; saletry solanka niepełna; - - prochu wszytkiego barelek dwadzieścia siedm.

Za rozkazaniem Księcia J. Mci Pana mego miłościwego, według tego rejestru podalem to wszystko Panu Mateuszowi Rudzińskiemu z zawiadywaniem Andrzej Wietszany.

„Spisanie ceykhauzu zamku nieświeskie[go] (s. 15).

Działka. Działa dwie, wielkie, jednakie, pierwsze zową „Ś. Aleksander”, a drugie „Ś. Jerzy”; działa dwie drugie, burzące, wielkie, półkartanie, jednakie, pierwsze zową „Salamandra”, a drugie „Krokodyl”; falkonetów dwa jednakich; falkonetów jednakich cztery; „Chimera”; „Smok”; działo staroświeckie „Mieszac”; serpentynów cztery.

Działek nowych, polnych sześć to jest: 1. „Hydra”. 2. „Circes”. 3. „cerberus”. 4. „Papuga”. 5. „Grono”. 6. „Sówka (s. 16); działa quatuor elementa, jednakie to jest: 1. „Aer”. 2. „Ignis”. 3. „Aqua”. 4. „Terra”.

Moździerzyk do kul ognistych spisany; dział dwie żelaznych, staroświeckich, jedno na kołach, drugie bez łoża i bez kół; hakownic cztery pospołu na łożach dwóch; hakownic na ścienie wszytkich sto i ośm, między tymi rozerwanych trzy; rucznic długich, hubczastych dwanaście; szturmaków spiżowych z krzosami jednakich siedm; szturmaków hubczastych, spiżowych, jednakich szesnaście; janczarka jedna; muszkiet z krzosem jeden; rucznic długich, jedankich, hubczastych trzydzieści; półhaków hubczastych jedenaście; półhaków z krzosami piętnaście; rucznic krótkich cztery; olstro cynowe na kształt rucznice; prochownic dwadzieście dziewięć; form spiżowych do dział ośm (s. 17); spiżów trzydzieści sześć; działek małuczki z pokoju nieboszczykowskie[go] cztery, to jest na kółka dwie, a bez łoż i bez kół dwie; kul żelaznych do sztuk wielkich i małych jest dostatek. Ten cejkhaus ze wszytką wżwyz mianowane strzelbą jest w zawiadywaniu i za kluczem Dawida Bucholtza, puszkarza zamkowego. And[rzej] Wietszany.

B. „SPISANIE RZECZY ZAMKOWYCH...” Z 1650 R.

Spisanie rzeczy zamkowych, skarbcu, armaty, biblioteki po nieboszczyku Mateuszu Rudzińskim, horodniczym nieświczkim Anno 1650, 21 febr[uarii].

Oryg. AGAD AR, dz. XXVI, nr 68.

Naprzód srebro złociste: relikwiarz wielki z żołądkami, których – szt. 16, a trzy zepsowane, znalazło się dwa, które podaje P. Pawlukowskiemu (s. 1); kryształ w komórkach, wszędzie cały; banieczka biała, srebrna na wodę święconą, bez nakrywki.

W teźe kaplicy, co w rzezanym pokoju: ornat adamaszkowy, biały, krzyż na nim czerwony, atlasowy z krzyżami jerozolimskimi, u którego przód nadpsowany, a zadnia sztuka wcale; stula do tego ornata cała; antepedium adamaszkowe, białe z brzegami adamaszkowymi, czerwonymi,

a na nim krzyż jerozolimski, wielki, na dnie altembasowym, białym; to antependium dobre i całe; obrus stary, u którego lisztwy złotem wyszywane; mszał w czarnej oprawie, z klauzurami srebrnymi, z rejestrykami jedwabnymi, ten mszał dobry, niepodarty; agnusków wielkich w srebro i w róg oprawnych trzy, a których agnusków u jednego szkło z jednej strony stłuczone, u drugiego także z jednej strony wpół odpadle (s. 2); agnusków w drzewo oprawnych dwa, z których jeden stłuczony; Agnus Dei pogruchotany; agnusków jedwabiem i złotem szytych dwa; decym dwie, jedna czarna, wielka, druga czerwona, mała, kościana; relikwiarz kryształowy z lazurem jeden, we srebro oprawny, kryształ cały, po obudwu brzegach lazur się nadpadał -- (s. 3); obraz „Naświętszej Panny” w ramach drewnianych, na miedzi; obraz „Ś. Anny” w ramach, na miedzi malowany: „De collatio S. Joannis” na miedzi, w ramach prostych, białych, drewnianych.

W tejże kaplicy krzyżyków dwa szklanych, jeden zielony, drugi czarny, z tego zielonego krzyżyka Pasyjka wpół nadłamana, a tych krzyżyków w dawnym rejestrze nie napisano; krzyżyk szarego drzewa z relikwiami mosiądzem obwiedziony, którego także w danym rejestrze nie było napisano.

W samej kaplicy: obraz „Wszystkich Świętych”, u spodu od szczurków zepsowany, którego w rejestrze było; ołtarz to jest słupy malowane; trzcina z tej rzeki gdzie Pana Jezusa chrzczono, z rękojeścią mosiężną, na której napis łaciński, a koniec tej trzciny ułamany, tej trzciny w rejestrze dawnym nie było napisano; aniołki dwa złociste przy słupach ołtarzowych, także po ścianach z obu stron po cztery aniołki złociste; Pan Jezus czerwony, drewniany, u niego malusieńki, kołnierzyk perłowy, czapeczka, którego w dawnym rejestrze nie było; „Lorecka Naświętsza Panna” z kamienia białego, wpół rozpadła, której w rejestrze dawnym nie było; zasłonki dwie u drzwi, kitajczane, cieliste, na pręcie żelaznym; zasłonki maluśkie u okien takież kitajki; -- lichtarz prosty, roratny, drewniany.

Drzwi u kaplicy zamczyste, drewniane, które naprawy potrzebują; nade drzwiami „Naświętszej Panny” obrazek na miedzi; nad obrazkiem krucyfiks maluśki; koło obrazka dwa krzyżyki z koralami; nad temże obrazkiem galki dwie lazuruowe, szklane, na małych łańcuszkach żelaznych; we śródku lampa zielona na małych łańcuszkach żelaznych, nad nią galka magnesowa obwiedziona mosiądzem (s. 4); łańcuch długi, żelazny, pobielany, na którym się lampa spuszcza.

Podle drzwi kaplicznych obrazków zasłonką kitajczaną, na żelaznym pręciku; królewskich konterfetów na miedzi, cztery; pod niemi wisi obraz z pawich piór za szkłem „Jeronima Ś”, pod zasłonką zieloną, kitajczaną, u niego ramy hebanowe, kółko srebrne z galką; drucik, na którym zasłonka, srebrny, kółko małe u zasłonki, srebrne.

W alkierzu marmurowym: szkatuła oprawna w aksamicie czerwonym z kamieniami wszędzie zupełnemi; w niej szuflad siedm. W pierwszej ze spodu pierścień złoty, sygnet Księcia Lwowskiego; w tejże antiquitates różnych, srebrnych czterdzieści, a ołowianych i mosiężnych siedm; tej złocistej, miedzianej niemasz; w tejże monecie jedna figura z rogu wypadła. W drugiej szufladzie efigies różnych nomizmatów srebrnych sztuk sto pięć, z których jedenaście z rogów wypadło. W trzeciej szufladzie efigies srebrnych, wielkich ośmnaście, a mniejszych trzydzieści, z których sześć sztuk z rogów wypadłych. W czwartej antiquitates ołowianych i mosiężnych czterdzieści, z których dwie sztuki z rogów wypadły. W piątej szufladzie monety srebrnej sztuk sześć, efigies ołowianych i mosiężnych czterdzieści, z których siedm z rogów wypadłych. W szóstej szufladzie monety srebrnej sztuk sześć, a mała siódma, efigies ołowianych i miedzianych siedmnaście, z których sztuk cztery z rogu wypadłych. W siódmej szufladzie efigies złotych wielkich i małych czternaście; ostrożka miedziana; złocistych efigies wielkich dwa; monety srebrnej, wielkiej sztuk dziesięć, drobnej dwadzieścia pięć. a maleńkiej sztuk sześćdziesiąt, a połowice jedna

złamana, na kształt szóstaka. W tymże rejestrze znajduje się jedna efigies złocista, nienapisana, która się w szufladzie tej znalazła, tej nie podaje w rejestr horodniczy, trzecia złocista.

W tejże szkatule szuflad podługowatych w pośrodku trzy, w nich monety srebrnej sztuk dwadzieścia cztery, tamże w szufladzie jednej stojaczek toczony, drzewniany, niewielki, w nim efigies srebrnych maluczkich dwie; między tą monetą wypadło z rogu sztuk sześć.

Na wierzchu w tej szkatule księga włoska, aksamitem czerwonym kryta, brzegami złocista in quarto; item w tejże szkatule czego w danym rejestrze nie było olsterek trzy z pieczęciami papierowemi, rogu jakiegoś szmat; kasztan włoski; kartka pisana po łacinie i po hebrajsku; orzech włoski, cudzoziemski jeden i galka czarna jedna także na kształt orzecha. U tejże szkatuły, na wierzchu, łańcuszki dwa srebrne i złociste. -- Kamienie wszędzie całe na szufladach, na drzewkach i w wierzchu, jednak takowegoż koloru w tejże szkatule znajdują się dwa kamuszki. Ta szkatuła z wierzchu, po rogach i ze spodu, także w zamek srebrem złocistym oprawna, do niej olstro drewniane, żelazem okowana.

Druga szkatuła: diamenty czeskimi i rubinami sadzona, w srebro oprawna, złocista, w niej szuflad próżnych dziewięć, niedostaje kamyczków czterech.

Trzecia szkatuła: figury różne z kości słoniowej rzezane, na niej, a w wkłoło szuflad z przodku hebanem i srebrem złocistym oprawne, wszędzie całe sztuki i szuflady (s. 7).

Czwarta szkatuła, która w danym rejestrze jest marmurowa, we srebro oprawna, w niej szuflad sześć, siódma na spodzie, wielka, ósma z boku, mała. W tej szkatule jeden słupek wpół złamany, drugi także wpół się rozpadł, a u dwóch sedes srebrna, odkleiły się także dwie sztuczki marmuru, co wszystko w tejże szkatule na wierzchu jest, o której szkatule piszę w oddzielnym rejestrze, że nadpsowana jest.

Szachy perskiej roboty, z kości, których szt. 37; olstro do nich srebrem i kamieniami różnemi oprawne, złociste, a zewnątrz u tego olstra na wierzchu zwierciadło; skała z kruszczu „Ś. Jeronima”; krucyfiks w niej z kości słoniowej, subtelnie rzezany, malusieńki, koralów sztuczek trzy. A ta skała miejscami się podklejała, trzynaście szmatów na spodzie odklejonych leży.

W tymże pokoju: szefelin, u którego drzewce aksamitem czerwonym, czwioczkami srebrnymi, złocistymi i z gwiazdeczkami, wszystkie obite, franzla pstra ze złotem, na trzech miejscach samo żelazo wpół nabijane, pokrowiec turkusowy na żelazie, na drzewcu, paklakowy.

W tymże alkierzu marmurowym na ścianach u dołu marmur po trosze miejscami odpadł, którego nie masz, okno jedno, dobre, które się zaraz naprawić kazalo (s. 8). Stolików drewnianych trzy, okien sześć — z okiennicami co wszystko opatrzenia i naprawy potrzebuje. --

W tymże **alabastrowym**, białym, z kaplice wyszedzszy pokoju szafa Szkło: szkła złocistego na kształt baniek z uszakami i z rurkami po trzech stronach rysowane, sztuk dwie, mniejszych także, złocistych banieczek dwie; kieliszek wielki z nakrywką, na którym się złoto otarło; szklaneczka kryształowa, rysowana; flaszką szkła sodowego z jednym esem; taca pstra; kieliszki na kształt konch; kieliszek z kolkiem, brunatny, farbowany po bokach; kieliszek szeroki, niski; kieliszek kwadratowy; banieczek trzy; taca szklana, małuska; szklaneczka małuska; szklanka pstra z denkiem srebrnym, do niej nakrywek dwie, takichże; kieliszek szeroki, niski, rysowany, na którym różyczek złocistych cztery; szklanek kieliszkowych dwie, jedne z nakrywką, a druga bez nakrycia (s. 9); szklaneczka niska, szlifowana; szklaneczka niestojąca, lodowata; widelca ze szrubką; kieliszek wysoki, załamany po brzegach; kieliszek na kształt lampy; buława szklana; garnuszek jeden, szklany, drugi takiż garnuszek szklany, srebrem powlekany, malarskim i białą farbą malowany.

W tejże szafie obrazków dwa: jeden na miedzi „Ascentionis”, drugi „Objawienia Narodzenia Pańskiego”, na drzewie.

Nad tą szafą skała „Ś. Franciszka”, która pogruchotana i tych wszystkich fragmentów pudełko niewielkie; u teje skały galka słoniowa wisi, w której nic nie masz; zasłona stara kitajczana do tej skały.

W tym pokoju stolików sadzonych dwa, u których naroża miejscami się popadała, a mianowicie u białego, słoniowego co na pośrodku stoi kamyszczka jednego nie masz, także u drugiego jednego kamyka. Osobliwie marmurowych stolików dwa, u jednego stoliku lisztwa odkleiła się i w pół się rozpadło. Nakrycia do tych stołów trzy, paklakowe, czerwone, pospołu z suknem błękitnym, płótnem podszyte.

U tej szafy, gdzie szkło, nakryty stół muchajerem starym, nadpsowanym; zasłon do okien takiegoż muchajeru starego dwie, trzecia sukienna, czerwona jedna, stara (s. 10). W tymże pokoju zwierciadło marmurem sadzone, całe, tylko u wierchu, na tej desce, która zakrywa zwierciadło trochę drzewa, kilka sztuczek odpadło; obrazków u drzwi, na miedzi dwa; zydlík farbowy, piękny, jeden; stołków bez poręcza, farbowych dziewięć; wilków do komina dwa; -- W tymże pokoju marmurowym obrazów alabastrowych, na których pozłota oblaża, dwa; galek alabastrowych szesnaście; kolosów alabastrowych dwa, trzeci nade drzwiami, w którym stare kwiatki; figur alabastrowych siedm, ósma „Ś. Ducha”, niewielka, nade drzwiami. Nad kominem alabastrowym orzeł mosiężny, koło niego gryfy mosiądzowe z galkami kamiennymi, między którymi siedm galek na alabastrze sadzonych, czarnych nie masz. Obrazów w tym pokoju złocistych, cztery między oknami. Podniebienie w tym pokoju przez Kobuza Ptaka (sic!), mianowicie kwiatki i jabłka z gałązkami, miejscami poutrącane; sam orzeł pośrodku cały. Drzwi u tego pokoju dwoje, oboje całe; okien troje (s. 11). --

Obrazy w tym pokoju, które są w ścianach wpuszczone potrzebują odnowienia i naprawy a mianowicie ramy, pozłota na nich oblaża.

Wyszedszy z tego pokoja marmurowego, **drugi pokój** także **marmurowy**, w którym szafa gdzie konchy perłową macią sadzone, w pośrodku figura na kształt ślimaka, tamże szmatek jeden, perłowej macie wypadł. W tej szafie konch wielkich, perłowej macie do picia, w srebro złociste oprawnych cztery, a sześć konch z różnych ślimaków także w srebro złociste oprawnych, sześć, które wszystkie sztuki całe; strusich jaj także w srebro złociste oprawnych dwie, u których nakrywki w kilkoro nadpadłych; czareczka z perłowej macie, ze złotem i szmalcem; lizek z konch morskich oprawnych, złocistych dziewięć, między którymi jedna błękitna, uszkodzona z końca; farfura turecka, pstra z nakrywką, u którego sztuka z boku nie mała uklejona; korczyk na długiej rękojeści, kamiennej oprawy w pośrodku, ku rękojeści kryształ, szmalcem sztuczka pode spodem korczyka wypadła i w rękojeści u samego końca kryształu szmat odłomany, który szmatek jest przy tymże korczyku, sam korczyk nadpadły, sztuczka go nie mała u boku wypadła, której nie masz; czarka alabastrowa, cała; garnuszek ex terras sigillata robiony, u samego spodu, u denka nadpadły; czarek rogowych dwie; orzech indyjski z nakrywką; berka drzewniana; talerzyków rogowych, indyjskich cztery całych; farfura z nakrywką cała, chłopek na niej srebrny; konch nieoprawnych, różnych sześć; widelce kamienne, złociste, złamane wpół. U tej szafy zasłonka stara, kitajczana (s. 12); u stołu u tej szafy nakrycie z adamaszku starego, czerwone z złotem, płótnem podszyte, na boku przetarte; zwierciadło perłową macią oprawne, za kratą mosiądzową, złocistą w hebanie, wielkie, która perłowa macica kamieniami sadzona, niedostaje na perłowej macie kamieni siedm, znalazło się dwa kamieni we srebro oprawne, same zwierciadło całe, po bokach plamy jakieś; zasłonka u niego stara, kitajczana; -- materacyk barchanowy, czerwony; nakrycie u tegoż stołu adamaszkowe, stare. W tymże pokoju galek szklanych na drzewnianych nóżkach dwanaście; figur alabastrowych na szafach i nade drzwiami siedemnaście, które wszystkie całe. Obrazów alabastrowych w ścianie cztery (s. 13); obrazów sadzonych dwa, których

słupki kamienne. U tegoż pokoju obicie skórzane, malowane, podniebienie w tymże pokoju wcale jednak miejscami naprawy potrzebuje. Osoby rzezane z drzewa, na drzwiach całe; – W tymże pokoju szafa drewniana, w której naczynia glinianego porcelanum sztuk dwadzieścia, różnych; marmurowych sztuk trzy; szklanice wielkich z nakrywkami dwie; diamentów czeskich pudełko niewielkie. Naczynia kamienne: flaszy dwoje; kociubek dwoje; -- widelki po końcach mosiądзем oprawnem. --

Z pokoju tego **altana** kratą żelazną obwiedziona, u której pawiment bity miedzią, ode drzwi jeszcze nie dobity, tamże kompas ołowiany. W tymże pokoju stolików dwa marmurowych, z których u jednego kamyka jednego nie masz; sukna do tych stołów paklakowe, płótnem podszyte.

Wyszedszy z tego pokoju, przed pokojem stół marmurowy, prosty z nakryciem paklakowym, płótnem podszytym, -- stół zielony, drewniany. W tym pokoju podniebienie drewniane, poszczepione.

Z tego przedpokoja **alkierzyk**, w nim stół drewniany, kwadratowy; -- podniebienie na wierzchu popsowane; krata do tego alkierzyka drewniana. --

Wyszedszy z tego przedpokoja **stołowa izba**, w której nad stołami obrazów szt. 20, starych, osobliwie jeden Księcia I. Pana Wileńskiego. W tej izbie lichtarz mosiądzowy na żelaznym haku, drugi nade drzwiami żelazny, prosty. W tejże izbie stołów sześć, okna całe z prętami; drzwi troje, -- zydlów dwa.

Wyszedszy z stołowej izby, po prawej ręce **izba**, w której stół jeden, krzesielek skórzanych, starych cztery (s. 15); --

Z tej izby **alkierzyk**, w którym stolik kwadratowy; -- zasłon starych trzy do okien. --

Wyszedszy z tej izby **druga izba**, w której stół jeden, drugi prosty u pieca; skrzynia zamczysta z szufladami sadzona, próżna; kopuła farbowana, na której namiot bywa; szafa malowana, próżna. -- W pokoju Księżny **kaplica**, w której obrazków „Pasionis Christi” drewnianych, sadzonych, na ścianie zawieszonych -- szt. 24, między którymi dwa nadpsowane; obrazków alabastrowych, małych i wielkich 7, między którymi dwa nadpsowane; obraz „Efigies Christi” na płótnie malowany; nade drzwiami kaplicznymi obraz „Salvator”, a nad obrazem lampa zawieszona, mosiądzowa; obrazków prostych, papierowych dwa, trzeci mały; agnusków dwa obszywanych złotem; antependium jedno, skórzane, stare, drugie muchajerowe, także stare (s. 16); obraz jeden stary; mszał jeden z klauzurem jednym, prostym; zasłonka stara, kitajczana, zielona. -- W tym pokoju Księżny J. Mci stół marmurowy. --

Z tegoż pokoju **alkierz** mały, w którym stolik drewniany.

Zszedszy z pokojów przez ganek do **panieńskiej izby**, w której izbie stół jeden, zydel jeden, stolik mały z lisztawami, dla napojów. U okien piąty. --

Wyszedszy z tej izby dolnej, panieńskiej **przedpokój**, w którym szaf dwie; -- stół jeden.

W tymże przedpokoju **altana**, w której stolik jeden marmurem sadzony. --

Z tego przedpokoju **izba z alkierzykiem**, w której stołów dwa (s. 17); zydel z poręczą, farbowany jeden; ławka z poręczą farbowana jedna, zydlów prostych dwa; -- lichtarz nade drzwiami żelazny, prosty jeden. --

Z tejże izby **galeryja**, która jeszcze nie dorobiona, okien nie masz.

Altana jeszcze niepobita ale tylko co poczęta pobijać. Z izby tej w **sieniach** -- **dolnych** laternia szklana na pośrodku sieni, druga idąc na wschód, do stołowej izby; w tychże sieniach **komora**. --

Naprzeciwko temu pokojowi drugi **pokój dolny**, po prawej ręce, w którym stół sadzony, zielony; drugi stolik sadzony, biały z szufladami ody spodu; obraz „Ś. Cecyliei Ścięcia” na płótnie, z ramami; mapy dwie papirowe na ganku nadpsowane; słupków trzy na łańcuszkach żelaznych to jest z rzeki drzewa tego, u którego P. Jezusa wiazano, i z którego drzewa różgami bito; czwarty kamień z Gomory i Sodomiej, na łańcuszku; piąta palma nie zawieszona; szafa z półkami pody spodem (s. 18). -- Item, w tymże pokoju stolik mały, zielony, krzesła skórzane, stare, małe, dwie.

Wyszedszy z tego pokoju **izba**; stolików drewnych, prostych, dwa; stolik do służby zielony jeden; szaf dwie; -- zedlik bez poręcza, który P. Pawlukowski kazał urobić. --

Z tego pokoju **alkierz**, w którym okno wielkie z farbowanymi szybami; -- obrazów różnych figur i delineacyi dwadzieścia dwie, te obrazy niektóre popsowane; laternia szklana z żelazo oprawna, na żelaznem łańcuszku, malowana, cała; stolik zielony z pulpitem; u wierzchu malowanie całe.

Izba stołowa dolna z przedpokoja Księżny J. Mci; stołów trzy, czwarty od służby mały; zydlów farbowanych z poręczami dwa; ławek dwie farbowanych z poręczami; ławka nowa, którą P. Pawlukowski kazał urobić -- (s. 19); zydlík mały z poręczem. W tej izbie szafa, -- w niej arkuszków papierowych dziesięć; obrazów konterfetowych, różnych szesnaście.

Z tejże izby **alkierzyk**. -- Z tejże izby drzwi do galeryi.

Idąc do **drugiej kamienicy**, -- w której galeryje miedzianych

statuów dwadzieścia dwie, osobliwie alabastrowych śmieszków dwa, ptaka trzeci, we śródku sztuka także z miedzi czyli mosządu jedna. W tejże galerze obrazów z ramami dwanaście; głów jelenich z rogami dziesięć. W tej galerze okien jedenaście; -- malowanie miejscami opadłe. W tejże galerze, u wierzchu kwatery czweczkami zabite wszystkie.

Z tej galerzy **boczna izba**, w której szafa. -- Z tejże izby **komora**, w której okno. -- Izba gdzie JMć ksiądz kapelan stawia, w niej stołów dwa; zydel; ławka z paręczem (s. 20); zedliczek mały, który P. Pawlukowski kazał robić.

Podle tej izby **druga izba**; w niej stół jeden; ławka z poręczem. -- W **sieni** okiennic po obu stronach cztery. Item nawchód idąc, okiennic cztery. --

Idąc na wschody do **sali** laternie dwie. Z tej sieni naprzeciwku, w **izbie muzycznej** stół jeden, zydel jeden. --

Z tejże izby **alkierz**, w którym stół jeden, drugi co P. Pawlukowski kazał robić (s. 21); stolik mały, ławek dwie bez poręcza, jedne kazał urobić P. Pawlukowski, także i drugą, małą. --

W **izbie krawieckiej** stół jeden; okno jedno, stołek jeden. --

W **aptece** stolik jeden niewielki, półki na stawianie wódek; zedliczek mały, nowy, który kazał urobić P. Pawlukowski. --

Sala wielka na górze. W tejże sali stołów wielkich cztery; zydel z poręczem jeden, wielki; ławka wielka z poręczem; ławka mała z poręczem, farbowana; szafa zielona; -- balasy drewniane koło pieca; ganek drewniany dla muzyki; laternia pośródku szklana, miejscami zepsowana (s. 22); lichtarzów żelaznych -- pięć; obrazów wielkich Szydlowieckich, różnych osób trzynaście, jednego niedostaje, który zgniły; podniebienie malowane, ale się malowanie popsowało, jedna sztuka odjęta. Belki się uchyliły także i listwy po belkach połamały się. --

Z tej sali w **sieni** laternia szklana, jedna; obrazów starych, dawnych, na płótnie trzynaście, jednego czternastego niedostaje. --

Naprzeciwko sali w **pokoju** stołów trzy, zydel farby jeden; ławek dwie z postaciami; obrazów małych i wielkich jedenaście (s. 23).

Podle tego pokoja **drugi pokój**, w nim stół jeden, obrazów małych ośm. --

Z tego pokoju **trzeci** -- **pokój**; w nim laternia w pośrodku szklana, potrzebuje naprawy obrazów marmurowych dziesięć, na nich farba oblaźła, w drzewie sadzonych trzy; podniebienie malowane, w szmaty się popadało; szafka; -- stół jeden. --

Z tego pokoju **czwarty pokój**, w nim stół jeden. W tymże pokoju obrazów małych i wielkich różnych sztuk trzydzieści -- (s. 24); podniebienie malowane miejscami się popadały.

Zszedłszy z góry na dół **izba** -- **starszego** -- **sługi**. -- Z tej izby **komora**. -- Z tejże izby w **sieni** okna. -- **Łaźnia**, w której kocioł w murze, rury spiżowej, którą woda ciekła niemasz.

Idąc na górę, na **wieżę**, po lewej ręce **izdebka**, -- w której okno świeżo naprawione; malowanie miejscami oblaźłe. Tamże na górze, drutowy **alkierzyk**, w którym okno świeżo naprawiane przez P. Pawlukowskiego. Figur alabastrowych ośm; -- stolik jeden graniasty. W tejże wieży, na samym wierzchu **alkierz**, w nim stół jeden -- (s. 25); głowy kozłowe z rogami; wkoło malowanie pospowane, -- a sam wierzch zgniły.

Browar: kocioł piwny, wielki, jeden; dwa mniejszych; -- kwaśnik jeden, wielki; trzy mniejszych, z których jeden zły; czop jeden; cebrów dwa, z których jeden urobiony przez Pana Pawlukowskiego; beczek piwnych ośm; lejka drewniana przez P. Pawlukowskiego urobiona. -- **Piekarnia**: drzwi nowych przez Pana Pawlukowskiego zrobionych dwie. -- **Izba horodniczego**, w której stolik mały, jeden; zedlik także mały jeden; szafka drewniana. --

Z tej izby **sien**, w nich szafa -- (s. 26). -- W **kuchence** także szafa druga. **Turma**, w której drzwi z łańcuszkiem.

Nad bramą zegar, który naprawy potrzebuje. W **piwnicy** drzwi żelazne; -- w niej beczka wielka z żelaznymi obręczami. -- Do niej drzwi żelazne. -- W niej beczka ze starym miodem, od której piwnicy klucz u P. Starosty.

Brama, u której przy zwodzie łańcuchów dwa; **izba** -- **hajduka**; turma naprzeciko tej izby. --

Prochownia, w której drzwi żelazne, -- okien -- trzy (s. 27). W niej prochu beczka pełna jedna, w drugiej beczce trzecia część takiego prochu. Prochu drobnego baryl dziewięć pełnych, a w dziesiątej półbaryły.

Czego wszystkiego sporządziwszy. -- Przy tymże spisaniu rzeczy widziałem, okna nowe w obudwu kamienicach, w niektórych pokojach -- naprawione, także w browarze okna nowe, także pieców nowo porobionych sześć. A że J. M. Pan Mołodecki odebrał skarbiec i armatę do tegoż rejestra mego registr P. Mołodeckiego odbierania skarbcu i armaty przyszyłem. -- Łukasz Tyborowski.

C. „INWENTARZ ZAMKU J. KS. MCI, NIEŚWIESKIEGO” Z 1658 R.

Inwentarz zamku J. Ks. Mci, nieświeskiego i spisanie pałaców obu, i pokoiów po wszystkich gmachach będących, biblioteki, skarbców, galerie i innych sklepów, i budynków zamkowych jako i spisanie dział burzących, armaty większej po kwaterach wałowych rozstawionej, ręcznej w cekauzie będącej, tak też inne ochędostwa w pokojach rzezanych i w skarbcu złożonego, i podanie tych wszystkich rzeczy w zawiadywanie J.M.P. Ludwikowi Smiotańskiemu przez J. M. Pana Łukasza Tyborowskiego, gubernatora i ekonoma ks[ie]stwa nieświeskiego, sporządzony i spisany za wolą i rozkazaniem Oświeconego Księcia J. M. Pana podczasze[go] W. Ks. Lit. Pana naszego miłościwego, w roku teraz idącego 1658 m[iesi]a[ca] marc[a], dnia 29 (s. 1).

Naprzód, wchodząc od miasta w samym **rawelinie** wzwód na wału drzewniany, chodzący balki przy wale żelazem mocowane, u spodu wałki żelazne refetowane, na dwu łańcuchach żelaznych wiszący, z zaczepką i probójami u wierzchu wału do zamykania kłódką na noc. Rawelin ten z końca w koniec koszarami ostawiony, na rogu szylhauzigt dla odprawowania warty.

Wszedszy w rawelin, po lewej ręce **izba biała** dla żołdatów postawiona; okien w niej szklanych dwie; piec czarny do pieczenia chleba; ław przy ścianie dwie; stolik jeden; kryta dranicami.

Wchodząc na most, wrota dwoiste na biegunach, z wierzchu zymśowanie stolarskie. W tablicy z jednej strony herby Księcia J. Mci rzezane, z drugiej krucyfiks, też rzezany. Inne sztuki i labrowania poboczne naprawy potrzebują i same wrota się pochyliły. Most z paręczami i sama tabulata postarzała, naprawy potrzebują i mocne[go] podständerowania na lato.

Z mostu schodząc, przed samą bramą wzwód z dylów dębowych, żelazem sztabnow[an]y, szparowany, na łańcuchach wiszący, z wałkami i kapami żelaznymi obrefowany.

Sama **brama**, z przyjazdu kamieniem szarym aż do wierzchu wyfutrowana, zymśowanie nad bramą też kamienne, we śródku IHS mosiężne, wyżej Fortitudo z kolumną rzezana. Wrota u bramy sowite, dębowe, blachą żelazną wyfloryzowane, o sześciu zawiasach na hakach żelaznych, z kuną i ze skobłami do zamykania na kłódkę, która tamże wisi na łańcuszku żelaznym. -- Po stronie tej bramy smoki miedziane, farbowane, z podpórkami żelaznymi do odchodu wody. Głębiej w bramie, wrota, też sowite dębowe, na biegunach ze skoblem do przywarcia, pasy po nich sztabowe, podłużne, spodnie się miejscami popsowały, furtka u tychże wrót dębowe. -- Za wrotami kołowroty z windami na linach trotowanych do zaciągania wzwodu na noc. Tamże w bramie kagańców żelaznych do niecenia ognia cztery, szrag przy ścianach po obu stron do pokładania strzelby, par cztery, komin po prawej ręce do niecenia światła.

Z bramy po lewej ręce **mieszkania** dwoje Pana Horodniczego, sklepiście, piece w nich zielone, polewanych kafli, naprawy potrzebują, kominy dwa murowane, kuchenka w sieniach upadła, drzwi do mieszkania troje, -- okien w jednej izbie dwoje, w ołów robionych, naprawy potrzebują. W drugiej izbie okna szklane, jedno w ołów robione, całe z prętami żelaznymi i z kratą w murze będącą, w tejże izbie, pod oknem, przy murze ława jedna, stół sosnowy jeden, alkierzyk tarcicami przepierzony z drzwiczkami. -- W sieniach szafa do chowania strawnych rzeczy z drzwiczkami, -- krycie gontowe, stare.

Za mieszkaniem Pa[na] Horodniczego wschody na wał balasami opierzone, stare, naprawy potrzebują.

Za wschodami **dom dla żołdatów** pobudowany, w nim izb na dole, białych, pustkami stojących, dwie, między niemi, na górze, **izba biała**, okien całych trzy, piec kaflany, stół i zedlik, kryty ten dom dranicami.

Za tym domem **cekausz** murowany, balkami skroś położony (s. 2). Wewnątrz, od wału, futrowanie tarciczne stolarską robotą. A sam cekausz dylami wszytek wymoszczony. Góra pomostem szpuntowanym wyłożona, wrót sowitych na biegunach dwoje, w jednych z końca żelazo zasówne z skobłami do zamykania kłódką. Okien w tymże cekauzie gołych, z kratami żelaznymi pięć, krycie gontowe ze dwoma szczycikami od studni, w których i okien szklanych dwoje, całe w drzewo robiony z inskrypcjami.

Armata większa z tego cekauzu wytoczona, a po walech i kwaterach wałowych, i w rundelach samych rozstawiona.

Ta mianowicie:

Na pierwszej kwaterze od stawu przeciwko, grobli Sławkowskiej:

1. Półdziałek pod liczbą 2., lany w roku 1576, w osadzie dębowej, żelazem opatrzonej, koła kowane i refami obwiedzione. Przy tym półdziałku moździerz spiżowy, wielki, osadzony w drzewo dębowe i żelazem ślusarskim zewsząd opatrzonej.
2. W samym rundelu, pod liczbą 4., w tymże 1576 roku lany, w osadzie dębowej, żelazem opatrzonej, koła pod nim niekowane.
3. Działko burzące „Aleksander”, w osadzie dębowej, ślusarską robotą okowane, z kołami i osiami naprzód okowanymi, lane roku 1599, u tego działka delfinka kindlochowce, capu i sztyłów dwóch niemasz.

Na drugiej kwaterze od miasta:

4. Działko flamiste „Cerberus”, miejscami farbowane, lania Anni 1599, w prostej osadzie, koła proste o dwu refach żelaznych.
5. Działko farbiste „Chimera”, po nim grona winne, lania Anni 1603, osady stolarskiej w dębinie z kołem jednym kowane[m], w drugim szprych 3 niemasz.
6. W samym rundelu działko „Hydra”, farbiste, w drobne grana, lania Anni 1599, osady dębowej, robotą stolarską, koła bosc, porefowane tylko.
7. Działko burzące „Salamandra w ogniu”, osady dębowej, stolarskiego okowania, z kołami i osiami ciężko okowanymi, lane w roku 1599.

8. Półdziałek pod literą 3., lany w roku 1576, w osadzie dębowej, ślusarską robotą, z kołami i osiami okowanymi i porefowanymi.

9. Działko burzące „Krokodyl”, w osadzie dębowej, z ślusarskim okowaniem, lania 1598, z kołami i osiami naprzód okowanymi i porefowanymi.

W tymże rundelu stoi moździerz spiżowy, wielki, osadzony w drzewo dębowe, żelazem ślusarskie[m] zewsząd opatrzonej (s. 3).

Na trzeciej kwaterze, od Góry Bernardyńskiej:

10. Półdziałek pod liczbą 1., lania w roku 1577, w osadzie dębowej, ślusarską robotą, z kołami osiami -- okowanymi i orefowanymi.

11. Półdziałek lania Bosnikłowe[go], w roku 1576, osady i okowy stolarskiej, w drzewo dębowe, koła bosc, refowane tylko.

12. W samym rundelu półdziałek pod liczbą 2., lania w roku 1576, osady ślusarskiej, w drzewo dębowe, koła pod nim proste, niekowane.

13. Działko burzące „Georgius”, lania w roku 1599, osadzone w drzewo dębowe, kowanie roboty ślusarskiej, z osiami i kołami okowanymi, bez zahwozdek.

14. Półdziałek pod literą 1., lania w roku 1577, osady dębowej, kowania ślusarskiego, koła pod nim i osi okowane bez zahwozdek.

15. Działko „Circes”, farbiste, w kształt rozpadłego, lania roku 1600, w osadzie prostej, koła pod nim proste, po dwie tylko, refy żelazne.

Na czwartej kwaterze od stajen zamkowych:

16. Działko Ostykowskie, pod rokiem 1552, w osadzie dębowej, koła proste, niekowane, refowane tylko.

17. Działko „Noctua”, na ośm grań, lane w roku 1600, osady dębowej z okowaniem ślusarską robotą, z kołem jednym okowanym, drugie proste.

Pod wałami, na stajni murowanej, między nowymi szanćami:

18. Półdziałek pod literą 4., lany w roku 1576, osady dębowej, z okowaniem ślusarskim, koła proste, niekowane.

19. Działko „Winograd”, farbiste, lania roku 1600, osady prostej i koła proste, niekowane, refy tylko po nich żelazne.

20. Półdziałek „Strzala” lania ryskiego roku 1583, w osadzie dębowej, żelazo z rzadka, na kołach prostych.

Od sadu i stajen zamkowych:

21. Działko „S. Mathaeus”, lania w roku 1597, w osadzie dębowej, żelazem okowanej, koła pod nim proste.

22. Działko „S. Marcus”, tegoż lania i w takowejże osadzie.

Od stawu i groble Sławkowskiej:

23. Działko „S. Lucas”, lania w roku 1597, w osadzie dębowej, żelazem opatrzonej, koła pod nim proste.

24. Działko „S. Iohannes”, tegoż lania, i w takowejże osadzie.

Na dole od miasta (s. 4):

25. Półdziałek pod herbem wąż dziecię pożerający, lania w roku 1532, prostej osadzie koła, też proste, niekowane.

26. Półdziałek „Kometa”, lania w roku 1557, w prostej osadzie, kółka pod nim proste, niekowane.

Na dole od Góry Bernardyńskiej:

27. Działko farbiste „Psittacus”, z wieńcem laurowym w końcu, lania w roku 1600, w prostej osadzie, kółka niekowane.

28. Półdziałek z herbem wąż dziecię pożerający, lania Anni 1532, w osadzie dębowej, okowanej, koła proste, niekowane.

Działka nowego lania, czterech proroków większych, pod herbami i inscriptami Książęcia J. Mci, w dębinie osadzone i żelazem opatrzone, z kołami i ośmi okowanymi, na podwórzu zamkowym stoją, przeciwko bramie od miasta.

Insze dziełko cekauzowe w Mirze od odesłania Robakowe[go] zostają mianowicie: Krugierowskich dwoje, żelazne trzecie, hakownic w drzewo osadzonych ... 24. Niektóre do pułku JKsMci przez P. Zagórskie[go] odesłane mianowicie: Krugierowskich w łóżach dembowych z kółkami okowanymi dwoje. - - Armata ręczna i inne rzeczy i apparamenta wojenne do tegoż cekauzu złożone. Toż mianowicie:

Przy ścianie od wału na czterech szragach:

Hakownic w drzewo osadzonych, sztuk czterdzieści dwie; szturmaków spiżowych na trzech szragach, sztuk dwadzieścia jedna; szturmaków spiżowych kością w drzewo sadzonych, sztuk dwie; harkabuzów kością sadzonych, sztuk trzy, czwarta flasz cynów harkabuzowa; półhakowniczek w nowej osadzie przy tejże ścianie na szragach, sztuk dziesięć; przy tejże ścianie, na pomoście kul żelaznych do dział burzących; gromad niemałych, dwie; kul mniejszych, półdziałkowych i hakowniczych, żelaznych, gromad dwie; jeszcze kul żelaznych, półdziałkowych, przeciwko wrotom, gromada jedna, niemała; kul kamiennych, półdziałkowych, gromad dwie, sporych. Przy tejże ścianie partezan staroświecką robotą, z końcem ulamanym, ujęcie zewsząd okowane; dard dziesiątnicznych, starych, węgierskiej maniory, bez proporczyków, sztuk siedm; bardyszów starych cztery, motyk przy tychże bardyszach leżących, cztery; form spiżowych do formowania kul działowych z żelaznemi rękojeściami, trzy; form spiżowych do formowania półdziałkowych kul, z takimiż rękojeściami, trzy; zamek od muszkietu węgierskiego, wielki, staroświecką robotą, przy tychże formach, na ścianie zawieszony; kagańców żelaznych z rękojeściami drzewnianymi, sztuk ośm, a cztery w bramie; ołowiu przy tejże ścianie złożone[go], sztuk wielkich cztery, piąta sztuka w rozchodzie; puszek tokarską robotą większych i mniejszych, z nakrywkami; glutów, gromada; szpuntów drzewnianych, tokarską robotą, do zakładania moździerzów, gromada;

szpuntów mniejszych i większych, takowąż robotą, do zatykania dział, gromada; tarcz drewnianych, staroświeckiej maniory, sztuk czterdzieści pięć.

Przy ścienie od studni zamkowej: hakownic w drzew osadzonych, na szragach, sztuk sto czterdzieści dwie; rur hakowniczych, nie osadzonych, przy tejże ścienie, sztuk piętnaście; blach piknierskich przednich i grzbietowych, pordzawiałych, sztuk piętnaście; nakolanków starych, dwa; karwaszów takowych, dwa; obłożyn żelaznych, rudnickiej roboty, dwie; wilków takowejże roboty, dwa; balka dębowa, żelazem okowana i orefowana z krukami żelaznymi po końcach, do wagi ciężaru działowego, z sercem i hakiem do zawieszenia; szele dębowe, wielkie, żelazem okowane, z linami grubemi, trotowanymi, u spodu haki, u wierzchu bolce żelazne do ujęcia balki; druga balka do tychże szalek, odlewany, spiżowy, z rękojeścią, jeden, pod literami N. C. R.; gwichtów wielkich, centnarowych, z kamienia ciosanych, z kołcami żelaznymi, nr 4; gwicht piąty, średni, toż kamienny, z kołcem żelaznym, ołowem zalewanym; łyżka wielka, żelazna, rudnickiej roboty, do formowania kul półdziałkowych; łyżka żelazna, takowejże roboty, druga; kowadło jedno, wielkie, kuźni rudnickiej.

Przy ścienie od galeryjej, pod oknem kraciastym: moździerz okrągły, spiżowy, z łańcuchem żelaznym i hakiem w końcu tegoż łańcucha będący; moździerz drugi, też spiżowy, kwadratem odlewany; granatów wielkich, dwa, dętych żelaznych, nieprzyprawnych z uchem do zawieszania; granatów średnich, nieprzyprawnych, też dętych, żelaznych, sztuk sześć; granat takowejże formy, ku zapalaniu, przyprawny, dawne[go] zgotowania, jeden; granatów ręcznych, spiżowych, przyprawnych do skrzyni i krobi złożonych, (o których Tyczyna wie), wszystkiego sztuk sto ośm.

W tejże skrzyni form żelaznych, muszkietowych, o dziesięci kul, dwie. Pod tymże oknem, winda spiżowa, o czterech kołach spiżowych, z uchem żelaznym, jedna. Winda też spiżowa i z czterema kołami spiżowymi z uchem do ujęcia, druga.

Kul rudnickich do dział burzących w kształt piramidum ułożonych, gromad cztery; kul mniejszych, półdziałowych, na pomoście złożonych, gromad dwie; kul takichże półdziałkowych, do skrzyni złożonych, gromada jedna; kula jedna, wielka, linowa, staroświeckiego przygotowania; kul ognistych, smolanych, świeżo wyważonych, sztuk siedm; wieńców ognistych, noworobionych, zawieszono na balce, sztuk pięć; kołów żelaznych do szrubowania rur pułdziałkowych, n-o cztery; prętów żelaznych, płaskich, do ujęcia form półdziałkowych n-o czternaście; obręczów płaskich do zbijania form ku odlewaniu działek, n° trzydzieści; blacha okrągła, miedziana, marcepanowa abo do pieczenia kołaczów, jedna; łopata wielka, naroczysta, do suwania marcepanów w piec, jedna.

Pod tymże oknem prochu działowego baryła pełna, jedna; prochu muszkietowego baryłka, dziesiątkiem funtów poczęta, jedna; gлотu żelaznego, rudnickie[go] do dział wycinanego, baryłki pół; kul muszkietowych, ołowianych, w baryłce złożonych, sztuk tysiąc; w tejże baryłce gлотu ołowianego do muszkietów, puszką jedna; szalki mosiężne do ważenia prochu, bez gwichów, jedne; moździerzików żelaznych, odlewanych, z rękojeściami też odlewanymi, sztuk pięć; lontów królewieckich na żerdzi zawieszonych, funtów pięćdziesiąt cztery; lontów prostych, domowego wywarzenia, na żerdzi, funtów sto; lin grubych, trotowanych, do podniesienia wzvodów, dwie; łoże dębowe, żelazem opatrzone, spod działka, po zębach żelaznych rychtując, jedno; łóż z osiami okowanymi spod organków hakowniczych, sztuk pięć; kowadeł ślusarskich, miernych, dwoje; drzwi żelaznych, kracianych od sklepów murowanych potajemnych, dwoje; kraty żelazna od lochu potajnego, jedna (s. 7).

Na szragach w cekauzie stojących:

Na wierzchnich półhakowniczek, starej osady, sztuk trzydzieści dwie; na średnich dwóch szragach samopałów starych, sztuk piędziesiąt; na niższych szragach, rur samopałowych dwie, trzecia w pół przełamana.

PAŁAC STARY

Od tego cekauzu idąc ku pałacowi staremu, po prawej ręce, wschodów na górę prowadzących, **skarbiec** sklepisty, murowany, pod pokojem średnimi wzdłuż idący. Do niego drzwi żelazne, -- podwoje kamienne. -- W skarbcu tym piec kaflí zielonych z kominkiem do niecenia ognia. Okien szklanych w olów robionych, trzy, z kratami żelaznymi. W tym skarbcu różne skrzynie, szkatuły, olstry z rzeczoma i różnym ochędostwem Książęcia J. Mci złożone są, kluczem i w zawiadywaniu Ferensa i Pawła hayduków Książęcia J. Mci skarbowych będące.

Z tego skarbcu drzwi żelazne -- **do drugiego skarbcu**, też sklepistego okien w nim szklanych w olów robionych dwoje, z kratami żelaznymi, naprawy potrzebuje. Rzeczy w skarbcu tym, Książęcia J. Mci złożone, zawiadywania P. Horodniczego te mianowicie:

W skrzyni wielkiej cyprysem wyfutrowanej: puklerz hecowany, złocisty, jeden; puklerz biały, pancerzowy, jeden; puklerz hecowany z kamieńmi i z herbami Książęcia J. Mci; szyszak takowejże roboty, jeden; szyszak hecowany, złocisty, jeden; puklerz aksamitem czerwonym kryty, z blachami mosiężnymi, złocistemi; kirysu hecowane[go] złocistego z szmalcami na człowieka, sztuk dziesięć; miecz perski z kamuszczkami, pochwy haftowane przez ukowki, jeden; nóż lowczy, szeroki, jeden; koncerz srebrny, złocisty, bez mundsztuka, z końcem ułamanym, jeden.

W skrzyni drugiej, cyprysowej, zamczystej: blach mosiężnych, posrebrzanych cztery, wzdłuż po trzy piędzi; kapelusz czerwony, kardynalski, z sznurami i kutasami jedwabnemi; mitra czerwona, kardynalska, z olstrem, które aksamitem karmazynowym kryte; olstro do kapelusza kardynalskiego, z wierzchu skórą kryte, a wewnątrz kitajką karmazynową futrowane; instrumen-cik indzienierski z sztuczkami długimi, w olstrze; instrumen-cik drugi, dimensionis, mosiężny, także w olstrze; szuflada z herbem haftowym, Książąt I. Mci; olstro blaszane z paszportem pargaminowym, drugim papirowym; olstro blaszane, długie, w nim abrysy różne na papierze; herbów Książęcia M. Ś[wie]tej Pamięci, arkuszków dwanaście i pół; słoje drzewniane, w nim ziemia z krajów obcych, rozmaite, złożona; szuflada drzewniana, w niej paszportów różnej drogi, trzy; abrysów różnego malowania, sztuk dziesięć (s. 8); szuflada z trzema blaszkami mosiądzowymi do odlewania; księga łacińska, starym drukiem, in folio, jedna; księga jedna, włoska, druga łacińska variorum authorum; w tejże skrzyni włosienic dwie.

Skrzynia trzecia, cyprysowa.

W niej księgi złożone różnych autorów i listy dawne variorum expeditionu[m].

Skrzynia czwarta, zielona, zamczysta, w niej: Biblia łacińska in quarto, w deskach, oprawna, skórą czerwoną powleczone; księga Żywotów ŚŚ. aksamitem karmazynowym kryta, przy której sztuk srebrnych trzy; księga pargaminowa familii hrabiów Szydłowieckich, w deskach skórą krytych; worek papuzi, altembasowy, u którego żołądków srebrnych, złocistych, sześć; przyłbica złotogłowem powleczone, z podstawkiem srebrnym, złocistym; przyłbica druga, rogata, kitajką powleczone, z podstawkiem srebrnym, złocistym, z wieńcem bawelnianym, kitajką powleczo-nym, w tyle herb J. Ks. Mci, złocisty; zawój turecki kitajką starą powleczone, podstawka u nie[go] żelazna; karacena karmazynowego aksamitu abszłaszkami złotymi sadzona, na wielu miejscach popsowana, kitajką dupłą skroś podszyta; kabat stary, po telecie białym haftowany, z herbami Książęcia J. Mci.

W tejże skrzyni: obraz Pana Jezusów, sama tylko twarz na desce; obraz Naświętszej Panny, sama tylko twarz na miedzi malowany; konterfet Sixti V Papas, pod olej malowany; konterfet Pauli V Papas, takowegoż malowania; konterfet Francisci cardinalis Sfortia; konterfet cardin[alis] Boromae; konterfet Oduardi cardinali Farnesis; konterfet zupełny, stojący, Książęcia J. Mci Pana Kawalera Maltańskiego; konterfet Chrzisztopha hrabię Szydłowieckiego, Kawalera Hierozolimskiego.

W tejże skrzyni: sztuk różnych, comedialnych, pobutwiałych, cztery; botów satanowych, tesz comedialnych, par ośm z sznurowaniem; olsterko drzewniane aksamitem zielonym powleczone, na kite; pugnalik saulukowego rogu, jeden, rogów bawolich para; w tymże skarbcu skrzyń białych z sprawami i listami zbotwiałymi dwie.

Skrzynia skarbowa, żelazna, o dwunastu zamkach, jedna; skrzynia szufladowa, z jedynastką szuflad rzezanych z przodu, jedna; olstro drzewniane, w którym ogródek włoski zwierząt i ziół różnych; pulpit malowania zielonego jeden, drugi w bibliotece; warsztat tokarski drzewa dębowego; pozytyw z miechami w olstrze, naprawy potrzebuje.

W tymże skarbcu (s. 9): skrzynia wielka, biała z wiekiem, nieokowana, w niej krucyfiks czarny, gruszkowy, w olstrze, z sedesem zepsowany, z blaszką srebrną INRI; zwierciadło wielkie, złociste, perłową macią sadzone, w olstrze drzewnianym (rogi oba spodnie i sama zasówka w kilku miejscach naruszone); zwierciadło wielkie, w heban oprawne, w olstrze drzewnianym; jedno zwieczadło mniejsze w hebanie z olsterkiem drzewnianym, drugie całe - - ubiorów włoskich, komedialnych, jedwabnych, sztuk cztery, pobutwiałe; nabiodrki włoskie na konia jednego, aksamitu zielonego z kutasami, zbutwiałe; szyszak tatarski z kapą, koca jedwabne; kaptur pielgrzymi jeden; fordymet żelazny, złocisty, z herbami Książęcia J. Mci, od szpady.

W tejże skrzyni: skóra dębowa, bawola; pancerz stary i zarękawia; materacyków adamaszku zielonego, karecianych, skórkami podszytych, dwa; wezglowia kareciane, aksamitu karmazynowego z adamaszkiem, też karmazynowym, wkoło obwiedzionym i ofrandzlowanym, takowyż karmazynową frandzlą; fortunów karcianych adamaszkowych do zasłony okien, cztery (n. b. to wezglówko z fartuszkami do Książęcia J. Mci odesłano).

W tymże skarbcu zbroje szmelcowane i białe, tak też inne rzeczy: blach zadnich, szmelcowanych, ośmnaście; blacha przednia, szmelcowana jedna; zbroja mała, szmelcowana, jedna; obojczyków szmalcowych ośm; blach zadnich trzy; szyszaków dwa; szyszak trybowany jede[n], kiry-sowy drugi; półkiryśa staroświecką robotą, pordzwiałe, na cztery osoby; butów żelaznych, szmelcowych z ostrogami, par dwie; zarękawi i rękawic żelaznych, nakolanków, szyszaków i obojczyków starych, sztuk 54; puklerzów stalowych trzy, czwarty z latarnią; szyszaków drótowych, pordzwiałych 12;

pancerzów pordzwiałych, sztuk dziesięć, przyłbica na konia żelazna jedna; pałaszów z prochami cztery, multanów staroświeckich z faszkami, nieoprawnych dwa; żelaz staroświeckich, szpadowych, siedm, tasaczek stary jeden; korona mosiężna esów w niej większych siedm, mniejszych sześć, rurek kilka połamanych; korona druga stara, snickerską robotą, z prętem i z esami żelaznymi; blach pobielanych do krycia alkierzów zamkowych, baryl pełnych dwie; skorup morskich, muszłów w faseczce złożonych, sztuk siedemdziesiąt; siodła niemieckich, starej maniory, na żerdzi złożonych, z potrzebami zbutwiałymi, ośm; siodło hecowane aksamitem czerwonym, kryte, zbotwiałe, bez potrzeb; siodło włoskie, sukrem zielonym kryte, szczurcy ogryzli; szkła grubego, okrągłe[go] na kształt róż wyrobionego w fasce, gromada.

Z skarbców tych wychodząc, po prawej ręce wschód na górę prowadzący, którym idąc na górę **przedsienie na filarach** i frambugach sklepiстых. Przedsienie to blachą białą kryte pod gałką złocistą.

Stamtąd do **sieni** drzwi wielkie -- okien w tych sieniach -- były dwie wielkich, trzecie mniejsze, nade drzwiami, teraz spustoszone. --

Z tych sieni, po prawej ręce wchodząc, drzwi do **izby jadalnej**. W niej okien -- trzy -- piec w tej izbie lazuruwany, pokoszany, stołów wielkich dwa, sama lisztwami zielonymi około oliszutowana (s. 10). Z tej izby drzwiczki do **alkierza bokuwego** -- wierzch w tym alkierzyku dębina futrowany, opadły, naprawy potrzebuje i okna z ramami spustoszone. Sam alkierzyk blachą białą kryty, pod galką złocistą. Drugie drzwi do galeryjnej, okien szklanych -- jedenaście, miejscami naprawy potrzebuje. Obrazów różnych invencyi i landszaftów marynarskich w ramy oprawnych, dwanaście sztuk; spiżowych, odlewanych statuj na posążkach malowanych, złocistych, wiszące 16, niedostaje sztuk 5; alabastrowych sztuk 3. Galeryja wszystka farba podwodną, różnymi figurami i emblematami wystrychniona.

Z teje jadalnej izby, do **przedpokoja książęcego[go]** drzwi -- w nim szafka zielona, zamczysta, komin do niecenia ognia, okien dwoje. --

Z tej[go] przedpokoja **alkierzyk** z oknem jednym wielkim, -- a dwie mniejszych -- piec poliowany, kafla zielonych; laternia albo bania szkła farbistego, nadtluczona, w pośrodku wiszące na łańcuszkach. -- Alkierzyk sam oliszutowany wkoło lisztwą zieloną, stolarskiej roboty, a wierzch onego na figurach różnego malowania z inscriptiami, same figury pozaciekały.

Pod tym alkierzykiem **sklepik** o jednym oknie, do mieszkania, z piecem i drzwi do niego. -- Wschody murowane, idąc w górę do alkierza.

Z tegoż przedpokoja do **pokoju Książęcia J. Mci** drzwi -- okien większych, całych, dwie; wschodek zielony z balasami na górę do rzezanych pokojów prowadzący, drzwi dwoiste -- jedno na wał, ku stawowi, drugie, przechodząc do przeciwnych pokojów Książęcej J. Mci, do których idąc, drzwi. -- W nim piec kaflany, pokoszczany, okien -- cztery. -- (.)

Z tegoż pokoju **ganek**, którym na górę idą ku górnemu mieszkaniu.

Z tegoż pokoju drzwi -- do **przedpokoja** gdzie alkierzyk. W tym przedpokoju komin do niecenia ognia, w murze szafa do chowania rzeczy zielono farbowana, okien dwoje -- jedno u spodu drzewem fasowanym ujęte, miasto drzwi, którymi do **alkierza bokuwego** chodzą. W alkierzu piec kafel zielonych, dobry. Sam alkierz oliszutowany między oknami robotą stolarską, okien małych -- dwoje, nadpsowanych, trzecie wielkie, -- też nadpsowane.

Z tegoż alkierza pod drzwiami leżącymi, wschody murowane do **sklepu dolnego** prowadzące. Sam alkierz barzo zacieka, tak iż dla ustawicznego zamakania tynk miejscami opadł.

Z tego przedpokoja drzwi -- do **przedniej izby**, w niej piec kafla zielonych, dobry, okien -- trzy. -- Szafa w teje izbie zielona, altarzowa, ze czterema obrazkami w ramach oprawnymi, z izby przeciwnej sprowadzona, ołtarzyk w tej szafie i aparat kapłański z ochędostwa klasztornego Ojców Bernardynów nieświeskich.

Z teje izby drzwiczki -- do **alkierzyka**, który wszytek zhojszał, z oknami i ramami swemi, krycie tego alkierzyka blaszane pod galką złocistą.

Z teje izby drzwi -- do **galeryjnej** prowadzące. Galeryja ta pomostem wysłana tarcicznym, okien w niej dziesięć, naprawy potrzebują, stół jeden sosnowy, -- kryta gontem.

Z tej galeryjnej drzwi do **salki okragłej**, w niej okien nadpsowanych sześć.

Z teje salki drzwi drugie, którymi na wał przechodzą, zamczyste. Bania tej salki blachą kryta i kopułą, okna w kopule okoliste, naprawy potrzebują.

Pod tą salką **sklepik** murowany ze dwiema oknami. Powracając do izby znowu, z niej drzwi do sieni -- (s. 11). Z tych **sieni**, idąc wzgórze wschodami do wyższych Książęcia JMci rzezanych drzwi do **izby stołowej** -- i po drugiej stronie pieca takowe drzwi. -- Nad obojemi drzwiami okien

frambugą wyrobionych całych dwie, szklanych okien w tej izbie pięć, same tylko ramy dębowe zostały z krzyżami i to zbutwiałe, nowych na miejsce trzeba, -- piec w tej izbie biały, pokoszczany, za piecem drzwiczki -- ku przejściu dla palenia w tym piecu. Stropowanie w tej izbie nowo do balek mocowane z listew białych, stolarską wyzyskowaną robotą, dla zakładania sztuk i figur malowanych. Konterfekty starych Książąt Ich M. Radziwiłłów, Szydłowieckich, Wołowiczów i innych senatorów, które w tej izbie bywali, do skarbcza protunc zaniesione, których w liczbie wszystkich jest sztuk trzydzieści i jedna z stojącym konterfektem Książęcia J. Mci Pana Wileńskiego. Korona mosiężna, lichtarzowa z esami mosiężnymi, która w tej izbie wisiała także do skarbcza natenczas pod klucz P. Horodniczego złożona.

Z tej izby idąc do pokoiów Księcia J. Mci rzezanych po lewej ręce drzwi -- **do przedpokoja**. W nim okien francuskiego szkła -- cztery, -- piec w tym pokoju biały, pokoszczany, orły po nim czarne, stół jeden stolarską robotą, -- stropowanie w nim drzewniane, krzyżowe, miejscami się poszarpało.

Z tego przedpokoja **alkierzyk** stolarską wyfutrowany robotą, -- okien w nim sześć -- podniebienie u wierzchu popsowane. -- Drzwi do tego alkierzyka, -- kryty z wierzchu blachą białą po deskach.

Drzwi drugie do **pokoju marmurowego** -- w tym pokoju szafa snycerską, zymowaną robotą, perłową macią, ze złotem sadzona. W pośrodku tej szafy figura na kształt ślimaka, tamże szmatek jeden perłowy, macice wypadł. W tej szafie konch ślimaków morskich w srebro złociste oprawnych dwie, insze konchy ślimakowe i perłowo maciczne, w srebra złociste oprawne, z czareczką perłowomaciczną ze złotem i szmalcem opatrzoną, z łyżkami konchowymi takową robotą, i z widelcami kamiennymi, złocistymi oddać Książę J. Mści raczył Książęciu Hetmanowi. W tejże szafie: jaj strusich, w srebro oprawnych, złocistych dwie, u których nakrywki w kilkoro nadpadłe; furfura turecka pstra, z nakrywką, w której sztuka z boku wklejona;

korczyk na długiej rękojeści, kamienny, oprawny pośrodku rękojeści; kryształ szmalcu, sztuczka podespodem korczyka wypadła; czareczka alabastrowa, okrągła cała; garnuszek ex terza sigillata zrobiony, u samego spodu, trochę nadpadły; czarek rogowych dwie; orzech indyjski z nakrywką; talerzyków rogowych, indyjskich cztery; nakrycie adamaszkowe, czerwone z żółtym, podszyte płótnem.

W tymże pokoju zwierciadło, perłową macią oprawne, za kratą mosiądzową, złocistą, w hebanie, wielkie, całe; perłowa macica kamieniami różnymi sadzona, z których siedmi niedostaje; po stronach tego zwierciadła plamy jakieś, zasłonka u niego stara, kitajczana. -- Nakrycie tegoż stołu adamaszkowe, stare. W tymże pokoju: galek szklanych różnej farby na drzewnianych podstawkach po lisztwach rozstawionych dziesięć; figur alabastrowych na szafach i nade drzwiami jedenaście, wszystkie całe; obrazów alabastrowych w ścianie cztery; kolosków marmurowych pięć, kolos nad kominem alabastrowy szósty; obrazów sadzonych dwa, u których słupki

-- kamienne (s. 12). U tegoż pokoju obicie przy ścianie farbą drukowanych. Nade drzwiami jednemu osobie czarnego marmuru „Pentesiea”. Nade drzwiami drugiemu osobie czerwonego marmuru „Orythia”. Osoby z drzewa rzezane na drzwiach całe; całe podniebienie z orłem w środku będącym całe, komin marmurowy, pod herbami Książęcia J. Mci -- W tymże pokoju w ścianie szafa drzewniana, -- w niej: naczynia glinian[ego] porcelanum sztuk no dwadzieścia dwie; marmurowych sztuk trzy; diamentów czeskich pudełko niewielkie.

W tymże pokoju szafka druga, snycerską robotą, marmurem sadzona, miejscami złocista. -- W niej: zasłonek bławatnych na stoły, starych dwie; zaponek kitajczanych do obrazów cztery; kapek krajczaninowych na efigies dwadzieścia jedna; słupków marmurowych cztery; tablica marmu-

rowa, czarna, w półrozpadła; kamień marmurowy z galką szeroki; tabliczka marmuru czarnego, w półrozpadła, tabliczka marmurowa, czarna z krzyżem hierozolimskim, na której wyryte litery INRI; tablica marmurowa z galką słoniową; olstro drzewniane do relikwiarza; olster skórzanych trzy; olsterek drzewnianych, zegarkowych dwie; szkła w olów oprawnego, do okien zamkowych, kwater trzy; okien szkła francuskiego dwoje z prętami; - - opon starych muchajerowych, na prętach żelaznych do zasówania okien dwie.

Z tego pokoju **altana** kratą żelazną obwiedziona, z paręczem na wierzchu drzewnianym, zymsonowanym, u której pawiment bity miedzią zupełny z ryną drzewnianą, wysmoloną wodę na dół ściągająca. Balasy między kratami kamienne. Tamże w altanie kompas ołowiany z pokryciem. W tymże pokoju stół różnym marmurem, w labry sadzony, kwadratowy, cały, jeden; sedes pod nim też cały; sukna do tych stołów paklakowe, płótnem podszyte.

Idąc do drugiego **pokoju marmurowe[go]**, drzwi do niego dwoiste snycerską robotą. - - W tym pokoju **kaplica** z oknami od wału okrągłymi, ściany tej kaplicy marmurowe. Ochędostwa i obrazy różne w tej kaplicy, mianowicie: relikwiarz srebrny, wielki, złocisty z żołądkami kryształowemi, na srebrne nity zasadzonymi, figur w tym relikwiarzu pod kryształem utajonych, wszystkich, dwadzieścia cztery; kryształ w komórkach zasadzony, wszędzie cały z inscriptiami według figur położonymi; sedes u te[go] relikwiarza srebrna, złocista, żołądków kryształowych cztery z dawna nie dostawało; olstro do tego relikwiarza drzewniane, kirem wyfutrowane. Przy ścianie, po lewej ręce banieczka biała, srebrna, wybijaną robotą, na święconą wodę, bez nakrywki. W tejże kaplicy agnusków wielkich w srebro i w róg oprawnych trzy, u których agnusków, u jednego szkło z jednej strony stłuczone, a u drugiego także, z jednej strony odpadłe; agnusków w drzewo oprawnych dwa, z których jeden stłuczony i agnus dei pogruchotany, drugi naruszony (s. 13); agnusków jedwabiem i złotem szytych - dwa; decym dwie, jedna czarna, wielka, druga czerwona, mało kościana; - - relikwiarz lazuruowego kamienia, z komórkami kryształowemi, jeden w srebro oprawiony; kryształ cały, po obu brzegach lazur się nadpadał; obraz „Naświętszej Panny” na miedzi malowany, w ramach drzewnianych; obraz „Świętej Anny” także na miedzi malowany, w ramach drzewnianych; obraz „Decolatio S. Joannis”, na miedzi malowany, w takowychże ramach; obraz „Ś. Katarzyny Seneń[skiej]”, na miedzi malowany, w ramach prostych, drzewnianych; obrazów alabastrowych z brzegami złocistymi, większych trzy, czwarty mniejszy; obraz w samym ołtarzu Wszystkich ŚŚ., u spodu od szczurków trochę naruszony. Ołtarz między słupami malowanymi, z herbami krzyżów hierozolimskich. Przy tychże słupkach ołtarzowych aniołki dwa, trybowaną robotą, złociste. Po ścianach, z obu stron cherubinków wybijanych, złocistych, sztuk ośm. W tejże kaplicy, przy ścianie alabastrowej świec malowanych, większych trzy, mniejszych także trzy, trzcina biała z tej rzeki, gdzie P. Jezusa krzczono, to jest z Jordanu, z rękojmiami mosiężną, na której napis łacińskim, a koniec tej trzciny z dawna ułamany. Na ołtarzu Pan Jezus stojący, snycerskiej roboty, czerwono z kwia[ta]mi odmalowany, u niego kołnierzyk mały perłowy i czapeczka także perłowa; Lorecka Naświętsza Panna z kamienia białego robiona z olstrem drzewnianym; zasłonki dwie u drzwi, kitajki cielistej na pręcie żelaznym posuwające się; zasłonki dwie małe u okien kaplicznych, takież kitajki na pręcikach; zasłonka prosta, kitajki na pręcie żelaznym, przed obrazem ołtarzowym wisząca; lichtarz prosty, roratny jeden. Nad ołtarzykiem krucifiks mały. Aparamenta przy kaplicy były: ornat adamaszkowy, biały, krzyż na nim czerwony, atlasowy z krzyżami hierozolimskimi, u którego przód nadpsowany, a zadnia sztuka w całość; stula do tegoż ornatu, cała; manipularz jednym miejscem przetarty; antependium adamaszkowe, białe, z brzegami adamaszkowemi, czerwonymi, na nim krzyż hierozolimski, wielki, na dnie altembasowym, białym. Antependium to dobre i całe; obrus przy

tymże antependium stary, lisztwy tego obrusa, złotem wyszywane; mszał w czarnej oprawie, z klauzurami srebrnymi i rejestrzykami, jedwabnymi, ten mszał wszytek dobry, niepodarty, n. b. ten aparat kapłański z antependium obrusem i ze mszałem z relacyjej nieboszczyka P. Radzinowicza, horodnicze[go] bywszego, nieświeskiego przy księdzu kapelanie Książęcia J. Mci zostaje.

Drzwi w tej kaplicy dwoiste. -- Nade drzwiami obrazek „Naświętszej Panny”, na miedzi malowany, w ramach koło obrazka dwa krzyżyki z koralami i koloski [z] kamienia lazuruowego po obu stronach (s. 14). Nad tymże obrazkiem galki dwie lazuruowe, szklane na małych łańcuszkach stolarskiego ciągnięcia. We śródku lampa szkła zielonego, na małych łańcuszkach żelaznych, nad nią galka magnesowa obwiedziona mosiądzem złocistym. Łańcuszek długi, żelazny, pobielany, na którym się lampa spuszcza. Sama kaplica alabastrem wyfutrowana, pod lisztwy, co pod wierzch idą. Lisztwy nad alabastrem pokoszczane snycerską robotą, miejscami pozłociste. Podniebienie tej kaplicy malowane różnym kolorem podwodnym. Podle drzwi kaplicznych, obrazków za zasłonką kitajczną na żelaznym pręciku, królewskich konterfetów na miedzi odmalowanych, cztery.

Pod nimi wisi obraz „Hieronima Świętego” z pawich piór za szkłem, pod zasłoną kitajczną, u tego obrazu ramy czarne, hebanowe, kółko srebrne z galką srebrną, u zaslonki koła drutu ze srebra ciągniętego, wszystkich, dwanaście. N. B. Obraz ten przy Książęciu J. Mci na ten czas zostaje (s. 14).

W tymże pokoju drzwi sowite z kratkami -- do alkierza marmurowego. W nim: szkatuła w aksamicie czerwonym, oprawna z kamieniami drogiemi, wszędzie zupełnym, a mająca w sobie dziesięć szuflad takimiż kamieniami i srebrem złocistym oprawnych cum numismatib[us], antiquitatib[us] i innemi różnymi ochędostwy. Także druga szkatuła diamentami czeskimi i rubinami sadzona, w srebro złociste oprawna, z dziesięcią szuflad próżnych. I trzecią szkatułę z kości słoniowej, w różne figury rzezaną, z szufladami, z przodu hebanem i srebrem złocistym oprawnym. N. B. Te trzy szkatuły z olstrami i z ochędostwem swym pod trowgi od nieprzyjaciela z zamku wywiezione, dotąd przy Książęciu J. Mci zostają. Tu tylko dla pamięci się wpisały. Czwarta szkatuła w srebro oprawna, w niej szuflad marmurem i srebrem złocistym z przodu oprawnych sześć, siódma na spodzie wielka, ósma mała. W tej szkatule słupek jeden marmurowy, wpół złamany, drugi słupek wpół przepadł się; sedesów spodnich, spod słupków srebrnych, złocistych trzech, z dawnych czasów niedostawało; czwarte kapitele także, banieczki złocistej i kolosiku jednego złocistego nie masz. W tymże alkierzyku Skała Hieronima Ś. z kruszcu robionego. Po stronach tej skały zwierciadła, według starego rejestru, krucyfiksu z kości słoniowej, subtelnie rzezanego i dwóch sztuczek koralowych niedostaje; sama figura Hieronima Ś., z miejsca swego wypadła i wszytka naruszyła się.

U drzwi te[go] alkierzyka szefelin stoi, u którego drzewce diamentem czerwonym, czwiczkami i gwiazdeczkami srebrnymi, złocistymi obite, frandzla po nim pstra, ze złotem, na trzech miejscach, same żelazo wpół naliane złotem; pokrowiec turkusowy, pakłakowy, na żelezie i na drzewie. Alkierz ten marmurem wyfutrowany, równo z oknami i drzwi wewnątrz z marmuru wyzymsovane; nad zymsem herby Książęcia J. Mci z alabastru ryte z mitrą książęcą.

Podniebienie te[go] alkierza figurami pewnymi odmalowane, z inscripcyjami łacińskimi. Okien w tym alkierzu sześć -- (s. 15).

Z alkierza powracając do **pokoju alabastrowego**, w nim szafa stolarskiej roboty, zymsovana, w której szkło wewnątrz bywało, teraz tylko szklanek kieliszkowych dwie; buława szkła jedna; kieliszków pięć; szklaniec z nakrywkami dwie; banieczka z trzema aniołami złocistemi. Na tejże szafie skała Ś. Eustachie[go], miejscami pogruchotana, naprawy potrzebuje. U tej skały wisi galka [z] kości słoniowej z pukliczką u spodu srebrnym, złocistym.

W tymże pokoju stołów marmurowych dwa, miejscami naruszone, sedesy u bydwa całe. W pośrodku stół kości słoniowej, ośmigraniasty, cały; sedes pod tym stołem cały; nakrycia do tych stołów pakladowe troje, czerwone z błękitnym, podszyte wszystkie płótnem. U teź szafy gdzie stół nakryty muchajerem starym, a przed szafą zaponka stara, kitajczana; zasłon muchajerowych, płótnem podszytych do zasówania okien, trzy, starych. W tymże pokoju zwierciadło marmurowe, sadzone, całe tylko u wierzchu na tej desce, która zakrywa zwierciadło, kilka sztuczek odpadło i nie masz ich; insze sztuki wszystkie całe zostają. Obrazków u drzwi pokojowych dwa, jeden na miedzi „Przemienienia Pań[skiego]”, drugi „Narodzenia Pań[skiego]”, na desce; zedlik na dwie osobie, miejscami złocisty. N. B. ten natenczas na dole u P. Sędz[dziego] Mozyrs[kiego]. Kominiek marmurowy do niecenia ognia; -- nad kominkiem alabastrowym Feniks mosiądzowy, złocisty, w ogniu gorający; koło niego Gryfy też mosiądzowe, złociste, między którymi gąłki czarnego kamienia na alabastrze sadzone, z których kilka niedostaje, a insze puszczeniem -- z miesca swe[go] wypadły.

Obrazów w tym pokoju, między oknami, w ścianę alabastrową sadzonych, złocistych cztery; obrazów różnych figur pod olej odmalowanych, w trzech ścianach sztuk sześć; figur alabastrowych, na posążkach snycersko wyrobionych, sztuk siedem; ósma figura też alabastrowa, niewielka, „Ducha Świętego” nade drzwiami; banieczek alabastrowych, po listwach stojących szesnaście; kolosków takichże dwa. Podniebienie w tym pokoju miejscami nadpsowane. Orzel pośrodku podniebienia cały. Okien szkła francuskiego troje. -- Zedlik pojedynczy, stolarską robotą, jeden, z orłem czarno odmalowanym.

Z pokoju tego, idąc ku pokojom przeciwnym Księżnej J. Mci drzwi -- do **kownaty**, w kownacie tej piec białe, pokoszczany i okien -- dwoje. Wschody na dół ku pokojom dolnym Książęcia JMci

Z tej kownaty drzwi -- do **sionek** ku pokojom Księżnej J. Mci. W tych sionkach okno jedno, -- w kącie komin do niecenia ognia. Wschody w tych sionkach murowane do pokojów dolnych Księżny J. Mci prowadzące. Drzwiczki od wału -- do **transitu**, drzwiczki drugie -- ku stołowej izbie przechodzące. W tychże sionkach konterfetów Radziwiłłowskich, nowych, malowania Franciszkowego ośm, na ścianie przybitych, bez ram.

Z sionek tych drzwi trzecie do **pokoju** Księżny J. Mci. -- W tym pokoju **kaplica** Księżny J. Mci, w niej obrazów „Passionis Christi”, drzewnianych, sadzonych w ramach, sztuk dwie; obrazów alabastrowych, z brzegami złocistymi, większych trzy, mniejszych dwa; krucyfiks z sedesem, Kalwaryją reprezentującym, która kiedyś za szkłem była; obrazek „Świętego Józefa”, za szkłem z ramkami haftowanymi, naruszony trochę; obrazów drukowych, papierowych, w ramach czarnych dwa, trzeci mały; nade drzwiami kaplicznymi obraz Salvatorów, na miedzi, w szafce (s. 16). Nad obrazem lampa zawieszona, mosiądzowa, robotą przeźroczystą; agnusków złotem obszywanych dwa; antependium stare, półjedwabne; lichtarzów alabastrowych, potłuczonych dwa; okienek potłuczonych, niewielkich dwie. Drzwi do tej kaplice dwoiste. --

W tymże pokoju Księżny J. Mci obraz stojący króla Ś. Pam[ięci] Władysława IV; stół marmurowy, kwadratowy, cały; sedes pod nim prosta, stolarską robotą zrobiona; piec białe, -- stół sosnowy jeden, zedel wielki, farbowany z paręczem jeden; okien cztery. --

Z tegoż pokoju **alkierzyk** mały, w nim stolik sosnowy, ośmigrany, jeden, okien szklanych -- sześć. --

Wychodząc z tego pokoju -- drzwi -- do pokoju drugiego Księżny J. Mci. W nim stół marmurowy z sedesem też marmurowym jeden; komin do niecenia światła marmurowy; szafa w bok drzwi, w murze, snycerską robotą, malowana. -- Nade drzwiami obraz stojący Księżny J. Mci wojewodziny malborskiej, na płótnie malowany; obraz nad drugimi drzwiami też stojący księżniczki

Panny Cecylię, na płótnie; korona namiotowa snickerskiej roboty, malowana, wzgórze wisząca; okien w tym pokoju dwie, szklanych. --

Z tegoż pokoju chodzenie **na altanę** paręczem nowym wkoło opierzona. Sama altana miedzią pokryta; przy jednym boku rynna wodą ściekająca.

Z tegoż pokoju drzwi **do przedpokoja**, -- w nim piec pokoszczany kafel lazurowych; okien szklanych -- cztery; -- stół jeden sosnowy, zedel prosty, jeden. Alkierzyk dębowymi deskami, stolarską wyfutrowany robotą; okien w tym alkierzyku sześć. -- Nade drzwiami obraz stojący, na płótnie malowany, Włocha jakiegoś.

Z przedpokoja tego wyszedzsy, a idąc przez izbę stołową na dół wschodami aż na podwórze zamkowe. Po prawej ręce wschodów do galeryj, co pod kopułą, **spizarnia sklepista**, do niej drzwi. -- Sama spizarnia sklepista, okien w niej -- dwie; piec kafla białych do rozkładania ognia, przy tymże piecu kominek; szrag w tej spizarni żelaznych z żerdziami wprawionemi do zawieszania rzeczy, par cztery, w kącie, z przychodu **alkierzyk** tarcicami opierzony, do te[go] alkierzyka drzwi. -- Z te[go] spizarni drzwi drugie, żelazne, czerwono farbowane, pasami też żelaznymi zielono farbowanymi ujęte. -- Z te[go] spizarni drzwi trzecie -- do **sklepu** gdzie tokarnia przedtym stawała. Okien w tym sklepie trzy; -- piec w tym sklepie kafla zielonych.

Z spizarni wychodząc, po lewej ręce **sklepik** niewielki pod wschodami dla chowania drobniaków jakich; do niego drzwi. -- Po drugiej stronie wschodów, przed skarbcem sklepik drugi takiz, drzwi -- (s. 17).

Pod pokojami wwyż opisanymi sklepy albo piwnice murowane. Wchodząc do pierwszej piwnice, przed wschodami, po dwu stronach sklepy dwa, niewielkie z oknami, do nich drzwi. Do samej **piwnice** drzwi sowite, -- frambugą robione, blachą żelazną nawleczone. -- W pośrodku drzwi krata żelazna na zawiasach dla otwierania, z zapadnią żelazną. Idąc wschodami szynkami na dół, **sklep wielki**, przedni, w nim komin murowany do niecenia ognia. Kuf w tym sklepie wielkich, dębowych dwie. -- Przeciwko temu sklepowi drugi **sklep tylny**, dla składania starych miodów, do niego drzwi, -- okno jedno od wału; ligi po obu stronach drzewniane do stawiania napojów.

Z tegoż przedniego sklepu, po prawej ręce **sklep trzeci**, wielki, pod pokojami rzezanymi, na wylot idący z dwiema oknami, kracianemi, drzwi do niego, -- sowite. Kufa w tej piwnicy, -- winna, jedna. -- Przeciwko temu sklepowi, po lewej ręce **sklep czwarty**, wielki, pod wszystkie pokoje idący, do niego drzwi, -- okien w tym sklepie dwie, ligi drzewniane po obu stronach.

Na widoku pałacu tego inscypcja po marmurze, złotemi literami, zakładanie onego wyrażające. A pałac sam wszytek kryty dachówką królewską, z kominami z dachów porządnie wyprowadzonemi. Dachówka miescami się popadała i tynkowanie na niektórych miescach z poddachówek opadłe, trzeba będzie opatrzyć kazać, i dachówkę wapnem podtynkować, aby do pokoi nie zaciekało.

Chodzenie pod dach pałacowy z izby stołowej, tylnymi drzwiami, dobre, wschody z balasami całe. -- Same wschody dobre tarcicami opierzone. Okna pod samym dachem, na szczytach średnich i bokowych ślepe, dla sumiecia śnieżnej deskami opatrzone. Na krokwiach, nad izbą stołową leżą płoty od namiotów perskich, których jest w liczbie sztuk (sic! brak liczby).

Chodzenie na wał z pokoi dolnych Książęcia J. Mci popsowało się, to jest ganek z balasami, z paręczami wszytek opadł, nie żeby naprawy jakiej potrzebował ale nowy trzeba będzie zrobić, bo tamten zgnił i niebezpieczny do chodzenia.

Od pałacu, idąc podwórzem zamkowym, ku KAMIENICY POD WIEŻĘ. Po lewej ręce, niedochodząc kamienice, za galeryją pod wałem, **stajnia** z drzewa robiona, może w niej stać koni trzy-

dzieści. Do niej wrota. -- Z tej stajni izba biała, masztalerska, -- piec w niej biały, -- kryta dranicami (s. 18).

KAMIENICA ZAMKOWA

A wprzód dolne mieszkania. Po lewej ręce od galeryjej, wchodząc do sieni, drzwi dębowe -- z oknem nade drzwiami, -- w sieniach kuchenka, -- przeciwko kuchenne drzwi dębowe -- do **izby sklepistej**, w niej piec kafla zielonych z kominkiem; okien -- trzy. --

Z tej izby drzwi -- do **przeciwnej izby**, także sklepistej, w niej piec kafla zielonych z kominem do niecenia ognia, okien dwie. --

Z tejże izby drzwi do **alkierza**. -- W alkierzu okien trzy (...).

Z tej izby do drugiej też sklepistej, gdzie **łaźnia bywała**, drzwi w murze, u trwogi przekowanym, sosnowe, -- okien szklanych -- dwie.

Wychodząc z tej izby, przez sień na podwórze zamkowe, po drugiej ręce wschodów kamiennym drzwi -- do **kuchni**. -- Nade drzwiami okno. -- W kuchni ognisko wielkie, z kominem sztyrkim na filarach murowanych. --

Stamtąd drzwi do **sieni** przed izbą kuchenną, -- okno w sieniach -- jedno. Drzwi z tych sieni jedne, na tył pod wał wychodząc zepsowane, -- drugie drzwi do **izby -- kuchennej**. -- W izbie piec kaflany, zły, z kominem do nakładania ognia; okien szklanych -- trzy. --

Pod tym mieszkaniem dolnym sklepy piwniczne, do których drzwi z podwórza dębowe, żelazne, blachą obijane, -- nad nimi okno. Drugie drzwi dębowe -- niemi okno. -- Tymi obojma drzwiami po wschodach idąc, do sklepów piwnicznych. Piwnic wszystkich cztery -- do nich drzwi. -- Wschody do tych piwnic dobre, w jednych ligi są, w drugich niemasz.

Z tych piwnic wychodząc, a idąc do samej kamienice wschody do niej kamienne. -- Wchodząc do samej kamienice, drzwi dwoje, -- same drzwi postarzałe, a jedne się spadały. Podwoje u drzwi oboich kamienne. -- Same podwoje i zymśowanie wierchnie miejscami się wylasowało i tynk wapienny z nich wypadł, potrzebuje naprawy. -- Przeciwko drzwiom do wieży tej kamienice drzwi dębowe -- do **spizarni sklepistej**, w niej piec kaflany z kominem do niecenia ognia, -- okien szklanych -- dwie (s. 19).

Z spizarni tej idąc w górę, wschodami, wschody z wierzchu balaskami toczonemi i paręczem zymśowanym opatrzone. Wschodami wszedłszy do sieni, okien w nich -- dwie. Po lewej ręce **izba sklepista**, do niej drzwi dębowe, -- okien szklanych dwie, -- piec kafla zielonych. --

Z tej izby drzwi dębowe -- do **izby przeciwnej**, w niej piec kafla zielonych, z kominkiem do rozkładania światła, -- okien w tej izbie szklanych dwoje. --

Z tejże izby drzwi jedne dębowe -- na **galeryję** prowadzące, drugie drzwi, -- którymi schodzą do **sieni** sklepistych od wału, okno w tych sieniach jedno. -- W tych sieniach komin wielki albo kuchenka do warzenia jeść. --

Z tych sieni drzwi dębowe, -- którymi na wieżę idą, tymiż drzwiami w bok prawy udawszy się, chodzenie na wał pomostem; pomost prosty i blachy barzo.

Drugie drzwi do **alkierza** bokowe[go]. W alkierzu okien dwoje, -- trzecie drzwi dębowe -- do izby sklepistej; -- w niej piec kafla zielonych; -- okien szklanych dwoje. --

Z tejże izby drzwi -- do drugiej izby bokowej, drugie drzwi do sieni ku izbom przeciwnym.

Wyszedszy tymi drzwiami do sieni, po lewej ręce chodzenie na wał pomostem prostym. Z tychże sieni do przeciwnych izb, też sklepistych, od podwórza zamkowego drzwi -- do **przedniej izby**, w niej okien -- dwoje, -- piec kafla zielonych z kominkiem wymurowanym dla przyświecania. --

Z tejże izby do drugiej bokuwej drzwi, -- okno w tej izbie. -- Do **izby** przeciwnej drzwi, -- w niej okien -- trzy, piec kaflany z kominkiem do niecenia ognia. --

Z tejże izby drzwi -- do sionek bokuwych, z tych sionek drzwi -- do komórki, w tej komórce komin do warzenia jeść; okno -- jedno. -- Z tej komórki powracając, w prawą rękę, ku wałowi drzwi, którymi drzwiami chodzenie bywało na wał i na dół pomostem i wschodami oblasowanymi i gontami pokrytymi; teraz prostym pomostem chodzą na wał tylko a dolny pochód ze wszystkim zhojszał na naciskiem ludzi przed trwogami od nieprzyjaciela (s. 20).

Powracając do średnich sieni tejże kamienice, z nich chodzenie wschodami na górę, w pół wschodów drzewiczki sowite, -- pstro malowane. Dalej tymiż wschodami idąc, do wyższych **sieni** co przed salą, w nich okien wielkich od podwórza dwie, od wału także okien dwoje. -- W pośrodku sieni laternia wisi szklana w olów robiona, na łańcuchu żelazny[m]. Wschody z wierzchu obalaszowane i paręczem zymosowanym obwiedzione. Obrazów w sieniach, przy ścianie zawieszonych, różnego malowania, sztuk siedm, starych w ramach drzewnianych, ósmy kozioł rzezany indyjskiego rodzaju z rogami, w labrach odsnicowanych, miejscami pozłocistych.

Z tejże sieni, po lewej ręce **sala wielka**, do niej drzwi snickerską robotą, z podwojami drzewem wyfutrowanymi i odmalowanymi. -- W tejże sali obrazów stojących hrabiów Szydłowickich, różnych figur pod olej odkonterfetowanych sztuk czternaście, w ramach drzewnianych.

Podniebienie zbutwiałe, ledwo której sztuki cali malowanie, insze z płótnem urywa się, opatrzenia prędkiego i naprawy potrzebuje słusznej. W pośrodku sali laternia wisi wielka, snickerskim rzezaniem na pręcie żelaznym; malowanie po tej laterni różne, szkło miejscami potłuczone i orliki spodnie naruszone; piec w tej sali biały, pokoszczany, balasikami u dołu ostawiony; komin po drugiej stronie marmurowy, miejscami naruszony; przy tymże kominie ganek drzewniany dla muzyki zbudowany; okien w tej sali dziewięć. --

W **alkierzu bokuwym**, gdzie służba bywa stołowa okien wielkich trzy. Wyszedszy z sali, a idąc przez sień ku przeciwnym pokojom, od podwórza zamkowego, do izby pierwszej drzwi (...) (s. 21).

WIEŻA

Przy tejże kamienicy będąca; chodzenie do niej jedne z pokoiów dolnych i górnych, drugie z podwórza zamkowego, idąc od filarów galeryjnych drzwi, -- którymi wzgórze idąc, na pierwszym piętrze izba, do niej drzwi; -- okna, -- malowanie opelzło. W tejże wieży, na wyższym piętrze **alkierz drutowy**; okna w tym alkierzu zhojszały, -- figur z alabastru rzezanych ośm na lisztwach sadzonych, kwatery druciane w ramach drzewnianych niezupełne, insze zhojszały; u wierzchu także drut zhojszał, tylko dwoje kwatery one [po]zostały; stół graniasty, pod nim szuflada; malowanie w tym alkierzu spelzło; drzwi do nich. --

Na tejże wieży, pod samą banią **alkierz**, w nim stół jeden kwadratowy, kozłowe głowy, których tam było siedm, z rogami, teraz zhojszały, cztery tylko, u inszych rogów niedostaje; malowanie też opelzło; okna w tym alkierzu wszystkie zhojszały. -- Bania tej wieże blachą białą kryta, zacieka barzo, miejscami pogniła, opatrzenia pilnego potrzebuje. Na samym wierzchu, pod wietrznikiem galka miedziana, pozłocista. Wschody przez wszytką wieżę dobra, ganek drzewny pod wierzchem dobry; z boków obydwu ganek ten tarciami opierzony i lisztwą stolarską wyszparowany, z podwórza gontami obijany (s. 22).

GISARNIA

Idąc podwórzem ku bramie Zamkowej, pominowszy kamienicę po lewej ręce gisarnia z piecem zwyczajnym ku odlewaniu dział i dzwonów, odmurowanym. Wrota do tej gisarni, -- wszystka dranicami kryta, tamże obok i mieszkanie puszkarskie dranicami kryte.

Za gisarnią kanał murowany z kratą żelazną, wodę z podwórza zamkowego ściągający, który pod wał, do przekopu, skoś przechodzi.

Za kanałem turma murowana, w wale z kratą żelazną; za turmą chodzenie na wał.

BROWAR

Pod wałem izba browarna, sklepista, -- okien -- dwie; -- piec kafla białych z kominkiem do niecenia ognia. Za izbą **browar**, też sklepiste z kominem wielkim, browarnym; -- drzwi -- okno jedno. Za browarem **piekarnia**, też sklepista, drzwi, -- okien -- dwa, pieców mniejszych do pieczenia chleba dwa. Za piekarnią **turma zamkowa** z oknem jednym, -- do niej drzwi, -- piec kaflany. Browar ten z piekarnią i z turmą zamkową gontami skroś kryty, z kominami z tych sklepów browarnych i piekarnianych porządnie wyprowadzymi.

STUDNIA KAMIENNA

Śród podwórza zamkowego studnia, kamieni ciosanych ankrami żelaznymi spajana. -- Kamienie z miejsc swoich wypadły, naprawy i potrzebuje, gdyż się zamuliła bardzo -- (s. 23).

BIBLIOTEKA ZAMKU NIEŚWIESKIEGO

Od studni idąc, podwórzem ku mieszkaniu Horodniczego, po prawej ręce wschody, którymi idą na wał i biblioteki; przed biblioteką bramka sklepista, murowana, którą przechodzą na wał z obu stron. -- W tejże bramie drzwi do sieni. -- Sień przed biblioteką sklepista; do niej chodzenie po wschodkach. W sieniach po lewej ręce **sklepik** mieszkalny, z oknem nowym; -- piec w tym sklepiu kafla białych, pokoszczanych. --

Naprzeciwko tego sklepiu drugi **sklepik** z oknem jedynym kraciastym, w wierzchu tego sklepiu kruków żelaznych do zawleczenia żerdzi dwa, drzwi do niego. --

Z tychże sieni do samej **biblioteki** drzwi wielkie. -- W tej bibliotece ołtarzyk snickerską robotą, stary, napsowany i wschody pod ołtarzykiem stare, zbutwiałe; pomostem tarcicznym pod szpunt wszystka wymoszczona; form albo ław zielono farbowanych do siadania dwie; pulpit także zielono farbowany do rozkładania grad[ul]u jeden; szaf zielono pomalowanych, z kratami zielonemi, też malowanemi, do których księgi złożone są ośm, wszystkie z drzwiczkami sowitemi na zawiaskach żelaznych i z zameczkami wewnętrznymi do zamykania; skrzyń wielkich -- dwie, ale stare skrzynie, do których ostatek ksiąg złożone są; skrzyń wielkich -- dwie; skrzyń i skrzynek mniejszych z różnemi sprawami, stojących ośm. Dziewiąta krob wielka, też z sprawami różnemi i rejestrami, także inwentarzami liczebnymi różnych P. P. Urzędników. Zawiadywanie tej biblioteki i spraw zamkowych natenczas za kluczem P. Hanowicza zostaje. Okien w tej bibliotece -- sześć; -- w kąciu komin do niecenia ognia; pośrodku biblioteki wisi na łańcuszku żelaznym latarnia blaszana, pobielana; kwatery onej szkłem moskiewskim wyrobione (s. 24).

Kryta biblioteka tarcicami szpuntowymi, po nich blachą żelazną, kryta ale się blacha postarzała i zhojszała miejscami, któredy do biblioteki, przez sklepienie zacieka. Wieżyczek nad biblioteką bramutowych trzy; pod kopułkami i wieżnikami trzema, ale się nadpsowały, a jedna z nich nachyliła się, naprawy potrzebuje.

WIEŻA ZEGAROWA

Z biblioteki wychodząc do bramki na wał, drzwi naprzeciwko, -- którymi na wieżę, pod zegar chodzą. A wprzód sklepik murowany z oknem jednym -- i piecem kaflanym; -- z tego sklepu drzwi drugie pod wieżę; chodzenie na górę niesamo dobre, naprawy potrzebuje.

Wieża -- zegarowa, kwadratowa, kanty tej wieży kamieniem szarym opatrzone i nawierzchu także zymsovanie tej wieży kamienne; tynkowania miejscami potrzebuje; nad zymsovaniem krata żelaza zawijanego, też kwadratowa; wyżej kraty pod kopułą dzwonów zegarowych, trzy na przecie grubym, żelaznym zasadzonych; kopuła sama miedzią kryta, z powietrznikiem krzyża hierozołomskiego; tablic indeksowych w pół wieży zasadzonych cztery; niżej tablice indeksowej, od podwórza zamkowego, przed kratą żelazną, zielono ofarbowaną, w murze zasadzony obraz „Naświętszej Panny”, szkłem zrobiony w olów, za szkłem tabliczek srebrnych ex voto, od różnych osób danych kilka, za wiadomością Pana Horodniczego są te tabliczki; sztuki zegarowe z wagami swemi (natenczas w zawiadywaniu P. Kopciewicza będące) wszystkie całe i sam zegar z kwadran-sami swemi wybija. Sama wieża odnowienia potrzebuje na wielu miejscach.

BRAMA KAMIENNA

Pod wieżą zegarową brama wyjezdna, kamieniem szarym wyrobiona, z zymsovaniem też kamiennym; w górę teje bramy danym; nad zymsovaniem herby Książęcia J. Mci z marmuru szarego odkowane; sama brama kryta dachówką królewiecką; miejscami podtynkowania wapien-nego potrzebuje; szczyty bokowe z pod tej wieży idące, kamieniem szarym samą krawędzią położone.

Insze budynki drzewniane w zamku będące nie wypisuje się z tych miar, że są do czasu posta-wione w trwogi od nieprzyjaciela. Jako **stajen** trzy, -- kryte dranicami; **świeronek** z sionkami, komorami, oknami, piecami kaflowymi trzy, także krytych dranicami; piekarnia z sieńmi i z kuch-nia z sieniach będąca z okienkami, -- dranicą kryta i insze drobniejsze budynki w zamku i po walech stawiane w ten inwentarz nie wchodzą, które czasu pokoju (da Bóg) wynieść się muszą (s. 26).

OPISANIE ZAMKU

Zamek za murami i budynkami swemi wszytek w walech sypanych, rondelami kwaterowymi opatrzone; wał sam na wielu miejscach, u spodu zwłaszcza osypał się, naprawy potrzebuje i kosze wałowe miejscami się poobalały. Przedywalki też niektóre zasypały się, odnowić na lata, da Bóg trzeba będzie. Niżej wału mur wkoło idący, z dwoma wrotami farbowanymi, którymi koło muru tego chodzą. Wrota z tarcie robione, z balaskami u wierzchu. Po rogach tego muru baszteccki z muru wyprowadzone, pod kopułkami, blachą białą pobijanymi; przy każdej basztecce piekarnie dranicami kryte, dla odprawowania warty. Przy tymże murze na czterech miejscach lochy albo potajniki w ziemi wymurowane.

W tyle, od stawu i groble Sławkowskiej, pod walem **stajnia** murowana, sklepista, z izbami masztalerskimi, też sklepistymi, natenczas zasypała ziemią i wierzch tej stajnie zebrany, sam tylko mur zostaje, na którym szańce od sadu i stajni usypane i basztę drzewnianą na rogu stajnie dla zasadzenie strzelby.

Koło tegoż wału, od pola mur drugi ze trzech stron idący, między murami okop; w tymże okopie rowy świeżo kopane, dokoła puszczone, z grobelkami do zatrzymania wody usypanymi i zasadzeniem rynek dla schodzenia wody, z tych rowów. W jednym końcu tegoż okopu, prze-

ciwko kamienic ysadzawka wykopana; nad sadzawką łaźnia czarna z drzewa robiona dla żołdatów, dranicami kryta -- (s. 26).

Przy tymże okopie, przy moście wjezdnym studnia wykopana, drzewem obrembiona, dla pospolitego wody brania. Mury obadwa natenczas odkryte, niczym niepobijane, które za czasem opatrzyć trzeba będzie gdyż się miescami psuje; mostek na grobelce zamkowej, od stawu między sadzawkami zbudowany, zły i upust pod mostem niewarowny, odnowienia na lato potrzebuje.

Który to inwentarz zamkowy z woli i rozkazania J. Ks. Mci Pana mego, miłościwego sporządzony, -- ten przy horodnictwie zamkowym J. M. Panu Ludwikowi Smiotańskiemu, horodniczemu nieświeskiemu podaje z podpisem ręki mej. Pisan w Nieświeżu, roku, m[iesią]ca i dnia jako wyżej.

D. „INWENTARZ ZAMKU NIEŚWIESKIEGO” Z 1673 R.

Inwentarz zamku nieświeskiego za wolą i rozkazaniem J. O. Księcia J. M. Pana, podkancelrzego i hetmana polnego W. Ks. Lit., w roku 1673 m[iesią]ca febr[uarii], 1 dnia sporządzony. A naprzód spisanie pałaców obu i pokojów po wszystkich gmachach będących i innych wszystkich sklepów i budynków zamkowych do horodnictwa należących, które się na ten czas z woli Księcia J. Mci w zawiadywanie podają Panu Stanisławowi Rudzińskiemu, horodniczemu teraźniejszemu nieświeskiemu.

Oryg. AGAD AR, dz. XXV, NR 2695/2.

Wjeżdżając do zamku, pod pierwszemi rawelinowymi wrotami ciosek z zapuszczeniem, na żelaznym wrzecionie z klamrą do zamykania i ze wszystkim należnym chowaniem (s. 2); same wrota kraciane, dwoiste, z furtką (...). Most z paręczami, wzwód w samym rawelinie na łańcuchach żelaznych z czterema klamrami, z walkiem na stronach żelaznych i ze wszystkim należytem okowaniem -- Od wrót kracyanych wkoło rawelina -- sosnowa, gruba i rów. Sam rawelin w wale -- u wierzchu otoczony, na rogu szylthauzik dla odprawowania warty.

Wjazd między walem rawelinowym tarcicami wyfutrowany. Po prawej stronie **izba biała** dla strażnika, **druga czarna** dla warty, z sieńmi między temi izbami będącemi. Wchodząc na most wielki, bez wrót, same tylko wieżeje, na których z jednej strony, we śródku herb Księcia J. Mci, a z drugiej krucyfiks rzezany, po bokach dwie statuje, na deskach malowane i lewki dwa rzezane, trzymające wietrzniki.

Sam most z paręczami cały nowo zbudowany. Z mostu schodząc przed samą bramą wzwód z dylów dębowych, dawny żelazem sztabowym szparowany, na łańcuchach wiszący, z walkami i capami żelaznemi obrefowanymi. Sama brama z przyjazdu kamienna, szara. Wrota u bramy sowite, dębowe, blachą żelazną wyfloryzowane -- u boku tejże bramy smok miedziany jeden, do odchodu wody, głębiej w bramie wrota też sowite dębowe, na biegunach; -- furtka u tych wrót dębowa -- Za wrotami kołowroty z windami na linach drutowych do zaciągania wzwodu, szrag par cztery przy ścianach w bramie do pokładania strzelby, komin po prawej ręce do niecenia światła.

Z bramy, po lewej ręce **mieszkanie** dwoje, Pana horodniczego, sklepiste; w jednym piec zielony i okien dwie szklanych (...), w **drugim mieszkaniu** okno bez szkła, z kratą tylko -- trochę drobiazgow, obraz na drzewie „Zjawienia Anielskiego Pasterzom o Narodzeniu Pańskim”;

-- tamże **kuchnia** w sieniach i kominy dwa murowane; -- drzwi w tychże mieszkaniach troje, -- krycie tego budynku gontowe.

Za tym mieszkaniem wschody na wał balaskami opierzone, nowe, do nich drzwi dwoje, jedno z boku, -- drugie wierzchnie z wału.

Nad tym mieszkaniem **schowanie** cieśłów pod dachem, ze drzwiami.

Za wschodami **stajnia** wymoszczona, gontami pobita i wrota do niej, -- także **świronek** wymoszczony do schowania.

CEKHAUS

Za świronkiem furtka na wał zamczysta, za którą **cekhaus** murowany, balami, -- wewnątrz od wału futrowanie tarciczne dylami wszytek wymoszczony, góra pomostem szpuntowym wyłożona, wrót sowitych na biegunach dwoje, -- okien w tym cekauzie górnych, z kratami żelaznymi pięć, krycie gontowe ze dwiema szczycikami ode studni, w których okien szklanych dwoje, całe w drzewo robione.

Z cekauzu pod dach wschody z drzwiami, takie od wału do poddasza cekauzowego drzwi. --

PAŁAC STARY

Od cekauzu, idąc ku **pałacowi staremu**, po prawej ręce wschodów **skarbiec** sklepisty, -- murowany, -- osobliwym rejestrem i zinwentaryzowany, w te słowa wypisany. Naprzód skrzynia, prosta lipowa, w której konchy oprawne, jaj strusich dwie

W srebro oprawnych, złocistych, wierchy potłuczone, srebro do obudwu wierzchów wcale wszystko (s. 3); jedno jaje z dziureczką -- rękojeści korzennej, pośrodku kryształ zepsowany; czareczka alabastrowa, która potłuczona; garnuszek ekstra sigillata, denka bez wierzchu; czarek różowych dwie; orzech indyjski stłuczony; talerzyków rogowych, indyjskich cztery; zwierciadło w hebanie wielkie, całe, spod tego zwierciadła szuflada mosiężna, oprawna, złocista i wierzch także mosiężny, także we trzech sztukach i plany jakieś po stronach tegoż zwierciadła; konch dwie we srebro oprawnych, złocistych; ślimaków morskich koncha oprawna w srebro, złocista, z perłowej macicy, wybita z boku dziurka i wierzch odnitowany od niej, druga koncha z perłowej macicy, w srebro oprawna, złocista, w dwóch miejscach i różyczek dwóch niedostaje; na denku srebrnym koncha indyjska, w której spód srebrno złocisty; garnuszek krzemienisty w srebro oprawny, wierzch na łańcuszku srebrny; tabliczka marmururowa, czarna, napisana INRI z krzyżem; agnusków srebrem oprawnych w rogu trzy, z których u jednego dwóch galeczek srebrnych nie masz, u drugiego obręczyka srebrnego i szkła, i obrazka pergaminowego niedostaje; gałka z kości słoniowej z sznurem białym; agnus dei dwa w drzewie, potłuczonych; agnus dei haftowany, stłuczony; krzyżyk drzewniany we srebro oprawny z relikwiami, u którego niedostaje gałązek pięć; drugi krzyżyk z relikwiami drzewniany, szkło powypadało i relikwie; relikwie obszyte jedwabiem dwie; decima czarna, na której pacierzy jedynaście, krzyżyk dwunasty, perłową macią sadzone były, z których powypadały; gałka zielona, szklana, mosiądzem obwiedziona; -- banieczka czarna z czopkiem rogowym; denko od pacyfikała, ażurowe, we dwóch miejscach oprawne; laska fundatorska na jednym miejscu w mosiądz oprawna; ampulka szklana; drugiego zwierciadła szkło gołe, w tejże skrzyni, u którego ramy kamienne, wszystkie potłuczone -- w tejże skrzyni, na dnie, kapa adamaszkowa, żółta, -- z frędzlą jedwabną, a w oponie kitajczana. --

Druga skrzynia lipowa, -- w której materaców aksamitnych, czerwonych od karoce dwa; kapelusze kardynalskie karmazynowe z kutasami dwiema jedwabniami i sznurem; mitra czerwona, kardynalska w olstrze aksamitnym czerwonym, olstro zaś do kapelusza z wierzchu skórzane a

wewnątrz kitajką podszyte; zawój o czterech rogach atlasem powleczone białym, u którego, kutasów dwa jedwabnych; podstawka do kity srebrna, złocista; szyszak żelazny; powlekany złotogłowem niebieskim; trzeci szyszak tatarski z kapą koca jedwabnego; zawój turecki kitajką starą powleczone z podstawkami żelaznymi; ostróg para srebrem powleczonych; obróż zielona aksamitem oprawna, przy której blach srebrnych trzy, czwarta sprzączka; zaponek u obrazów kitajczanych małych i wielkich sztuk jedynaście; miedzi -- sztuk trzy, od myszy popsowanych, takiejże kitajki sztuczek niepodszytych trzy, podartych; antependium półatłasie, żółte; kapa mieniona adamaszku żółtego i czerwonego z frędzlą jedwabną, podszyta płótnem; kapa druga adamaszku starego, żółta, płótnem podszyta; antependium stare z obiciu pstre; olstro na kitę w akasamie zielonym; olstro jedno od pistoletu, czerwone, aksamitne; puzdro na szachy oprawne we srebro złociste, kamieniami sadzone, u którego kamieni dwóch niedostaje z łańcuszkami dwiema; statua odlewana, gałka utracona jest, zatek spodnich dwie utraconych, i te są; zwierciadło całe; szachów sztuk trzydzieści dwie; drzwi od zwierciadła perłową macią sadzone różnymi kamieniami, z których siedmiu kamieni według dawnego rejestru niedostaje, miejscami perłowa macia potłuczona, wedle zamku sztuki jednej nie masz perłowej macicy; drzwi drugie za kratą złocistą perłowej macicy z figurą szlimakową, całe oprócz jednej sztuczki, dawno wypadły i zamek do nich nieprzybity, bez klucza.

Drzwiczki do szafy dębowe, dwoiste, marmurem sadzone z zameczkiem i szczyciki z trzema zawiasami; stół marmurowy, biały, -- z herbami Księcia J. Mci, w którym kamieni sześciu nie masz i brzeg nadtluczony; sedes drzewniana pod nim cała, ten stół kapy nie ma; stół kwadratowy, marmurowy, w labrze sadzony, na rogu brzeg, z wierzchu utracony, bez nóg, w skarbcu stoi teraz;

Stół słoniowy, ośmiograniasty, w którym sztuczek różnej farby, drugim podobnych ośm, nie masz (s. 4); -- stół kwadratowy, alabastrowy, zgorzały, żelazem obwiedziony; koncerz oprawny w srebro złocisty, u którego koncerza mundsztuczka i okówki niedostaje; kord, u którego oprawna rękojeść, srebrem złocista; pochwy gołe tylko te znaki gdzie oprawa była; kord drugi, rękojeść także oprawna, złocista, pochwy także gołe, tylko znak kiedy oprawa była; szpada w żelaznej oprawie; siefelin, u którego drzewo aksamitem czerwonym, czwióczkami srebnymi, złocistymi obite, frędzle po nim we trzech miejscach, pstra ze złotem pokrowiec turkusowy na żelazo; furdiment żelazny, złocisty z herbami Księcia J. Mci, pugnalik jeden, strzelba ręczna, muszkiet z rurą złocistą misterną sztuczką wybijany takowymże zamkiem kaprowym z łożą gruszkową snickerskiej roboty, muszkiet lontowy perłową macią wszytek sadzony, u którego sztuk wypadłych kilkunastu nie masz, łoże z zamkiem ułamane przy tym muszkiecie widełka perłową macią także sadzone, u których sztuk niemało niedostaje do tegoż muszkietu; pendent czerwony z dziesięcią miarek; muszkiet, -- który miejscami srebrem nabirany, zamek u niej staroświecki, łoże korzeniowe, drugi muszkiet takowejże rury flandrowatej z obu końców srebrem nabijany, zamek u niego trzosowy, staroświecki, po części perłowej macicy jest; muszkiet kołowy, u którego łoże drutem mosiądzowym nabijane, janczarka bez szuflady i bez sztempla, bardzo staroświecka, muszkiet staroświecki bez szuflady, kusza z łukiem żelaznym kością sadzona częściowo, niciana, naprawy potrzebuje. Księżnej J. Mci Paniej podkanclerzyny koronnej strzelby sztuk cztery to jest gułdynek dwie gwintowanych, a ptaszyn w czarnej oprawie dwie, jedna w mosiądzu, druga w srebro.

W tymże skarbcu stół w pośrodku staje, na którym statua jedna, stojąca czerwona, bez ręki jednej; druga statua szara także alabastrowa, wierzch głowy stłuczony; ale jest statua trzecia cała „Chart u nóg”; statua czwarta na pniu podparta, biała; statua piąta także biała siedząca na smoku, ręka i głowa utracona; ale są statua szósta ze wszystkim wpół roztracona; statua siódma z głową utraconą, -- a nóg i rąk nie masz; sztuka alabastru białego -- jedna; twarzą alabastrowych dwie na

czarnym kamieniu, u jednej kamienia róg jeden rozpadł; Merkuriusz z słoniowej kości jedną nogą na gałce stojący; kolos alabastrowy, biały jeden; kolosów marmuru mienionego dwa ze wszystkim naprawy potrzebują; szarych kolosów dwa, u jednego gałka złocista, mosiężna, drugi spod ani gałki u niego nie masz; sedesów alabastrowych, białych z gałkami różnymi cztery; kolos alabastrowy niewielki, biały, rozbity i sedes onaż stłuczona; dzbanuszków alabastrowych pięć; gałka szklana, pstra, jedna, na drzewie;

jaszcz olenderski, pstry, stłuczony; obrazów gipsowych ewangelistów czterech; z tegoż gipsu obraz jeden Ś. Jerzego twarz nadłuczona; obraz Ś. Mikołaja z gipsu cały szósty; siódmy Aleksandra, także gipsowy, wpół przełamany i sztuki nie masz; tablica alabastrowa jedna; bawolich róg; -- laska trzinowa, oprawna na dwu końcach srebrem, złocista pod rokiem tysiąc pięćset siedemdziesiąt dziewiątym robiona; nóż łowczy szeroki jeden; olstro blaszane z przywilejem jednym i pieczęcią wiszącą na ołowiu; miecz mistrowski;

skrzynia futrowana cyprysem, w której zbroje bywały, a teraz tylko rękawica jedna, złocista, malarskim złotem, nitów kilka potrzebująca. W tejże skrzyni szyszak złotem nabijany, sadzony kamieniami, u którego kamień ośm nie masz; drugi szyszak wybijany, pozłocisty; kartacz, złocisty z blachą na drzewie do komina. -- Ta skrzynia bez zamku, dwie sztuki blachy ze szmelcem złociste;

skrzynia sosnowa jedna, z boku wybita; kap od stołów czerwonych dwie; zasłona błękitna; skórzanego obicia starego szmatów trzy; płaszcz skórzany pielgrzymi, aksamitem obłożony; pokrowiec juchtowy; osłon dwie złych, starych, płótnianych; kubrak safianowy, komedyjny; ta skrzynia bez zamku bo go nie było; aniołków miedzianych z kaplice ogorzałych, sztuk sześć, statuje dwie ogorzałe na miedzi; sztuczek dwie miedzi; skrzynia z klamką bez zamku, sosnowa, wielka; u stołu marmurowego gałka marmuru; u stołu sześćgraniastego, szarego sztuk trzynaście; wezglówek aksamitny, czarny, w karoce jeden, skrzynka lipowa, w której szuflad sześć z papierami, z zamkiem; - - skrzynia druga, bez wieka, z papierami różnymi, cyprysowa z papierami botwiałemi.

Wiek w niej potłuczone (s. 5); skrzynia biała bez wierzchu z papierami; skrzynia żelazna, zamknięta, dawna, o dwunastu zamkach, w której klucza nie masz; blacha miedziana, złocista z krzyżykami kawalerskimi; blacha miedziana, długa z inskrypcją łacińską; modelusz spinowskiego (sic!) roboty z szufladą do niego, zamczystą, bez klucza; tarcza drzewniana aksamitem czerwonym powleczone, w mosiądz oprawna, złocista, z brzegu odłamany mosiądz złocisty; gałek miedzianych cztery, piąta malarska złotem, złocista; gałek rozbitych dwie; blaszanych gałek mniejszych mosiężnych dwie, jedna cała, druga rozbita; smok miedziany jeden z bramy; farb różnych podłych w pudłach i papierach siedmiu kolorów potrosze; krat dwie drutowych; puzdro od krzyża; okien dwadzieścia cztery wielkich do albieńskiej łaźni robione, a kwatery cztery; sztuka złocista jedna, nowa od pokoju rzezanym zamieniona w oponę starą, barwy czerwonej; na drążku gromada -- przy tym pluder dragońskich czworo; kopii bez grotów, starych trzy; drzewko do kornetu jedno; ładownic piechotnych dwadzieścia i jedna; półweraków trzy; - - multan nieoprawny.

W drugim sklepie siodło hecowne, aksamitem czerwonym okryte bez potrzeb, zbutwiałe; siodło skórzane, złotem wybijane, bez potrzeb; siodła niemieckich starej maniory, zbutwiałych, bez potrzeb wszelkich, jedynaście; francuskie siodło białogłowskie z potrzebami, skórą zamszową białą kryte; szor stary na sześć koni; nagłówków starych, rzemiennych sześć, niektóre aksamitem czarnym obszyte; blach przednich i zadnich sztuk dziewiętnaście, szmelcowanych; blach przednich i zadnich białych jedynaście; obojczyków różnych ośm; półkirysie cztery; butów żelaznych z olstrami par dwie szmelcowych; zarekawi rękawicznych sztuk pięćdziesiąt cztery; zbroja szmelcowna, mała, do pokoju oddana; puklerzów stalowych dwa, trzeci pancerzowy;

szyszaków drutowych, pordzawiałych, sztuk dwanaście; pancerzów pordzawiałych, szmatów ośm; przyłbic żelaznych na konie trzy; tesacek stary; koncerz w oprawie żelaznej; mieczyk perski z kamuszkami, haftowany; lichtarz z esami drzewniany, potłuczony, z prętem żelaznym; esów żelaznych w lichtarzów dwadzieścia jeden; esów w ściany siedm; słupy marmurowe dwa; pulpit jeden; warsztat tokarski; żelazo do fajerek; wilki do kuchenki jedne bez nogi jednej; obłożyn kuchennych dwie żelaznych, instrumencik staroświecki, żelazny; form drzewnianych do lania armat dziesięć; esów drzewnianych tokarskiej roboty; żelazo do laternie z pokoju z blankami miedzianymi i łańcuszkami; lamp szklanych; -- szkła grubego różnego koloru gromada w naczyniu; pit wodnych dwie; trąb drzewnianych dwie.

Skrzynia cyprysowa potłuczona; -- munsztuków staroświeckich dwanaście; ostróg staroświeckich wielkich cztery. W tych skarbcach drzwi żelazne dwoje -- okien trzy -- w sklepie bez pół kwatery nad drugim sklepie okno jedno z kratą. W tymże sklepie drzwi dwoje żelaznych, które pomienionych dwóch sklepów skarbcowych rejestrem osobliwym spisane ręką Księcia JMci podpisane, a teraz ?

Z skarbców tych wychodząc, po prawej ręce wschód na górę prowadzący, którym idąc na górę przez **sienie na filarach** i frambugach sklepiстых, stamtąd do **sieni** drzwi wielkie, -- okna dwie, -- trzecie małe. -- Z tych sieni, wchodząc do pokoi, po prawej ręce do **izby jadalnej** drzwi -- okna trzy. -- Z tej izby drzwiczki do **alkierzyka** pojedynkowego, -- wierzch deskami sosnowymi wyfutrowany, okien kwatery dziewięć, -- drugie drzwi do **galeryji**; -- sama galeryja we czterech miejscach sztabami przepięta, okien -- jedynaście. --

Obrazów różnych inwencyj, w ramach jedynaście, a od dwunastego obrazu tylko same ramy (s. 6); sztuk spiżowych różnej statujek z wiszącą ośmnaście; alabastrowych sztuk trzy, jelenich głowów dziewięć, farbowanie samej galeryji podwodne, dawne. Z tej jadalnej izby do **przedpokoja** Księcia J. M drzwi -- szafka zielona, -- druga szafka sosnowa, nowoprzyrobiona -- w murze, okien dwie, -- lisztwy zielone wkoło.

Z tego przedpokoja z oknem jednym, wielkim -- **alkierzyk**, dwoje okien mniejszych -- wierzch nowo pobielony wapnem ad anne malowanie opadło -- **sklepiak** pod tym alkierzykiem w łaźnię obrócony, do którego dwoje drzwi -- wschody dębowe -- sam sklepiak futrowany wszytek tarcicami -- okno jedno, -- drzwi trzecie na podwórze -- wanna wielka, dębowa, druga mniejsza, ceber, szaflik, dojnica, zydłów dwa, potów trzy z balaskami. Z tego przedpokoja do **pokoju** Księcia J. Mci drzwi -- okien większych dwie, mniejszych dwie, wszystkie z kratami żelaznymi -- wschód zielony z balasami na górę, drzwi dwoje -- jedno na wał ku stawowi, drugie do przeciwnych pokoi Księżnej J. Mci.

-- Z pokoju tego idąc **sień**, w niej stół drzewniany, okien dwie -- drzwi do transytu -- drugie do kuchenki -- trzecie -- do drugich sionek -- czwarte drzwi na dół, idące. --

Druga **sień**, w niej jedno drzwi -- do kuchenki, drugie drzwi do transytu, trzecie drzwi -- na dół, okno jedno. -- Z tych sionek drzwi do **pokoju Księżnej -- J. Mci** -- ganek zielony do górnego mieszkania, okien cztery. --

Z pokoju Księżnej J. Mci do **przedpokoja** drzwi -- w tym przedpokoju -- w murze szafa zielona, druga szafa sosnowa, okien dwie -- **alkierz** między oknami oliszutowany, okien dwie małych, trzecie wielkie -- drzwi do sklepu dolnego wschodami murowanymi. -- Z przedpokoja do przedniej izby drzwi -- okien trzy całych. -- Z tej izby do **alkierzyka** drzwi -- okien trzy -- sam alkierzyk niesklepiony, ale tarcicami pokryty. Z tejże izby do **galeryji** drzwi, -- która pomostem tarcicznym wysłana, -- okien w niej dziewięć. -- Sama galeryja pięć sztab przepasana, stół jeden. U końca galeryji drzwi -- do wieżyczki i drugie także drzwi z wału, sama sklepiasta, niepobielona

wapnem, bez okien i bez ram. Pod tym wierzchnym, tej wieżyczki sklepem drugi sklep na spodzie -- okien dwie, -- w którym prochy złożone do cekauzowego rejestru wpisane. Z tych pokoiów do rzezaných, górnych pokoiów idąc, wschody z obu stron, z paręczami, któremi do **starej -- izby**, wchodząc drzwi -- w boku tych drzwi okno wielkie, całe, wpół z okiennicą przyrobione, nad drzwiami okno małe. W samej izbie okien pięć wielkich (...), stol nowa, prosta, z balkami, konterfetów Książąt Ich Mciów w ramach 24, między któremi bez ram 3 konterfety osobliwe, dwa wielkie, stojące konterfety -- do dwóch (...) -- stolów dwa wielkich z podstawkami, -- trzeci mały stół, zedłów trzy, u dwóch zedłów nóg nie masz, korony mosiężnej z esami lichtarzowej, dawnej niedostaje. Z tej stołowej izby wchodząc, po lewej ręce do pokoiów rzezaných drzwi snickerskiej roboty, -- w tym **pokoju** okien cztery nowych, stół prosta nowa, -- stolik mały. Z tego pokoju **alkierzyk** mały, w nim okien pięć -- nowych, drzwi dwoje jedno z pokoju, snickerskiej roboty, pojedynkowe, -- a drugie tylne, stolarskiej roboty, -- które gankiem tarcicami wymoszczonymi i balasami otoczonym do drugiej kamienicy przechodzą, nad tym alkierzykiem **ganek** z balasami wymoszczony tarcicami, a sam sklepiasty. Do drugiego **pokoju** drzwi także snickerskiej roboty sowite jako i pierwsze nowe -- pomost tarciczny, strop malowany, -- okien dwie całych nowych nad altanką. -- W samej **altanie** pomost tarciczny, krat żelaznych siedm, gankiem otoczonych, na słupach kamiennych, paręcze sosnowe -- drzwi także sowite, snickerskie. -- Sam pokój zaczęty naprawować nowym snickerskim futrowaniem i strop malowany niedokończony, okna trzy całe nowe. -- **Kaplica** wyfutrowana stolarską robotą, niedokończona, **alkierz** z drzwiami snickerskiej roboty, -- a sam stolarską robotą wyfutrowany, pułap malowany, okno jedno, całe, -- drzwi jedno na wał, snickerskiej roboty, -- do pokoju, który nowo zaczęli robić, drugie drzwi także do sionek, a trzecie proste drzwi dolne, w sieniach drzwi dębowe do transitu, -- drugie drzwi przed salą do sieni, trzecie drzwi do drugich sionek, -- tamże wschody do dolnych pokoiów, w tych drugich sionkach okno jedno, piec biały z kominkiem nowo wybudowanym, -- tamże nowe wschody do górnego **pokoiku** nowego, w którym pokoju okien dwie, do sionek tamże wschody do pokoiów dolnych Księcia JMci. -- W tym pokoju okien trzy całych, pułap malowany -- obrazów konterfetów różnych dwanaście, oprócz innych, małych, -- stolików dwa, czworograniastych, kamiennych, czerwonych, stolik trzeci alabastrowy sześćgraniasty. -- **Kaplica** druga snickerską robotą zaczęta, naprawuje z drzwiami dwoistemi, snickerskimi, -- obrazków sadzonych drzewem różnych dziewiętnaście; alabastrowych siedm; relikwiarz srebrny, złocisty w nim żołdków sześć niedostaje; obraz na płótnie „Zesłanie Św. Ducha”. **Alkierzyk** rogowy mały z drzwiczkami kracianemi -- okien w nim sześć, -- zamknięty natenczas. Do drugiego **pokoju** drzwi -- dawne -- stół marmurowy drugi, okrągły, drzewiany, szafy nie masz, obrazów sztuk sześć między niemi jeden w ramach książąt mazowieckich, korona namiotowa snickerskiej roboty wisząca, okien dwie, -- stół dawna, na balkach malowana, **altana** tarcicami wymoszczona, gankiem żelaznej kraty otoczona, tylko dwa kamienne słupy, innych nie masz, drzwi do przedpokoja dawne, okien nowych cztery, -- stół wielki jeden, drugi mały zedel, obrazów dawnych dziesięć. **Alkierzyk** rogowy, tarcicami wyfutrowany, okien w nim całych pięć, drzwi dwoje, -- jedno z pokoju, drugie tylne na **ganek** tarcicami wymoszczony i balaskami otoczony do **wieży małej**, idący, na wierzchu alkierza **ganek** także tarcicami wymoszczony i balaskami otoczony (s. 8). Wychodząc z przedpokoja do stołowej izby drzwi. -- Przed stołowa izbą wschody z ganeczkiem do wyższej góry z ganeczkiem, proste wschody do sali z drzwiami dwoistymi, prostemi. Sama sala nastolona wszytka, w której uszaków na drzwi, z obu stron sześć, pod dach okno pod turczynek wielkie z okiennicą, na której orzeł malowany, sam dach tej kamienicy gontowy z kominami wszytkimi całe wywiedzionemi, także pod dachem. --

Zszedłszy z góry na dół, pod gankiem murowanym i wschodami od samych skarbców drzwiczki z obu stron do schowania. -- Wchodząc zaś do piwnice dwie **komórki poboczne** z drzwiami do nich. -- W każdej komorze po jednej kratce żelaznej w oknie, okno jedno, -- drugie. -- Do **piwnice** pierwsze drzwi, -- na wschodach ligi do puszczenia beczek jedno, naprzeciko wschodów **sklep** z kominem na schowanie miodów starych, drzwi -- po prawej stronie do sklepów, drzwi -- z drugiej strony do sklepu, drzwi takż sówite. --

Wyszedszy z piwnic skarbiec po lewej ręce tegoż pałacu, przeciwko bramie stojącego. W pierwszym **sklepie** drzwi żelazne -- i **alkierzyk** z tarciami opierzony, drzwi do alkierzyka, -- drugi **sklep** tamże, w nim dwie kraty u okien, -- drzwi do tylnych pokoiów, -- za drzwiami, które idą do pokoiów tylnych dwa sklepiiki transitami, -- z dwoma wschodami do pokoiów z obu stron na górę idących. Za tym skarbcem pod samą altana wierzchnia **sklepik**, drzwi, -- bez okien. -- Pod galeryjami z obu stron ostrogiem obwiedziony w wrót dwoje na biegunach, -- wszystkie filary sztabami spięte jako i ganek pałacowy przedni, murowany, sklepiasty, także siedmią sztuk związany, z którego wschody na wał, z drugiej strony tego pałacu, na którego widoku inskrypcja po marmurze złotemi literami zakładanie tego pałacu wyrażająca.

KAMIENICA ZAMKOWA OD MIASTA

Po lewej ręce od galeryjej wchodząc do **sieni** drzwi -- przeciwko kuchence drzwi, -- okien trzy, -- stół jeden, zedel jeden i ław dwie. Z tej izby do przeciwnej **izby** także sklepiastej drzwi dawne -- okien dwie --, stół sosnowy jeden, zedel jeden. -- Z tej izby do **alkierza** drzwi, -- okien trzy. Z teje izby do **drugiej** sklepiastej gdzie łaźnia bywała drzwi, -- okien dwie, -- stołów dwa wielkich, trzeci mały. -- Wyszedszy z tej izby przez sień na podwórze zamkowe, po drugiej ręce wschodów kamiennych drzwi -- do **kuchni**, nade drzwiami okno. -- W kuchni ognisko wielkie z kominem szerokim na filarach murowanych -- stół kuchenny jeden. Stamtąd drzwi do **sieni** przed izbą kuchenną -- okno w sieniach -- jedno, drzwi z tych sieni jedno na wał wychodzące, -- drugie drzwi do izby kuchennej, --

okien trzy, -- zedel jeden (s. 9). Pod tym mieszkaniem dolnym sklepy piwniczne, do których drzwi z podwórza. -- Nad drzwiami okno, -- drugie drzwi, -- okno kraciane. -- Tymi obojma drzwiami po wschodach idąc do sklepów piwnicznych. Piwnic wszystkich cztery, -- do nich drzwi. -- Z tych piwnic wychodząc, a idąc do samej kamienice wschody do niej kamienne.

Wchodząc do samej kamienice drzwi dwoje, -- przeciwko drzwiom od wieży tej kamienice -- drzwi -- do **spizarni** sklepiastej. -- Z spizarni tej idąc na górę wschodami, wschody z wierzchu balasami toczonemi i paręczem opatrzone. Wszedszy schodami do sieni okien dwie. -- Po lewej ręce **izba sklepiasta**, drzwi do niej, -- okien dwie, -- stół jeden, zedłów dwa. Z tej izby drzwi -- do **izby** przeciwnej -- okien w tej izbie dwie, -- stół jeden i zedlik, szafa w murze z półkami. Z tej izby drzwi jedno -- na **galeryję**, drugie drzwi -- do **sieni sklepiastej**, od wału, okno w tych sieniach jedno, -- stołów dwa. Z tych sieni drzwi -- na wieżę.

Tymiż drzwiami w bok prawy chodzenie na wał pomostem nowym z gankiem, balasowym, drugie drzwi do **alkierza** bokowego, w alkierzu okien dwie, -- trzecie drzwi -- do **izby sklepiastej**, -- stół jeden, zedel z poręczem jeden, okien szklanych dwie. -- Z tej izby drzwi -- do drugiej **izby** -- **bokowej** drugie drzwi -- ku **izbom** przeciwnym, do których idąc po lewej ręce z sieni chodzenie na wał pomostem nowym z balaskami, drzwi do nich. -- Z tychże sieni do przerwy tej **przeciwnej izby** od podwórza zamkowego drzwi, -- okien szklanych w tej izbie dwie, -- stół jeden, zedłów dwa. Z tej izby do **drugiej**, bokowej drzwi, -- okno jedno -- do **izby** przeciwnej drzwi, -- okien trzy. -- Z tej izby rogowej do sieni wychodząc drzwi. -- Z tych sionek drzwi -- do

komórki bokuwej, -- okno jedno. Z tych sionek ku wałowi ani drzwi, ani chodzenia żadnego nie masz, ale tylko tarcicami zabito między temi izbami, dwoje drzwi do obóh tranzytów. -- Po tym do średnich sieni powróciwszy, idąc na górę z obu stronniemi wschodami, w półwschodów jedna część drzwiczek, -- w **sieniach** przed salą okien dwie z podwórza, drugie okien dwie od wału -- wschody same balaskami z paręczem otoczone, obrazów żadnych nie masz. **Sala wielka**, do której drzwi -- okien nowych -- jedynaście, chór dla muzyki nowy, snickerskiej roboty, niedokończony, a teraz na nim cztery statuje rzezane, lewek piąty, ganek w średnim oknie żelazny na kamiennych wywodach, w którym prętów żelaznych niedostaje jedynastu. Idąc z sale przez sieni ku przeciwnym pokojom od podwórza zamkowego do **izby** drzwi, -- drugie drzwi -- do **bokuwej izby**, trzecie drzwi do **przeciwniej izby**. W tej izbie pierwszej okien dwie, -- stół jeden, zedłów dwa, długich pojedynkowych trzy. W przeciwniej izbie okna trzy. -- Z tej izby do **bokuwej izby** od wału, -- w której bokuwej izbie okien dwie, -- drzwi na **wieżę**, -- **alkierz z trzema** oknami. -- Z tej izby bokuwej do drugiej przeciwniej izby drzwi, -- wychodząc z tej drugiej bokuwej do sieni drzwi. --

WIEŻA PRZY TEJ KAMIENICE BĘDĄCA

Do której z dołu jedne drzwi -- od podwórza zamkowego do galeryi drugie drzwi także z dolnych pokoiów a przy tym z górnych pokoiów, z każdego piętra osobliwe drzwi, wschody wszystkie całe aż do pierwszej **izdebki** wieżowej, -- okna przebijane tarcicami, a inne izby na wieży będące nienaprawne, puste i sama wieża w nakryciu niedokończona, -- dach gontami pobity.

STUDNIA POŚRZÓD ZAMKU

Drzewem wybudowana, na ośm grani z drzewa, wiadra okowanymi na łańcuchach, -- kryta gontem, wkoło gankiem z balas robionym opasana, wedle studnie winda drzewniana do windowania bialek.

BUDYNKI INNE ZAMKOWE

Od studnie idąc, podwórzem ku bramie, po lewej ręce **wozownia** drzewniana z przodu otynkowana, przymurowana do kamienice, o trzech ścianach drzewnianych, czwarta kamieniczna ściana, murowana, w której wozy złożone, gotowane do obozu, mianowicie pałubów cztery z wierzchami, skórą obite, z kołami okowanymi i ze wszystką przynależnością, piąty pałub niekuty, od którego koła wziął teraz J. Mci Pan koniuszy pod wozy Księcia J. Mci. Wrota do tej wozowni pojedynkowe. -- Za tą wozownią **izba biała** z sieńmi, z przodu także otynkowana, do której drzwi do **sieni**, -- do **izby** drzwi, -- okna trzy szklane, potłuczone od strzelania dział. -- Izby tej i wozowni dach gontami kryty.

Za izbą pod wałem wycieczka murowana do fosy, do której krata żelazna z przodu, druga krata z tyłu, nad wycieczką budynek nowo zaczęty stanie dla puszkarczów (s. 11), -- wrota wielkie, tarciczne na wał dla zatoczenia armaty, -- pobite gontami. Pod wałem **izba browarna** sklepista, drzwi, -- okien -- dwie. Browar sam sklepisty z kominem wielkim browarnym, w hornie kocioł pionowy, między wmurowany, w siedm cebrów. -- Za browarem piekarnia też sklepista, drzwi do sieni i do piekarni, -- okien dwie, -- pieców murowanych do pieczenia chleba dwa, stół jeden, zedel jeden, ława. -- Za piekarnią **turma** zamkowa z oknem jednym, -- drzwi. -- Piec piekarny, browar z piekarnią i turmą zamkową gontami skroś kryty.

BIBLIOTEKA

Wszedź na wał od izb horodniczych, po lewej ręce, przed samą biblioteką bramka sklepista, murowana, którą przechodzą na wał, z obu stron, -- wrót cztery. Z teje bramy do sieni przed biblioteką drzwi, -- wrót cztery. Z teje **bramy** do sieni przed biblioteką drzwi. -- Wszedź po wschodach do sieni **sklepiki** z obu stron małe, spustoszone. Z tych sieni do samej **biblioteki** drzwi wielkie, dębowe. -- Ołtarzyk dawny z miejsca swego ruszony, którym miejscu szafy nowe dla złożenia spraw zaczęto stawiać. Pomost nowo dany i sklepienie co zaciekało opatrzone, wybielone, forma do siadania albo ława jedna, zielona; szaf zielono pomalowanych do złożenia ksiąg cztery, każda przegrodzona, z sowitemi drzwiczkami, które naprawy potrzebują.

Skrzyń wielkich i małych z różnemi sprawami, listami czternaście, a krobia piętnasta, które skrzynie w tychże niezamczyste i wielkiej a pilnej potrzebują naprawy, oprócz, jednej, króra skrzynia, wielka gęsto żelazem okowana, ta mało co naprawy potrzebuje; okien szklanych sześć, wszystkie trzeba oprawić, a trzech zgoła nie masz. W kącie komin do niecenia ognia i fundament na piec nagotowany; latarni żadnej jako z dawna była nie masz, kryta biblioteka gontami.

Wieżyczek nad nią trzy, pod kopułkami i wietrznikami trzema. Sprawy i księgi w tej bibliotece złożone za kluczem, zawiadywane na ten czas zostają Pana Hordzewicza, pisarza miasta nieświeckiego (s. 12).

WIEŻA ZEGAROWA

Z tej biblioteki wyszedź drzwi naprzeciwko, -- któremi na wieżę chodzą. **Sklepienie** murowane, okno jedno, -- pieca nie masz, chodzenie na górę pod wieżę złe. Wieża sama kwadratowa, zegarowa. Kąty tej wieży kamienne, szarym opatrzone i na wierzchu wieży zymowanie kamienne. Nad zymowaniem krata żelaza zawijanego, -- wyżej kraty, pod kopułą dzwonów zegarowych trzy, na pręcie żelaznym zasadzonych. Kopuła sama blachą ołowianą kryta, zieloną, nad kopułą gałka miedziana, złocista z wietrznikiem; tablice indeksowych w półwieży zasadzonych cztery, niżej tablice indeksowej od podwórza zamkowego, przed kratą żelazną, zielono odfarbowaną, w murze zasadzony obraz Naświętszej Panny, szkłem zarobiony; wotów, na którym obrazie, tabliczek srebrnych ex voto oddanych, z jedną wielką nieboszczyka J. Mci Pana Tyborowskiego, wszystkich jedynaście; serce srebrne jedno; obrazek za szkłem moskiewskim; książeczka złocista; pierścione -- złoty; agnusek srebrny; róż we srebro na agnuskach; medalik srebrny; sztuczka złota ze szmelcem; pierścionki dwa srebrne; na paciorkach prostych medalik mosiądzowy; krzyżyk składany, złocisty; wieńców dwa; agnusek drutowy. Sztuki zegarowe z wagami swemi w zawiadywaniu natenczas zegarmistrza zamkowego, wszystkie całe i sam zegar z kwadransami swemi wybija.

BRAMA KAMIENNA

Pod wieżą zegarową brama sama wyjezdna kamieniem szarym wyrobione i zymowanie kamienne w górę tej bramy idące. Nad zymowaniem herby Księcia J. Mci z marmuru szarego. Samy przodek tej bramy, od zamku kryty dachówką królewiecką, szczyty boku spód wieży idące kamieniem szarym same krawędzie położone.

OPISANIE ZAMKU

Zamek sam z murami i budynkami swemi wszytek w walech sypanych i rundelami kwaterynymi de novo świeżo opatrzony. Koszów żadnych niemasz oprócz samego przywału, mur niżej wału wkoło idący, z dwoima wrotami od bramy, któremi koło muru tego chodzą.

Wrota z tarcic robione balaskami z wierzchu oboje zamczone, baszteczyki dawne opadłe i mur wszytek około wału jako i około samej fosy niczym nie nakryty, oprawy pilnej potrzebuje. Przy murze na czterech miejscach lochy albo potajniki wymurowane. Na miejscu stajni murowanej, od stawu wał z nowym bulewarkiem wystawioną między murami okop, którym rowy świeżo kopane dla puszczenia wody dokoła, z groblami do zatrzymania tejże wody zsypanemi i sadzawka dla ryb przeciwko pokojom kamienicznym wykopaną. Łaźni nad sadzawką co przedtem była, teraz niemasz tylko studnia przy moście wjezdny dla pospolitego brania wody; mostek na grobli zamkowej od miasta idącej, od stawku między sadzawkami, nowo zbudowany, z paręczami i upust pod miastem oprawiony według inwentarza tego Panu Horodniczemu nieświeskiemu danego powinien będzie ze wszytkiego się wyrachować.

Pisan w Nieświżu, roku, miesiąca i dnia wyż pisanego, Georg Johan Bernovitz.

PRZYPISY

- ¹ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, t. I, (1387–1507), wyd. J. FIJALEK, W. SEMKOWICZ, Kraków 1938–1948, s. 438–440.
- ² M. MALCZEWSKA, Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI w., Warszawa-Poznań 1985, s. 127.
- ³ Ibidem, s. 128.
- ⁴ J. JAKUBOWSKI, Czy istnieli kniaziowie nieświescy?, „Ateneum Wileńskie”, t. I, Wilno 1929, s. 3.
- ⁵ MALCZEWSKA, o.c., s. 127.
- ⁶ JAKUBOWSKI, o.c., s. 6.
- ⁷ S. ALEKSANDROWICZ, Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i I połowie XVII wieku, „Rocznik Białostocki”, t. I, 1961, s. 63, 73.
- ⁸ H. ŁOWMIŃSKI, Wchody miast litewskich, „Ateneum Wileńskie”, t. I, 1923, s. 398–466; t. II, 1924, s. 1–3, 402–404.
- ⁹ JAKUBOWSKI, o.c., s. 6; MALCZEWSKA, o.c., s. 130.
- ¹⁰ B. TAUROGIŃSKI, Z dziejów Nieświeża, Warszawa 1937, s. 9.
- ¹¹ AGAD, dz. XXVI, nr 2/2, s. 15–38.
- ¹² Testament Mikołaja Radziwiłła zw. Czarnym wojewody wileńskiego (w:) T. AUGUSTYNIAK, Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim, Warszawa 1992, s. 20.
- ¹³ S. ZAŁĘSKI, Kolegium Jezuitów w Nieświeżu 1582–1608, „Przegląd Powszechny”, t. LIV, 1897, s. 240.
- ¹⁴ J. SYGAŃSKI, Działalność Ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566–1610, Kraków 1912, s. 44.
- ¹⁵ M. BALIŃSKI, T. LIPIŃSKI, Starożytna Polska, t. III, Warszawa 1846, s. 626–628; A. JELSKI, Nieśwież, (w:) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. VII, 1886, s. 118–122.
- ¹⁶ F. MARKOWSKI, Zamek Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” w Nieświeżu, KAiU, t. IX, 1964, s. 158. Ogólny zarys dziejów zamku zamieścił R. AFTANAZY Materiały do dziejów rezydencji, t. II/A, Warszawa 1986, s. 328–362; A. CIECHANOWIECKI, Nieśwież – międzynarodowy ośrodek kultury na Białorusi, Warszawa 1994, s. 20–36.

- ¹⁷ T. GABRUŠ, G. GALENČANKA, Skarby starażytnago al'boma „Naviny Belaruskaj Akademii Nauk”, cz. I, nr 27 (558) z 13 lipca 1990, s. 6; – cz. II, nr 28 (559) z 20 lipca 1990, s. 6.
- ¹⁸ J. JAROSZUK, Radziwiłł Michał Kazimierz, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX 2/2, 1987, s. 292.
- ¹⁹ TAUROGIŃSKI, o.c., s. 53.
- ²⁰ MARKOWSKI, o.c., s. 156.
- ²¹ J. BARANOWSKI, Pałac w Białej Podlaskiej. Próba rekonstrukcji stanu z XVII wieku, BHS, t. XXIX, 1967, s. 53–54.
- ²² T. GABRUŠ, G. GALENČANKA, Praviernaja algebraj garmonija. Pačatak architektury Novaga času na Belarusi, „Mastactwa Belarusi”, nr 5/1990, s. 70–75.
- ²³ W. MEYER, *Deutsche Schlösser und Festungen*, Frankfurt am Main, 1969, s. 59–66.
- ²⁴ E. RÓŻYCKA-ROZPĘDOWSKA, Późnorennesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVI–XVII wieku, (w:) *Sztuka około roku 1600*, Warszawa 1974, s. 259–260.
- ²⁵ MEYER, o.c., s. 49–53.
- ²⁶ RÓŻYCKA-ROZPĘDOWSKA, o.c., s. 259, il. 6.
- ²⁷ T. JAKIMOWICZ, Dwór murowany w Polsce w wieku XVI, Warszawa–Poznań 1979, s. 103–108, 187.
- ²⁸ BARANOWSKI, o.c., s. 47–53; K. MAJEWSKI, O działalności kilku muratorów lubelskich z lat 1571–1625, (w:) *Sztuka około roku 1600*, Warszawa 1974, s. 194–197.
- ²⁹ BARANOWSKI, o.c., s. 50–53.
- ³⁰ A. KLIMEK, Rezydencja Jana Zamoyskiego w Zamościu, KAiU, t. XXV, 1980, s. 112, ryc. 8, 9.
- ³¹ BARANOWSKI, o.c., s. 46.
- ³² KLIMEK, o.c., s. 107–108, ryc. 5.
- ³³ Ibidem, s. 112, ryc. 8.
- ³⁴ JAKIMOWICZ, o.c., s. 141–157.
- ³⁵ J. BOGDANOWSKI, Przemiany architektoniczne willi na Woli Justowskiej, „Rocznik Krakowski”, t. XLVI, 1975, s. 5–24.
- ³⁶ W. PUGET, Z dziejów zamku w Szydłowcu, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. IV, Kraków 1967, s. 266.
- ³⁷ MARKOWSKI, o.c., s. 171.
- ³⁸ Z. HORNUNG, Na śladach działalności artystów francuskich w Polsce, „Teka Komisji Historii Sztuki”, t. I, Toruń 1959, s. 248.
- ³⁹ A. GRUSZECKI, Fortyfikacja zamku w Nieświeżu, KAiU, t. X, s. 144.
- ⁴⁰ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 71: 16 grudzień 1600 r.
- ⁴¹ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 78v. 11 styczeń 1601 r.: „Casprowi Murarzowi co w Szydłowcu na zamku J. Ks. M. muruje iż odjeżdżał do Polski na strawę z łaski Je. Ks. Mci ... pl. fl. 10/-/-/-/”.
- ⁴² E. PUSTOŁA-KOZŁOWSKA, Ratusz w Szydłowcu, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 1, 1986, s. 49–59.
- ⁴³ CGIA, f. 694, op. 1, nr 51, k. 5v. 28 luty 1589 r.: „Dalem Hanuszowi murarzowi jerlicz łokci cztery do polorowania alabastru”.

- ⁴⁴ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 9. 21 styczeń 1600 r.: „Hanusowi murarzowi posłanemu do Szydłowca dałem na strawę...”.
- ⁴⁵ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 40v.
- ⁴⁶ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 52v. 31 sierpień 1600 r.: Lenart „kamiennik” otrzymał za tę pracę pol. fl. 36/-/20/-/-/.
- ⁴⁷ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 52v. 31 sierpień 1600 r.: „Temusz kamiennikowi od rustyki około bramy z rozkazania J. Ks. M. ... fl. pol. 5/-/-/.”
- ⁴⁸ AGAD AR, dz. II, ks. 68, s. 174.
- ⁴⁹ AGAD AR, dz. II, ks. 68, s. 120. Lenart pośredniczył w przekazaniu dość wysokiego długu 4000 fl. pol. Innym razem jeździł do pana podsędka po pieniądze, (s. 165).
- ⁵⁰ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, s. 42.
- ⁵¹ W. N. KALNIN, *Mirskij zamek*, Mińsk 1986, s. 14–15.
- ⁵² AGAD AR, dz. II, ks. 40, s. 60, 72. Zapis z 28 lutego 1604 roku informuje o pogrzebie „Jana Budowniczego”, zaś z 31 marca o przekazaniu „Panu Turczynowi”, „co się winno jurgieltu nieboszczykowi Jaśkowi Michałowskiemu budowniczemu i za sukno” w wysokości fl. pol. 30.
- ⁵³ AGAD AR, dz. VIII, nr 9, s. 1; AGAD AR, dz. XXIII, teka 2. Por. E. ŁOPACIŃSKI, *Zamek w Białej Podlaskiej*. Materiały archiwalne, BHS, t. XIX, 1957, s. 27.
- ⁵⁴ ŁOPACIŃSKI, o.c., s. 27. Andrys od 1597 do 1602 otrzymał 500 złp.
- ⁵⁵ GRUSZECKI, o.c., s. 142.
- ⁵⁶ A. GRUSZECKI, *Bastionowe zamki w Małopolsce*, Warszawa 1962, s. 33–34.
- ⁵⁷ T. ZARĘBSKA, *O związkach urbanistyki węgierskiej i polskiej w II połowie XVI wieku*, KAiU, t. IX, 1964, s. 265–267.
- ⁵⁸ J. GIERGIELEWICZ, *Wybitni polscy inżynierowie wojskowi*, Warszawa 1939, s. 10–11; A. GRUSZECKI, *Rozważania na temat fortyfikacji Zamościa i ich nowoczesności*, „Konservatorska Teka Zamojska”. Problematyka konserwatorska fortyfikacji nowożytnych, cz. I, Warszawa–Zamość 1983, s. 34–36.
- ⁵⁹ A. RACHUBA, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813*, (w:) *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, opr. naukowe T. WASILEWSKI, T. KRAWCZUK, Biała Podlaska 1990, s. 36–40.
- ⁶⁰ Testament Mikołaja Krzysztofa Księcia Radziwiłła zwanego „Sierotką”, (w:) *Z dokumentów księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką*, Warszawa 1936, s. 75–76, 78.
- ⁶¹ L. ŠINKTUNAITĖ, XVII a. Radvilu portretai, Kaunas 1993, il. 42.
- ⁶² W księgozbiórze Aleksandra Ludwika Radziwiłła znajdowały się książki emblematyczne, część jeszcze po ojcu Mikołaju „Sierotce”, jak np. „Hieroglyphika” Giovanniego Pierii Valeriana por. T. BERNATOWICZ, „Biblioteka jest jedna ozdoba...”, Mikołaj Radziwiłł „Sierotka” i książki, (w:) *Badania księgozbiorów Radziwiłłów*, pod red. Z. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, Warszawa 1995, s. 44.
- ⁶³ *Živapis Belarusi XII–XVIII stahoddzjau*, red. N. F. VYSOCKAJA, Mińsk 1980; *Drugie narodzenie patretau z Njasviža i Grodna*, katalog wystawy, Państwowe Muzeum Sztuki w Mińsku, pod red. T. A. KARPOVIČ, Mińsk 1981; J. RUSZCZYCÓWNA, *Nieznany portret Anny Radziwiłłówny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. XIX, 1975, s. 285–325; T. SULERZYŃSKA, *Galerie obrazów i „Gabinety Sztuki” Radziwiłłów XVII w.*, BHS, t. XXIII, 1961, s.

87-99; T. SULERZYSKA, Inwentarz galerii obrazów Radziwiłłów z XVII w., BHS, t. XXIII, 1961, s. 267-284; M. MATUŠAKAITĖ, Portretas XVI-XVIII a. lietuvoje, Vilnius 1984, *passim*.

⁶⁴ H. WIDACKA, Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” w świetle badań archiwalnych, „BHS”, t. XXXIX, 1977, s. 62-72.

⁶⁵ ŠINKUNAITĖ, o. c., s. 48, nr 11.

⁶⁶ Plastyka Belarusi..., nr kat. 109.

⁶⁷ ŠINKUNAITĖ, o. c., s. 74, il. 25.

⁶⁸ Plastyka Belarusi..., nr 113.

⁶⁹ B. MIODŃSKA, Miniatury Stanisława Samostrzelnika, Warszawa 1983, s. 25-26, 79-93.

⁷⁰ T. BERNATOWICZ, Peregrinus et Miles Christianus. O nagrobku Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, BHS, t. LII, 1990 s. 227-249.

⁷¹ J. JASNOWSKI, Mikołaj Radziwiłł „Czarny” (1515-1565), Warszawa 1939, s. 260.

⁷² CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 85. 11 listopad 1600 r.: „Jerzemu malarzowi dałem strawne pieniądze za 17 niedziel a die 30 july ad diem 26 novemb. 1600... fl. pol. 32/26/-/2/”; 29 grudzień 1600 r.: „Jemusz dałem strawne pieniądze na 12 niedziele a die 26 novembris 1600 ad diem 18 feb (ruaris) 1601... fl. pol. 22/15/-/”.

⁷³ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 85v. 15 grudzień 1600 r.: „Jerzemu malarzowi zapłaciłem za roboty czwartej quadry do Izby Wielkiej zamkowej ... fl. pol. 20/-/-/”.

⁷⁴ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 85v. 29 grudzień 1600: „Malarzowi za 2 conterfety królów polskich Augusta i terazniejszego Zygmunta po fl. pol. 3 ... czyni 6/-/”.

⁷⁵ AGAD AR dz. II, ks. 68, s. 154; listopad 1604 r.: „Malarzowi Jerzemu ad ratione robót jego według rejestru... fl. pol. 92”. Jemu to zapewne wypłacono w czerwcu tegoż roku „od malowania conterfetu królewskiego ... fl. 10, a od malowania conterfetów moskiewskich ... fl. 6”, AGAD AR, dz. II, ks. 68, s. 110.

⁷⁶ CGIA, f. 694, op. 2, nr 9779, k. 58. „Malarzowi Jirzemu za różni roboty według rejestru P. Strubiczowego... fl. pol. 31” i dalej „Od wyrysowania zamku smoleńskiego ... fl. pol. 2/20/-/” (k. 59), „Za dwa conterfety smoleńskiego zamku ... fl. pol. 9” (k. 59v.).

⁷⁷ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 44. 10 lipca 1600: „Malarzowi za 5 conterfetów twarzy królewskich i inszych na miedzi dałem po 3 fl pol. czyni ... fl. pol 15/-/. Temusz malarzowi na robotę przyszlą dałem zadatku ... fl. pol. 20/-/-/-/, Jemusz dałem z łaski Je. Ks. M. na strawę do Wilna ... fl. pol. 2/15/-/” i dalej 31 sierpnia: „Malarzowi na robotę do fl. 20 pierwszych dałem ... fl. pol. 40/-/-/-/” (k. 52 v.). N. b. 5 blach miedzianych na portrety dostarczył snycerz Filip, ibidem, k. 44v.

⁷⁸ CGIA, f. 694, op. 1, nr 51, k. 5v., 6v., 7 (6 kwiecień, 28 czerwiec, 3, 20 sierpień 1589).

⁷⁹ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 9.

⁸⁰ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 18. 24 luty 1600 r.

⁸¹ AGAD AR, dz. II, ks. 68, s. 13. „Chłopcowi, który się uczył malarstwa na odjezdnym od Je. Ks. M.” (1604 r.). Por. A. SAJKOWSKI „Od Sierotki do Rybeński”. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu, Poznań 1965, s. 31; „Chłopcowi co malarstwa się uczy na trzewiki” (1604 r.); Ibidem, s. 58; „Za dwoje blachi miedzianej do rysowania chłopcowi co u Tomasza” (1604 r.); Ibidem, s.

74; „Chłopcowi, który u malarza na trzewiki” (1604 r.); Ibidem, s. 84; CGIA, f. 694, op. 2, nr 9779, k. 57, 1609r.: „Chłopcowi Jakubkowi co się u Tomasa rysować uczy na potrzeby ... fl. 2”.

⁸² AGAD AR, dz. V, nr 7374, list Rafała Kosa z 1 lutego 1594 r., por. A. SAJKOWSKI, *Opowieści misjonarzy konkwistadorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych*, Poznań 1991, s. 125.

⁸³ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 86v.

⁸⁴ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 9. 23 styczeń 1600 r.: „Snicerzowi Philipowi za Agnus Dei ... fl. pol. 1/-/-/”.

⁸⁵ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 75. 2 styczeń 1601 r.: „Philipowi snycerzowi posłanemu do Wilna ... fl. pol. 8/-/-/”.

⁸⁶ Na udział Filipa w wykonywaniu wyposażenia kościoła Bożego Ciała, zdaje się wskazywać również brak rzeźbiarzy wśród artystów jezuickich, pracujących w tym czasie w Nieświeżu, choć reprezentowani są architekci, budowniczowie i złotnicy. Por. J. PASZENDA, J. POPLATEK; *Słownik jezuitów artystów*, Kraków 1972, s. 83.

⁸⁷ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 42.

⁸⁸ AGAD AR, dz. V, nr 9968, s. 48.

⁸⁹ JASNOWSKI, o.c., s. 79.

⁹⁰ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 20v. 25 luty 1600 r.: „Stephanowi głownikowi zapłaciłem za robotę różną to jest za 6 par puklerzów do monszteków dałem...”, fl. 3/-/-/-/”.

⁹¹ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 20v. 25 luty 1600 r.: „Za litery wysztychowane do dział... fl. 1/-/-/” ; - 25 luty 1600 r.: „Za verszneidowanie 2 działek Cerbera i Hidry do fl. 3 danych dodałem ... fl. 7/-/-/”; k. 37v. 6 maj 1600 r.: „Stephanowi złotnikowi od versznieidowania dwu działek Hydry i Cerbera dodaje się fl. 3/-/-/”; - 6 maj 1600 r.: „Jemusz od drugich 2 działek dałem fl. 2/15/-/ to jest zadatku od Ceres i Papugi”; k. 39. 22 maj 1600 r.: „Stephanowi złotnikowi od versznieidowania 2 działek do fl. 2- dodałem fl. 4/15/-/”; k. 43. 5 lipiec 1600 r.: „Złotnikowi Stephanowi od wybiczia wierszowania na dwu działach wielkich ś. Mikołaj i ś. Krzysztoph dałem ... fl. 2/-/-/-/”; k. 45. 13 lipiec 1600 r.: „Stephanowi złotnikowi od wybiczia numerów na działkach dałem od Je. Ks. M. ... fl. -/15/-/”; - 13 lipiec 1600 r.: „Jemusz zadatku na versznieidowanie działek dałem... fl. 2/15/-/-/”.

⁹² CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 42. 22 czerwiec 1600 r.: „Złotnikowi Stephanowi za krzyżyk mosiężny pozłocisty na ołtarz do klasztoru S. Euphemiej dałem ... fl. 2/4/-/”.

⁹³ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 74. 29 grudzień 1600 r.: „Złotnikowi za tabliczkę srebrną z napisem, która się włożyła do trumny nieboszki panny Katarzyny... fl. 5/-/-/”.

⁹⁴ CGIA, f. 694, op. 2, nr 9779, k. 5. 1609 r.: „Stephanowi złotnikowi nieświeskiemu za roboty jego odesłałem ... fl. 34/-/-/”, k. 43 „Złotnikowi Stephanowi za robienie roboty według osobliwego rejestru zapłaciłem ... fl. pol. 55”; k. 55 „Złotnikowi Stephanowi od roboty według rejestru ... fl. pol. 7/15/-/-/”; k. 57 „Złotnikowi Stefanowi za różni roboty i na srebro... fl. 2/6/2/”.

⁹⁵ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 85v. 12 grudzień 1600 r.: „Hanuszowey złotnikowey zapłaciłem za robotę i poprawki srebra różnego Je. Ks. M. według rejestrów... fl. 34/3/9/”.

⁹⁶ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 48v. 29 sierpień 1600: „Za pozłocenie galki na wieżę zamkową złotnikowi jezuickiemu ... fl. 16/-/-/”. PASZENDA, POPLATEK, o.c., s. 142, 245.

⁹⁷ Ibidem, s. 196, 245.

⁹⁸ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 85v, 86v.

- ⁹⁹ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 44, 85. Raz otrzymał on fl. 20/20/-/, zaś za drugim razem fl. 42/10/-/-/.
- ¹⁰⁰ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 40v.
- ¹⁰¹ JASNOWSKI, o.c., s. 381.
- ¹⁰² Ibidem, s. 382.
- ¹⁰³ M. GRODZICKA, Zabytkowe działa spiżowe w zbiorach polskich, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, t. IV, cz. II, 1960, s. 366–390.
- ¹⁰⁴ J. T. PETRUS, Strzelba z roku 1615 w zbiorach wawelskich, „*Studia do Dziejów Wawelu*”, t. V, 1991, s. 450–468. Niniejsze uwagi dotyczące armat nieświeskich napisane zostały przed ukazaniem się artykułu Jerzego Petrusa. Powstały one na podstawie kwerend przeprowadzonych w latach 1989–1990 w Mińsku, w związku z przygotowaną pracą dokorską, dlatego też nie ustosunkowałem się do ustaleń zawartych we wspomnianej pracy, choć jej autor wykorzystał również księgi wydatków znajdujące się w Mińsku, podjął też próbę systematyzacji obiektów. Zbrojowni nieświeskiej poświęcę w najbliższym czasie większe opracowanie, wtedy szczegółowo odniosę się do ustaleń znajdujących się w interesującym artykule Jerzego Petrusa.
- ¹⁰⁵ M. EHRENTAL, Die fürstlich Radziwillsche Rüstammer zu Nieśwież, „*Zeitschrift für historische Waffenkunde*”, t. II, z. 6, 1902, s. 221. Streszczenie artykułu M. EHRENTALA, Zbrojownia książąt Radziwłłów w Nieświeżu, „*Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*”, t. VII, 1902, szp. CCIV–CCX, ryc. 50; K. BRENSZTEJN, Zarys ludwisarstwa w b. W. Księstwie Litewskim, Wilno 1924, s. 37–38.
- ¹⁰⁶ Według Ehrentala Zbrojownia książąt..., napisy brzmiały: HOSTEM FLAMMIFERAE CONSUMVNT COLLA CHIMERAE oraz NICOLVS CHRISTOPHORVS RADZIWILL D:G: OLICAE ET IN NIEŚWIEŻ DVX MDC oraz MIT GOTTES MICH HERMANN MOLZER ZV NESWISCH MDC.
- ¹⁰⁷ W. SYROKOMLA, Wędrowniki po moich niegdyś okolicach, Wilno 1854, s. 85; EHRENTAL, Die fürstlich Radziwillsche Rüstammer..., s. 221; EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCX–CCX, ryc. 49; BRENSZTEJN, o.c., s. 35; T. BERNATOWICZ, „Rotto” jako forma artystyczna w plastyce manierystycznej, [w:] *Między Padwą a Zamościem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytnej ofiarowane profesorowi Jerzemu Kowalczykowi*, Warszawa 1993, s. 112.
- ¹⁰⁸ EHRENTAL, Die fürstlich Radziwillsche Rüstammer..., s. 221, il. 3; EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCIX–CCX, ryc. 51; M. BERSOHN, O starych armatach spiżowych w Nieświeżu, „*Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*”, t. VII, 1902, szp. CCII–CCIII; BRENSZTEJN, o.c., s. 32–33.
- ¹⁰⁹ SYROKOMLA, o.c., s. 85.
- ¹¹⁰ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCX, ryc. 48.
- ¹¹¹ BRENSZTEJN, o.c., s. 34–35.
- ¹¹² SYROKOMLA, o.c., s. 85; EHRENTAL, Die fürstlich Radziwillsche Rüstammer ..., s. 221; EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCX; BRENSZTEJN, o.c., s. 33–34.
- ¹¹³ M. SOKOŁOWSKI, wzmianka zamieszczona w „*Sprawozdaniach Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*”, szp. CCXI.
- ¹¹⁴ A. CZOŁOWSKI, Komunikat o armatach w „*Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*”, t. VIII, z. 1, 1903, szp. LXII; O. KUYLENTIERN, Die schwedische Staatssammlung eroberter Bronzekanonen, „*Zeitschrift für historische Waffenkunde*”, t. VII, 1915–1917, s. 67–68; BRENSZTEJN, o.c., s. 36–37.

- ¹¹⁵ SYROKOMLA, o.c., s. 85; BERSOHN, o.c., t. VII, 1902, szp. CXCVI–CCXV, ryc. 47; BRENSZTEJN, o.c., s. 36.
- ¹¹⁶ BERSOHN, o.c., s. CCII–CCIII, ryc. 45.
- ¹¹⁷ SOKOŁOWSKI, o.c., szp. CCXI; BRENSZTEJN, o.c., s. 34.
- ¹¹⁸ BRENSZTEJN, o.c., s. 34.
- ¹¹⁹ EHRENTAL, Die fürstlich Radziwillsche Rüstkammer ..., s. 221; EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCIX.
- ¹²⁰ BERSOHN, o.c., szp. CXCVI–CCXV.
- ¹²¹ SOKOŁOWSKI o.c., szp. CCXI.
- ¹²² SOKOŁOWSKI o.c., szp. CCXI.
- ¹²³ Ibidem, szp. CCX.
- ¹²⁴ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 39v. 24 maj 1600 r.: „Giserowi Hermanowi przy próbowaniu 4 działek od Je. Ks. M. przez p. Aleksandra... fl. pol. 2/-/”. – k. 42v. 1 lipiec 1600 r.: „Giserowi Hermanowi przy lianiu działek od Je. Ks. M. ... fl. 2/-/”. – k. 44. 7 sierpień 1600 r.: „Giserowi przy próbie dwu działek od Je. Ks. M. ... fl. 2/-/”.
- ¹²⁵ CGIA, f. 694, op. 2, nr 4959, k. 86v.
- ¹²⁶ BERSOHN, o.c., szp. CC, ryc. 41, rys. Heliodora W. Gumińskiego z 1867 r.
- ¹²⁷ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., s. CCVIII.
- ¹²⁸ SOKOŁOWSKI o.c., szp. CCXI.
- ¹²⁹ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCVIII–CCIX.
- ¹³⁰ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCX; BERSOHN, o.c., szp. CXCIX, ryc. 42, rys. Heliodora W. Gumińskiego z 1867; BRENSZTEJN, o.c., s. 90.
- ¹³¹ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCIX; BERSOHN, szp. CCI, ryc. 44, napis: DOBRA TO OBRONA S KIM PAN BUG IEST 1541 (rys. Heliodora W. Gumińskiego z 1867).
- ¹³² SOKOŁOWSKI o.c., szp. CCXI.
- ¹³³ BERSOHN, o.c., ryc. 43, CCI–CCII.
- ¹³⁴ BERSOHN, o.c., CCII, ryc. 46. Inskrypcja: FELIX CIVITAS QUAE PROVIDET BELLA TEMPORE PACIS – „Szczęśliwy gród, który przewiduje wojnę w czasie pokoju”.
- ¹³⁵ EHRENTAL, Zbrojownia książąt..., szp. CCIX; BERSOHN, o.c., szp. CC, ryc. 45, napis: LENHART HERL HAT MICH GOSSEN.
- ¹³⁶ BERSOHN, o.c., CCXI. Napisy: TONANTIS FULMINA VIBRAT – „Jowisza pioruny ciska”, na wstędze: MEDIIS PULCHERRIMUS ARMIS – „Wśród innych najpiękniejsza z broni”; poniżej: IOANNES III D. G. REX POLONIAE MAGNUS DUX LITUAN. ETC. FORTALITIUM MUNIMENTO, HOSTIUM TORMENTO ME FIERI IUSSIT, UT IGNITA DOMINI PROFERAM ELOQUIA NOMENQUE EIUS RESONEM CORAM GENTIBUS ANNO D. MDCXCII REGNI VERO ANNO XVII – „Jan III, z łaski Bożej Król Polski, Wielki Książę Litewski, kazał wykonać mnie na obronę warowni i klęskę wrogów, abym ognistą mowę Pana niosła daleko i imię jego głosiła przed narodami, Roku Pańskiego 1692, roku panowania 17-tego”; BRENSZTEJN, o.c., s. 90.
- ¹³⁷ BERSOHN, o.c., szp. CC, ryc. 52, rys. Heliodora W. Gumińskiego z 1867 r., napis: S. IOANNES BAPTISTA.
- ¹³⁸ SOKOŁOWSKI o.c., szp. CCXI.

¹³⁹ JASNOWSKI, o.c., s. 382.

¹⁴⁰ Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”: dwustronny, nr inw. MNK – MdP – 948, lany i cyzelowany, waga – 20,724 g, śr. 31,6 mm. Według karty inwentarzowej MNK, opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA.

¹⁴¹ Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”: dwustronny, nr inw. MNK – MdP – 938, lany i cyzelowany, waga – 13,280 g, śr. 30,8 mm. Według karty inwentarzowej MNK, opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA.

¹⁴² Medal Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”: jednostronny, nr inw. MNK – MdP – 944, lany, cyzelowany, waga 15,916 g, śr. 32,9 mm. Według karty inwentarzowej opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA.

¹⁴³ Medal Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”: dwustronny, nr inw. MNK – MdP – 946, lany, waga 8,509 g, śr. 27,7 mm. Według karty inwentarzowej MNK, opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA. Por. E. HUTTEN-CZAPSKI, *Catalogue de la Collection des Monnaies et Médailles Polonaises*, St. Petersburg – Paris 1872, s. 253, pl. XVI, fig. 225. Ciężar 15,92 gr., średnica 33 mm, ołów. Obiekt wzmiankowany w: F. BENTKOWSKI, *Spis medalów polskich*, Warszawa 1830, s. 39; E. RACZYŃSKI, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą poczynawszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III Sobieski (1513–1696)*, Berlin 1845, t. I, s. 192. E. KOTLUBAJ, *Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, Wilno 1857, s. 532 podaje, że oprócz wersji z ołowiu istniał identyczny rzeźbiony w drzewie bukszpanowym. Por. V. RUZAS, *Radvilu medaliai*, Vilnius 1993, s. 34–36.

¹⁴⁴ Medal Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”: dwustronny, nr inw. MNK – MdP – 947, lany, srebro, waga 11,244 g, śr. 30,7 mm. Według karty inwentarzowej MNK, opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA.

¹⁴⁵ Medal Michała Kazimierza Radziwiłła: dwustronny, nr inw. MNK – MdP – 927, bity, srebro, waga 31,59 g, śr. 49,5 mm. Według karty inwentarzowej MNK, opr. D. KRAWCZUK-BIERNACKA. W MNK istnieje również XIX-wieczna kopia tego medalu, nr inw. MNK – MdP – 928, waga 47,45 g, śr. 48,3 mm.

¹⁴⁶ KOTLUBAJ, o.c., s. 531.

BIBLIOGRAFIA

- AFTANAZY R., Materiały do dziejów rezydencji, t. II, Warszawa 1986, s. 328-362.
- ALEKSANDROWICZ S., Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i I połowie XVII wieku, „Rocznik Białostocki”, t. I, 1961, s. 63-130.
- Archiwum domu Radziwiłłów, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. VIII, 1885, wyd. M. SZYSZKO BOHUSZ.
- AUGUSTYNIAK U., Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim, Warszawa 1992.
- BALIŃSKI M., LIPIŃSKI T., Starożytna Polska, t. I-III, Warszawa 1844-1846.
- BARANOWSKI J., Pałac w Białej Podlaskiej. Próba rekonstrukcji stanu w XVII w., BHS, t. XXIX, 1967, s. 39-57.
- BENTKOWSKI F., Spis medalów polskich, Warszawa 1830.
- BERNATOWICZ T., „Biblioteka jest jedna ozdoba...” Mikołaj Radziwiłł „Sierotka” i książki, (w:) Badania księgozbiorów Radziwiłłów, pod red. Z. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, s. 35-54.
- BERNATOWICZ T., Peregrinus et Miles Christianus. O nagrobku Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, BHS, t. LII, s. 227-249.
- BERNATOWICZ T., „Rotto” jako forma artystyczna w plastyce manierystycznej, (w:) Między Padwą a Zamościem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytnej ofiarowane Profesorowi Jerzemu Kowalczykowi, Warszawa 1993, s. 109-120.
- BERSOHN M., O starych armatach spiżowych w Nieświeżu, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. VII, 1902, szp. CXCVI-CCXV.
- BOGDANOWSKI J., Przemiany architektoniczne willi na Woli Justowskiej, „Rocznik Krakowski”, t. XLVI, 1975, s. 5-24.
- BRENSZTEJN K., Zarys ludwisarstwa w b. W. Księstwie Litewskim, Wilno 1924.
- CIECHANOWIECKI A.S., Nieśwież międzynarodowy ośrodek kultury na Białorusi, Warszawa 1994.
- CZOŁOWSKI A., komunikat ogłoszony w „Sprawozdaniach Komisji do Badania Historii Sztuki”, t. VIII, 1903, szp. LXII.
- Drugie naradzenie partretau z Njasviza i Grodna. Katalog wystawy, Dzjarżžauny mastacki muzej BSSR, pod red. I. M. PANSZYNA, Mińsk 1981.
- EHRENTAL M., Die fürstlich Radziwillsche Rüstammer zu Nieśwież, „Zeitschrift für historische Waffenkunde”, t. II, z. 6, 1902, s. 221-223.
- GABRUŚ T., GALANČANKA G., Skarby starožytynaga al'boma, „Naviny Belaruskaj Akademii Nauk”, cz. I, nr 27 (558) z 13 lipca 1990, s. 6; cz. II, nr 28 (559) z 20 lipca 1990, s. 6.
- GABRUŚ T., GALANČANKA G., Praviernaja algebraj armonija. Pačatak architektury Novaga času na Belarusi, „Mastactwa Balarusi”, nr 5, 1990, s. 70-75.
- GIERGIELEWICZ J., Wybitni polscy inżynierowie wojskowi, Warszawa 1939.

- GRODZICKA M., Zabytkowe działa spiżowe w zbiorach polskich, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, t. VI, cz. 2, 1960, s. 358–414.
- GRUSZECKI A., Bastionowe zamki w Małopolsce, Warszawa 1962.
- GRUSZECKI A., Fortyfikacja zamku w Nieświeżu, *KAiU*, t. X, 1965, s. 141–145.
- GRUSZECKI A., Rozważania na temat fortyfikacji Zamościa i ich nowoczesności, „*Konserwatorska Teka Zamojska*”. Problematyka konserwatorska fortyfikacji nowożytnych, cz. I, Warszawa – Zamość 1983, s. 34–38.
- HORNUNG Z., Na śladach działalności artystów francuskich w Polsce, „*Teka Komisji Historii Sztuki*”, t. I, 1959, s. 241–291.
- HUTTEN-CZAPSKI E., *Catalogue de la Collection des Monnaies et Médailles Polonaises*, St. Petersburg-Paris 1872.
- JAKIMOWICZ T., Dwór murowany w Polsce w wieku XVI (wieża – kamienica – kasztel), Warszawa – Poznań 1979.
- JAKUBOWSKI J., Czy istnieli kniaziowie nieświescy?, „*Ateneum Wileńskie*”, t. I, Wilno 1929, s. 1–9.
- JAROSZUK J., Radziwiłł Michał Kazimierz (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, z. 2, 1997, s. 292–294.
- JASNOWSKI J., Mikołaj Radziwiłł „Czarny” (1515–1565), Warszawa 1939.
- JELSKI A., Nieśwież, (w:) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. VII, 1886, s. 118–122.
- KALININ W. N., *Mirskij zamek*, Mińsk 1986.
- KAMIENIECKA E., Z zagadnień sztuki Grodna połowy XVII wieku, „*Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*”, t. XVII, 1973.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, t. I, (1387–1507) wyd. J. FIJALEK W. SEMKOWICZ, Kraków 1938/1948.
- KOTLUBAJ, Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich, Wilno 1857.
- KLIMEK A., Rezydencja Jana Zamoyskiego w Zamościu, *KAiU*, t. XXV, 1980, s. 107–115.
- KRÓL A., Kasper Fodyga budowniczy checiński z początku XVII w., *BHS*, t. XIII, 1954, s. 68–117.
- KUYLENSTIERNA O., Die schwedische Staatssammlung eroberter Bronzekanonen, „*Zeitschrift für historische Waffenkunde*”, t. VII, 1915–1917, s. 64–68.
- LULEWICZ H., Radziwiłł Mikołaj Krzysztof zw. Sierotka, (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, z. 2, 1987, s. 349–361.
- ŁOPACIŃSKI E., Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne, *BHS*, t. XIX, 1957, s. 27–48.
- ŁOWMIAŃSKI H., Wchody miast litewskich, „*Ateneum Wileńskie*”, t. I, Wilno 1923, s. 398–466.
- MAJEWSKI K., O działalności kilku muratorów lubelskich z lat 1671–1625, (w:) *Sztuka około roku 1600*, Warszawa 1974, s. 179–199.
- MALCZEWSKA M., *Latyfundium Radziwiłłów w XV w. do połowy XVI w.*, Warszawa – Poznań 1985.
- MARKOWSKI F., Zamek Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki w Nieświeżu, *KAiU*, t. IX, 1964, s. 155–172.
- MATUŠAKAITĖ M., *Portretas XVI–XVIII a. lietuvoje*, Vilnius 1984.
- MAYER W., *Deutsche Schlösser und Festungen*, Frankfurt a. M. 1969.
- MIODOŃSKA B., *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983.
- PASZENDA J., POPLATEK J., *Słownik Jezuitów artystów*, Kraków 1972.
- PETRUSJ. T., Strzelba z roku 1615 w zbiorach wawelskich, „*Studia do Dziejów Wawelu*”, t. V, 1991, s. 450–468.
- Plastyka Belarusi XII–XVIII st., red. N. S. WYSOCKAJA, Mińsk 1983.
- PUGET W., Z dziejów zamku w Szydłowcu, „*Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego*”, t. IV, 1967, s. 261–302.
- PUSTOŁA-KOZŁOWSKA E., Ratusz w Szydłowcu, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, t. IX, 1986, s. 49–59.
- RACHUBA A., Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813, (w:) *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, opr. naukowe T. WASILEWSKI, T. KRAWCZUK, Biała Podlaska 1990, s. 36–47.
- RACZYŃSKI E., Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejom Polski tyczą począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III Sobieskiego (1513–1696), t. I–II, Berlin 1845.
- RÓŻYCKA-ROZPĘDOWSKA E., *Późnorennesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką XVI–XVII w.*, (w:) *Sztuka około 1600*, Warszawa 1974, s. 259–260.

- RUSZCZYCÓWNA J., Nieznany portret Anny Radziwiłłówny, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. XIX, 1975, s. 285-325.
- RUZAS V., Radvilu medaliai, Vilnius 1993.
- SAJKOWSKI A., Od Sierotki do Rybenki. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu, Poznań 1965.
- SAJKOWSKI A., Opowieści misjonarzy, konkwistadorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych, Poznań 1991.
- SCHRENCK J., Augustissimorum, imperatorum, serenissimorum, regum., Inspruck 1601.
- ŠINKŪNAITĖ L., XVII a. Radvilu portretai, Kaunas 1993.
- SULERZYSKA T., Galerie obrazów i „Gabinety Sztuki” Radziwiłłów w XVII w., BHS, t. XXIII, 1961, s. 87-99.
- SULERZYSKA T., Inwentarz galerii obrazów Radziwiłłów z XVII w., BHS, t. XXIII, 1961, s. 267-284.
- SYGAŃSKI J., Działalność Ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566-1610, Kraków 1912.
- SYROKOMLA W., Wędrowki po moich niegdyś okolicach, Wilno 1854.
- TAUROGIŃSKI B., Z dziejów Nieświeża, Warszawa 1937.
- Testament Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego „Sierotką”, (w:) Z dokumentów Księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego „Sierotką”, Warszawa 1905.
- Testament Mikołaja Radziwiłła zwanego „Czarnym” wojewody wileńskiego (w:) U. AUGUSTYNIAK.
- Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim, Warszawa 1992, s. 16-22.
- TYCZYN J., Polski dyplomata na papieskim dworze. Wybór listów Jerzego z Tyczyna do Marcina Kromera, przekład, wstęp i komentarz opr. J. AXER, Warszawa 1982.
- WIDACKA H., Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybenki” w świetle badań archwalnych, BHS, t. XXXIX, 1977, s. 62-72.
- ZAŁĘSKI S., Kolegium Jezuitów w Nieświeżu 1582-1608, „Przegląd Powszechny”, R. 14, t. LIV, 1987, s. 239-252.
- ZARĘBSKA T., O związkach urbanistyki węgierskiej i polskiej w drugiej połowie XVI wieku, KAIU, t. IX, 1964, s. 259-282.
- Zbiory Radziwiłłowskie w Nieświeżu, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1918, nr 8.
- Živapis Belarusi XII-XVIII stahoddzaju, red. N. F. VYSOCKAJA, Mińsk 1980.

SKRÓTY I OZNACZENIA

AGAD AR	Archiwum Główne Akt Dawnych Archiwum Radziwiłłowskie w Warszawie dz. – dział nr – numer akt ks. – księga
BHS	Biuletyn Historii Sztuki
BN	Biblioteka Narodowa w Warszawie
CGIA	Centralnyj Gosudarstviennyj Istoričeskij Archiv Belarusi w Mińsku (obecnie: Nacional Archiv Belarusi)
CBAN	Centralnaja Naukovaja Biblioteka Akademii Nauk w Kijowie
IS PAN	Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie
KaiU	Kwartalnik Architektury i Urbanistyki
MNK	Muzeum Narodowe w Krakowie
MNW	Muzeum Narodowe w Warszawie
MWP	Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
NAB	Nacionalnyj Archiv Belarusi w Mińsku f. – fond op. – opis dz. – dzieło

INDEKS OSÓB I MIEJSCOWOŚCI

- Aftanazy Roman 71
Ahrensburg 14
Aleksander 77 → Radziwiłł Aleksander Ludwik
Aleksandrowicz Stanisław 71
Augustyniak Teresa 71
Andrys, budowniczy 16, 73
B
Baldigara Ottavio, fortyfikator 17
Baliński Michał 71
Baranowski Jerzy 11, 15, 72
Batory Stefan 10
Bentkowski Feliks 78
Berlin 78
Bernardoni Giovanni Maria, architekt 15
Bernatowicz Tadeusz 73, 74, 76
Bernovitz Georg Johan, dworzanin książęcy 69
Bersohn Mathias 26, 27
Biała (Podlaska) 11, 15, 16, 17, 18, 72, 73
Bogdanowski Janusz 72
Boromeusz Karol św. 18
Brensztejn Karol 25, 76
Brześć Lit. 10
Budny Szymon 10
C
Campano Giovanni Paolo 11
Casper, murarz 72 → Fodyga Kasper
Cataneo Girolamo, teoretyk architektury 16
Charków 28
Chenonceaux 14
Chodkiewicz Hieronim, kasztelan wileński 18, 35
Cicogna Antonio, fortyfikator 17
Cicogna Pasquale, fortyfikator 17
Ciechanowiecki Andrzej 72
Czarnawczyce 17, 31
Czemina Zofia z Radziwiłłów 18
Czołowski Aleksander 76
D
Dawid, tokarz 23
Dymitr, stolarz 23
E
Ehrenthal Mathias von 25, 26, 76
Emmanuel, malarz 20
Étampes 14
F
Farnese Alessandro, kardynał 18
Ferens, hajduk 48
Fijalek Jerzy 71
Filip, rzeźbiarz 21, 27, 74, 75
Fodyga Kasper, rzeźbiarz i architekt 16, 20, 72
Franciszek, malarz 18
Frankfurt a.M., 72
Frydman 15
G
Gabruś Tamara 71, 72
Galenčanka Georgij 71, 72
Gandolf, dworzanin książęcy 31
Gdańsk 18
Genga Simone, fortyfikator 17
Giergielewicz Jerzy 73
Giovanni, rzeźbiarz 20
Glücksburg 15
Gołuchów 15
Grodno 18, 73
Grodzicka Maria 74
Gruszecki Andrzej, 15, 16, 17, 72, 73
Gumiński Heliodor, rysownik 77
H
Hanowicz Jan, bibliotekarz książęcy 33, 58
Hanusz, malarz 16, 72
Hanuszowa, złotnik 23, 75

- Herle Lenhard, ludwisarz 27, 77
 Herman, ludwisarz (giser) 77 → Moltzfelt Herman
 Hordzewicz, bibliotekarz książęcy, pisarz miasta
 Nieświeża 33, 68
 Hornung Zbigniew 15, 72
 Hutten-Czapski Emeryk 77, 78
J
 Jagiellończyk Kazimierz 9
 Jakimowicz Teresa 72
 Jakubek, uczeń 74
 Jakubowski Jan 9, 71
 Jan III Sobieski 27, 28, 77, 78
 Jaroszewicz-Pieresławcew Zoja 73
 Jaroszek Jan 72
 Jasnowski Jerzy 75, 77
 Jazłowiec 17
 Jelski Aleksander 80
 Jerzy, malarz 20, 74
 Jost, ślusarz 23
K
 Kałnin Walentyn 73
 Karies Nicolas, architekt 15
 Karpowicz Tamara 73
 Katarzyna, panna 75 → Radziwiłłówna Katarzyna
 Kielce 15
 Kijów 11
 Kiszczanka Anna 9, 10
 Kiszka Jan 10
 Kleck 9
 Klimek Andrzej 72
 Kos Rafał, dworzanin książęcy 20, 74
 Kotlubaj Edward 78
 Kowalczyk Jerzy 76
 Kowno 26
 Kórnik 15
 Krajecensis Maciej, złotnik 23
 Kraków 18, 27, 28, 71, 72
 Krawczuk-Biernacka Danuta 77, 78
 Krawczuk Tadeusz 73
 Krzyszkowski Wawrzyniec 10
 Kuylensstierna Oskar von 26
L
 Lenart, budowniczy i kamieniarz 16, 20, 73
 Lepski Kazimierz 34
 Leszczyński Rafał 15
 Leybowicz Hirsch, rytownik 18
 Lipiński Tymoteusz 71
 Lublin 15
 Lwów 18, 27
Ł
 Ławrynek, malarz 20
 Łopaciński Edward 73
 Łowmiański Henryk 71
M
 Majewski Karol 72
 Makowski Tomasz, sztycharz 10, 14, 20, 74
 Malczewska Maria 71
 Markowski Feliks 10, 11, 71, 72
 Mateusz, malarz 20
 Matušakaitė Marija 73
 Meyer Werner 72
 Michałowski Jan, budowniczy 16, 73
 Michałowski Samuel, budowniczy 16
 Mińsk 19, 73
 Miodońska Barbara 74
 Mir 9, 10, 16, 17, 73
 Moltzfelt Herman, ludwisarz 21, 23, 24
 Mołodecki, dworzanin książęcy 43
 Montelupi Sebastian 21
 Montygirdowicz Piotr Janowicz 9
 Morando Bernardo, architekt 15
 Mroskowski (Mroscovius) Albert 10
N
 Niemirycz Mikołaj 9
 Nieśwież 9, 10, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 31, 32, 33, 34, 36, 69, 71, 75
 Nowogródek 9
O
 Obmiński Antoni, fotograf 11
 Ołyka 16, 18, 31
 Oskierka Samuel, sędzia ziemski 33
 Ostrowski Krzysztof 10
P
 Padniewski Wojciech 17
 Padwa 76
 Paszenda Jerzy 75
 Paweł V, papież 18
 Paweł, hajduk 48
 Pawlukowski, dworzanin książęcy lub stolarz 37,
 42
 Peter, ślusarz 23
 Petrus Jerzy Philip, snycerz → Filip Rzeźbiarz 76
 Pilica 17
 Piotrowice Świdnickie 15
 Płock 19
 Podzamcze Piekoszowskie 15
 Poggio à Caiano 15
 Poplatek Jerzy 74
 Poznań 71, 72, 74
 Protasowicz Paweł, dworzanin książęcy 32
 Puget Wanda 72
 Pustola-Kozłowska Ewa 72
R
 Rachuba Andrzej 73
 Raczyński Edward 78
 Radziminowicz Jan, dworzanin książęcy 32, 33
 Radziwiłł Albrycht Władysław 11, 17, 32, 34

- Radziwiłł Aleksander Ludwik 11, 14, 17, 19, 32, 73
 Radziwiłł Bogusław 11
 Radziwiłł Jan „Brodaty” 9
 Radziwiłł Jan Jerzy 11, 17, 31, 34
 Radziwiłł Jerzy, kardynał 17, 19, 29
 Radziwiłł Jerzy „Amor Poloniae” 19
 Radziwiłł Karol Stanisław 23, 27
 Radziwiłł Krzysztof „Piorun” 19
 Radziwiłł Michał Kazimierz 11, 14, 17, 18, 21, 28, 31, 34, 71, 78
 Radziwiłł Michał „Rybenko” 27, 73
 Radziwiłł Mikołaj „Czarny” 10, 20, 21, 23, 24, 28, 31, 73, 77, 78
 Radziwiłł Mikołaj „Rudy” 10
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof „Sierotka” 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 71, 73, 74, 78
 Radziwiłł Zygmunt Karol 11, 17, 18, 32
 Radziwiłłowa Eleonora z Jazłowieckich 17
 Radziwiłłowa Elżbieta z Szydłowieckich 31
 Radziwiłłowa Tekla z Wollowiczów 17
 Radziwiłłowie 18, 29
 Radziwiłłówna Anna 73
 Radziwiłłówna Cecylia Maria 18
 Radziwiłłówna Katarzyna 23, 75
 Różycka-Rozpędowska Ewa 72
 Ridolfi Domenico, fortyfikator 17
 Roseni Hercules, fortyfikator 17
 Rudziński Mateusz, dworzanin książęcy 32, 37
 Rudziński Stanisław, dworzanin książęcy 33, 60
 Ruszczyćówna Janina 73
 Ruzas Vincas 78
 Rzym 28
S
 Sajkowski Alojzy 74
 Samostrzelnik Stanisław, malarz miniaturzysta 74
 Sangallo Giuliano da, architekt 15
 Sankt Petersburg 19
 Semkowicz Władysław 71
 Sędkowicz Jan, złotnik 23
 Sforza Francesco, kardynał 18
 Sielawka 9
 Šinkunaitė Laima 73
 Skarga Piotr 10, 71
 Skorulski Andrzej, dworzanin książęcy 16, 31
 Shuck 9
 Smiotański Ludwik, dworzanin książęcy 33, 43, 60
 Sokołowski (Sokolnicki), dworzanin książęcy 31
 Sokołowski Marian 27, 77
 Sonderburg Johann von 15
 Stanisław, cieśla 23
 Stefan, złotnik 23, 26, 75
 Stephan, złotnik 75 → Stefan, złotnik
 Strasburg 23, 28
 Strubicz, dworzanin książęcy 74
 Sulerzyska Teresa 73
 Sygański Jerzy 71
 Sykstus V, papież 18
 Syrokomla Władysław 25, 76
 Sztokholm 26
 Szydłowiec 10, 15, 16, 17, 18, 72
 Szydłowieccy 18, 19
 Szydłowiecki Krzysztof 20
 Szymbark 15
T
 Tartaglia Nicolò, teoretyk architektury 16
 Taurogiński Bolesław 10, 71, 72
 Tomasz 74 → Makowski Tomasz
 Toruń 72
 Turczyn, dworzanin książęcy 73
 Tyborowski Łukasz, ekonom książęcy 33, 43
V
 Valeriano Giovanni Pierri, pisarz 73
 Vignola Giacomo, architekt 17
 Vincennes 14
 Vysockaja Natalia 73
W
 Warszawa 17, 18, 19, 71, 72, 73, 76, 78
 Warszawa – Ujazdów 15
 Wasilewski Tadeusz 73
 Wenecja 20, 31
 Widacka Hanna 73
 Wietszany Andrzej, dworzanin książęcy 32, 34, 37
 Wilkowski Kasper, lekarz, pisarz 20
 Wilno 10, 16, 18, 20, 21, 71, 73, 74, 75, 76, 78
 Witanowski Krzysztof, dworzanin książęcy 32
 Władysław IV Waza 18, 54
 Wobe Marcin 19
 Wola Justowska 15
W
 Wollowiczowie 18
 Zaborowski Marcin budowniczy 16
 Zagórski Jerzy, gubernator nieświeski 32, 33
 Załęski Stanisław 71
 Zamoyski Jan 72
 Zamość 15, 73
 Zarebska Teresa 73
 Znirski (?) Jerzy, dworzanin książęcy 36
 Zygmunt I Stary, król 18, 27, 35
 Zygmunt August, król 20, 74
 Zygmunt III Waza, król 20, 74
Ż
 Żółkiewski Stanisław 15

INDEKS RZECZY

[ZAWIERA OBIEKTY RUCHOME ODNOTOWANE W INWENTARZACH]

abrys 48

agnusek 35, 38, 41, 52, 54, 61, 68

ampułka 61

aniołek 38, 52, 63

antependium 35, 37, 41, 52, 54, 62

antiquitates 36, 38

aparat kapłański 50, 53

bacika 36

banieczka 34, 37, 39, 52, 53, 54

bardysz 45

beczka 43

berka 40

bęben 37

- husarski 37

- kozacki 37

blacha 49, 63

- miedziana do pieczenia marcepanów 47

- pikinierska 47

- przednia 63

- zadnia 63

buława szklana 39

buty żelazne 63

Ceber 64, 67

cherubin 52

chorągiew 35

czapeczka 38

czapka żelazna, brunszwicka 37

czareczka 36, 40, 51, 61

czarka alabastrowa 40, 51, 61

czarki rogowe 40, 51

czekan 37

darda 45

decima 35, 38, 52, 61

diamenty czeskie 36, 39, 41, 51, 53

dojnica 64

dygdyg 35

dzbanuszek alabastrowy 63

działa, 37

- „Aleksander” 45

- „Aer” 37

- „Aleksander św.” 37

- „Aqua” 37

- „Cerberus” 37, 45

- „Circe” 37, 45

- „Chimera” 37, 45

- „Czterech proroków większych” 45

- „Georgius” 45

- „Grono” 37

- „Hydra” 37, 45

- „Ignis” 37

- „Jerzy św.” 37

- „Joannes S.” 45

- „Kometa” 45

- „Krokodyl” 37, 45

- „Krügerowskie” 45

- „Lucas S.” 45

- „Markus S.” 45

- „Mateus S.” 45

- „Mieszac” 37

- „Noctua” 45

- „Ostykowskie” 45

- „Papuga” 37

- „Psittacus” 45

- „Salamandra” 37, 45
- „Sówka” 37
- „Smok” 37
- „Strzała” 46
- „Terra” 37
- „Winograd” 45
- dzwony zegarowe 59, 68
- efigies** 36, 38
- fajerki** 64
- farby 63
- farfura
 - gliniana 36
 - turecka 36, 40, 51
- feniks z mosiądzu 54
- figury alabastrowe 40, 43, 51
- flaszka 39
- fordyment 49, 62
- forma do lania armat 64
 - spiżowa 37, 45
- frandzla 39
- gałka** 39
 - alabastrowa 40
 - lazurowa 38, 63
 - magesowa 38, 53
 - szklana, zielona 61
 - szklana, pstra 63
 - z kości słoniowej
- ganek dla muzyki 42
- garniec alabastrowy 36
- garnuszek
 - ex terra sigillata 36, 40, 51, 61
 - krzemieny 61
 - szklany 39
- głowy
 - jelenie 42
 - kozłowe 43
- granat 47
- gryfy 54
- gwichy 47
- gwinty 37
- hakownica** 37, 45, 47
- harkabuz 45
- heban 36, 38, 39, 49
- instrumencik
 - indzienski 48
 - staroświecki 64
- janczarka** 37, 62
- jaszcz olenderski 63
- jelenie głowy 64
- jotombas 37
- kabat** 48
- kaganiec 45
- kamień z Gomory i Sodomiej 42
- kapa 51, 61, 62, 63
- kapelusz kardynalski 61
- kaptur pielgrzymi 49
- karacena 35, 48
- karwasz 47
- kasztan włoski 39
- kieliszek 39, 53
- kilimek 34
- kirys 49
- kociol 43
- kolosy alabastrowe 40, 54
- koncha 40
- kość słoniowa 36, 39, 53
- księga włoska 39
- kaganiec 44
- kapelusz kardynalski 48
- kociol 43
- komin alabastrowy 40
- kompas ołowiany 41, 52
- koncha 36, 40, 51, 61
- konterfekt, 65
 - „Boromeusz Karol kardynał” 49
 - „Cecylia księżniczka” 55
 - „Chodkiewicz” 35
 - „Farnese Alessandro kardynał” 49
 - „Konterfety królewskie” 38
 - „Królewskie” 51
 - „Mazowieccy książęta” 65
 - „Pan Wileński” 51
 - „Paweł V, papież” 49
 - „sadzony” 51
 - „Sykstus V, papież” 49
 - „Sforza Franciszek, kardynał” 49
 - „Radziwiłł Zygmunt Karol” 49
 - „Radziwiłłowie” 51, 54
 - „Szydłowiecki Krzysztof” 49
 - „Szydłowieccy” 57
 - „Władysław IV, król”
 - „Włoch”
 - „województwo malborskiej Ks.J.Mci” 38
 - „Wółowiczowie” 51
 - „Zygmunt I, król” 35
- kirys 35, 37
- koc 49
- kolos alabastrowy 51, 53, 63
- marmurowy 51, 63

- z kamienia lazuruwego 53
- szarych 63
- koldra 35
- konczerz 48, 62, 64
- kopia 63
- koral 36
- korczyk 36, 40, 51
- kord 62
- kordelasz 37
- korona 55, 65
 - mosiężna 49, 51
- kowadło 47
- koziół rzezany indyjskiego rodzaju z rogami 57
- koźłowe głowy z rogami 57
- krobia 68
- krucyfiks 36, 38, 44, 49, 52, 53, 53, 54, 60, 61, 68
- krzesła 41, 42
- księga 48, 68
- kubrak komedijny 63
- kufa 55
- kule 47
 - ogniste
 - żelazne 37, 45
 - kamienne 45
 - ołowiane 47
- kusza
- kwaśnik 43
- lampa 38, 41, 42, 43, 50, 53, 54, 57, 58, 64
- laska
 - fundatorska 61
 - trzciniowa 63
 - marszałkowska 35
- lichtarz 38, 41, 42, 52, 54, 64
- liga 55
- lont 47
- ładownica 63
- łańcuch 38, 39
- ława 58, 66
- łopata 47
- łoże dębowe 47
- łyżka 36, 47, 51
- manipularz 35, 52
- mapa 35, 42
- materac 35, 40, 49, 61
- miecz 37
 - katowski 37
 - mistrzowski 63
 - perski 35, 48, 64
- mitra kardynalska 48, 61
- modelusz spinowskiego 63
- monety 36, 38
- moździerz 45, 47
 - do kul ognistych 37
- mszał 35, 38, 41, 53
- multan 49, 63
- mundsztuk 64
- muszkiet 62
- Naczynia**
 - porcelanum 41
 - kamienne 41
 - marmurowe 41
- nagłówki rzemienne 63
- nakolaniek 47, 49
- nakrycia adamaszkowe 51, 54
- namiótek 35
- namioty perskie 55
- nóż łowczy 35, 48, 63
- numizmat 36
- Obicie 34, 35**
- obraz 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 50, 53, 54, 57, 64
 - alabastrowy 40, 41, 51, 52, 54, 65
 - „Aleksandra z gipsu” 63
 - „Ascentionis” 39
 - „Anna św.” 35, 38, 52
 - „Cecylia św.” 35, 42
 - „Cecylia księżniczka” 57
 - „Czterech Ewangelistów” 63
 - „Decolatio s. Joannis” 35, 38, 52
 - drukowy 54
 - „Efigies Christi” 36, 41
 - gipsowy 63
 - „Jeronima św.” 38, 53
 - „Jerzego św., gipsowy” 63
 - „Józef św.” 54
 - „Katarzyna św.” 35, 52
 - „Lorecka Najświętsza Panna” 38
 - marmurowy 43
 - „Mikołaja św. z gipsu” 63
 - „Narodzenia Pańskiego” 54
 - „NMP” 35, 38, 48, 52, 53, 59, 68
 - „Objawienie Narodzenia Pańskiego” 39
 - „Pan Jezus” 38, 48
 - papierowy 41, 54
 - „Pasyjka”
 - „Przemienienie Pańskie” 54
 - „Z pawich z piór” 35, 38
 - „Pasionis Christi” 36, 41, 54
 - sadzony 54, 65
 - „Salvator” 36, 41, 54
 - „Wszystkich Świętych” 38, 52

- „Zesłanie Ducha św.” 65
- „Zjawienie anielskie pasterzom o narodzeniu Pańskim” 60
- obłozyny żelazne 47, 64
- obojczyk 49, 63
- obręcze 47
- obroża 62
- obrus 38, 52, 53
- olstro 36, 37, 39, 48, 51, 52, 53, 61, 62, 63
- oltarz 38, 50, 52, 58, 68
- opona 34, 51
- ornat 35, 37, 52
- orzech
 - indyjski 36, 40, 51, 61
 - włoski 39
- ostroga 36, 38, 62, 64
- Pałasz** 49
- pancerz 37, 49, 64
- paszport pergaminowy 48
- pendent 62
- perłowa macica
- pierścień 38, 68
 - Witoldów 36
- pludry dragonie 63
- plaszcz pielgrzymi 63
- pokrowiec juchtowy 63
- popręg
- portiera 34
- porcelana 41, 51
- pot 64
- pozytyw 49
- półdziałek 45
- pólhak 37
- pólhakownica 45
- półkirys 49, 63
- półwerak 63
- proch 37, 43, 47, 65
- prochownica 37
- przyłbica 48, 49, 64
- puginał 37, 62
- puklerz 35, 37, 48, 49, 63
- pulpit 49, 58, 64
- puzdro 62, 63
- Rapier** 37
- relikwiarz 34, 35, 37, 38, 52, 61, 65
- rękawica żelazna 49
- róg
 - bawoli 49, 63
 - sułakowy 37, 49
- rubin 36, 53
- rusznica 37
- rząd 35
- rzeźba, 62
 - „Chart u nóg” 62
 - „Ducha św.” 57
 - „figury alabastrowe” 54, 57
 - „Lorecka NMP” 52
 - „Merkuriusz” 63
 - „Orythia”, 51 63
 - „Pan Jezus”, 52
 - „osoba z drzewa rzezana”, 51
 - „Pentesiea”, 51
- Saletra** 37
- samopał 48
- serpentyń 37
- siarka 37
- siodło 35, 49, 63
- „Skala św. Eustachego” 53
- „Skala św. Hieronima” 36, 39, 53
- „Skala św. Franciszka” 40
- skorupy morskie 49
- skrzynia 35, 41, 48, 58, 61, 63, 64, 68
- smoki 44, 60, 63
- spiz 37
- statueta 63, 67
 - alabastrowa 42, 64
 - spiżowa 50, 64
- stojaczek
- stolek 35
- stojak 36, 39
- stół 36, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 51, 52, 54, 55, 62, 64, 65, 66, 67
- strusie jaja 36, 40, 51, 61
- strzelba 62
- strzemiona 35
- stula 35, 37, 52
- sygnet 36
- szabla 37
- szachy 36, 39, 62
- szafa 36, 39, 40, 41, 42, 50, 51, 53, 54, 58, 62, 64, 66
- szaflik 64
- szala do ważenia gwintów (gwichów) 37, 47
- szefelin 39, 53, 62
- szkatuła 35, 36, 38, 39, 48, 53
- szkło 39
- francuskie 51, 54
 - moskiewskie 58, 68
- szklaneczka 39
- szklanica 41, 53

szor 63
szpada 35, 37, 62
szpunt 45
szragi 44, 55
szturmak 45
 – spiżowy 37
szyszak 35, 37, 48, 49, 62, 63, 64
 – tatarski 49, 62
Tablica marmurowa 51
taca 39
talerzyk indyjski 36, 40, 51, 61
tarcza 47, 63
tasaczek 49, 64
trąba 64
trzcina z Jordanu 38, 52
Ubiory komedialne włoskie 49
ubioru maskarskie 35
Wanna dębowa 64

warsztat tokarski 49, 64
wezglówek (wezglowie) 35, 49, 63
widelec 39, 40, 51
widelki 41, 62
wilki 40, 47, 64
włosienica 48
wodze 35
worek papuzi 48
wota 59, 60, 68
wozy 67
Zarekawie 37, 49, 63
zasłonka 35, 38, 40, 41, 51, 52, 53, 54, 63
zawój turecki 48, 62
zbroja 37, 49, 63
zegar 43, 59, 68
zwierciadło 36, 40, 49, 51, 53, 54, 61, 62
zydel 40, 41, 54, 55, 64, 65, 66, 67

oprac. Andrzej Bernatowicz

SPIS ILUSTRACJI

1. Portret Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”. Wg Schrencka.
2. Portret Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” z lat 1590–1604. Oryg. Zamek Królewski w Warszawie, zbiory Fundacji im. Ciechanowieckich.
3. Zamek w Nieświeżu. Frag. ryc. T. Makowskiego „Nesvisium” z ok. 1604 r. Wg Taurogińskiego.
4. Fasada głównego budynku zamku nieświeskiego „pałacu” z lat 1590–1604. Oryg. CBAN.
5. Projekt pierwszego piętra głównego budynku zamku nieświeskiego „pałacu” z lat 1590–1604. Oryg. CBAN.
6. Projekt parteru drugiego budynku zamku nieświeskiego „kamienicy” z lat 1590–1604. Oryg. CBAN.
7. Zamek w Nieświeżu. Zdjęcie lotnicze z 1927, fot. A. Obuchowski. Oryg. IS PAN.
8. Zamek w Nieświeżu. Zdjęcie lotnicze z 1927, fot. A. Obuchowski. Oryg. IS PAN.
9. Zamek w Nieświeżu. Widok na główną fasadę. Fot. z pocz. XX w. Neg. BN.
10. Zamek w Nieświeżu. Widok na fasadę boczną. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
11. Zamek w Nieświeżu. Widok na sklepienie w loggi. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
12. Zamek w Nieświeżu. Widok na sień. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
13. Zamek w Nieświeżu. Inskrypcja nad wejściem do pomieszczeń dawnego skarbcza. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
14. Zamek w Nieświeżu. Widok na fasadę skrzydła północnego „galerię północną”. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
15. Zamek w Nieświeżu. Przejazd w skrzydle północnym „galerii północnej”. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
16. Zamek w Nieświeżu. Widok na fasadę południowo-zachodnią skrzydła pld.-zach. „kamienicy”. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
17. Zamek w Nieświeżu. Górne kondygnacje wieży przy skrzydle pld.-zach. Fot. T. Bernatowicz, 1995.
18. Zamek w Nieświeżu. Renesansowe portale w skrzydle pld.-zach. „kamienicy”. T. Bernatowicz, 1995.
19. Zamek w Nieświeżu. Sklepienie w bramie głównej. T. Bernatowicz, 1995.
20. Działo „Circe”. Oryg. MWP. Fot. M. Ciunowicz.
21. Działo „Chimera”. Oryg. MWP. Fot. M. Ciunowicz.
22. Działo „Meluzyna”. Oryg. Królewskie Muzeum Artylerii w Sztokholmie. Wg. Kuylenstierna.
23. Działo „Hydra” Oryg. MWP. Fot. „Sprawozdania Komisji”.

24. Strzelba ze zbrojowni Radziwiłła „Sierotki”. Oryg. Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Fot. Ł. Szuster.
25. Strzelba ze zbrojowni Radziwiłła „Sierotki”, fragm. Oryg. Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Fot. Ł. Szuster.
26. Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (rewers). Wersja ze złota. Oryg. MNK. Neg. MNK.
27. Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (awers). Wersja ze złota. Oryg. MNK. Neg. MNK.
28. Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (rewers). Wersja ze srebra. Oryg. MNK. Neg. MNK.
29. Medal Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (awers). Wersja ze srebra. Oryg. MNK. Neg. MNK.
30. Medal Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
31. Medal Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
32. Medal Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” (rewers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
33. Medal Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
34. Medal Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” (rewers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
35. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
36. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.
37. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (awers). XIX-wieczna kopia. Oryg. MNK. Neg. MNK.
38. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (rewers). XIX-wieczna kopia. Oryg. MNK. Neg. MNK.

WYDAWNICTWA BIURA PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DO SPRAW POLSKIEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO ZA GRANICĄ

Seria A: Straty Kultury Polskiej

STRATY BIBLIOTEK W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ W GRANICACH POLSKI Z 1945 ROKU.
WSTĘPNY RAPORT O STANIE WIEDZY

Cz. 1. Analiza. [Aut.] Barbara Bienkowska, Wojciech Kowalski, Hanna Łaskarzewska, Urszula Paszkiewicz, Stanisław Waligórski

Cz. 2. Tablice. Oprac. Stanisław Waligórski

Cz. 3. Bibliografia. Oprac. Urszula Paszkiewicz

Red. nauk. Andrzej Mężyński

Warszawa 1994

STRATY BIBLIOTEK POLSKICH W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Oprac. Barbara Bienkowska

Warszawa 1994

LOSSES OF POLISH LIBRARIES DURING WORLD WAR II

By Barbara Bienkowska. Translation Krystyna Cękalska

Warsaw 1994

Andrzej Mężyński

KOMMANDO PAULSEN PAŹDZIERNIK-GRUDZIEŃ 1939 R.

Warszawa 1994

KOLEKCJA KANOP W DAWNYCH ZBIORACH GDAŃSKICH

Oprac. Marian Kwapiński

Warszawa 1995

STRATY WOJENNE. MALARSTWO POLSKIE. OBRAZY OLEJNE, PASTELE, AKWARELE UTRACONE
W LATACH 1939-1945 W GRANICACH POLSKI PO 1945 R.

Oprac. Krystyna Znojewska, Anna Tyczyńska

Poznań 1998

Seria B: Wspólne Dziedzictwo

ARCHIWA RODZINNO-MAJĄTKOWE W ZBIORACH PAŃSTWOWYCH WE LWOWIE. INFORMATOR

Oprac. Stanisław Pijaj

Warszawa 1995

BADANIA KSIĘGOZBIORÓW RADZIWIŁŁÓW. Materiały międzynarodowej sesji, Olsztyn 6-7 października 1994

Red. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew

Warszawa 1995

Maria Kałamajska-Saeed

PORTRETY I ZABYTKI KSIĄŻĄT OLEKOWICZÓW W SŁUCKU. INWENTARYZACJA JÓZEFA SMOLIŃSKIEGO Z 1904 R.

Warszawa 1996

Urszula Paszkiewicz

RĘKOPIŚMIENNE INWENTARZE I KATALOGI BIBLIOTEK Z ZIEM WSCHODNICH RZECZYPOSPOLITEJ (spis za lata 1553-1939)

Warszawa 1996

Józef Wojakowski

KSIĘGOZBIORY EUSTACHEGO KAJETANA SAPIEHY (1797-1860) I WACŁAWA SEWERYNA RZEWUSKIEGO (1785-1831)

Warszawa 1996

ZABYTKI WOJEWÓDZTWA STANISŁAWOWSKIEGO. WYKAZ Z LAT 1921-1929

Red. nauk. Ryszard Brykowski, Grażyna Ruszczyk

Warszawa 1998

BIBLIOTEKI NA WSCHODNICH ZIEMIACH II RZECZYPOSPOLITEJ. INFORMATOR

Red. nauk. Barbara Bieńkowska. Oprac. Urszula Paszkiewicz, Hanna Łaskarzewska, Janusz Szymański, Stanisław Waligórski

Poznań 1998

w druku:

Urszula Paszkiewicz

INWENTARZE I KATALOGI BIBLIOTEK Z ZIEM WSCHODNICH RZECZYPOSPOLITEJ (spis za lata 1510-1939)

W cyklu wydawniczym „Informatory o zbiorach polskich za granicą” ukazały się:

Lucjan Biliński

POLONIKA W ZBIORACH BIBLIOTECZNYCH W WIELKIEJ BRYTANII. INFORMATOR

Warszawa 1997

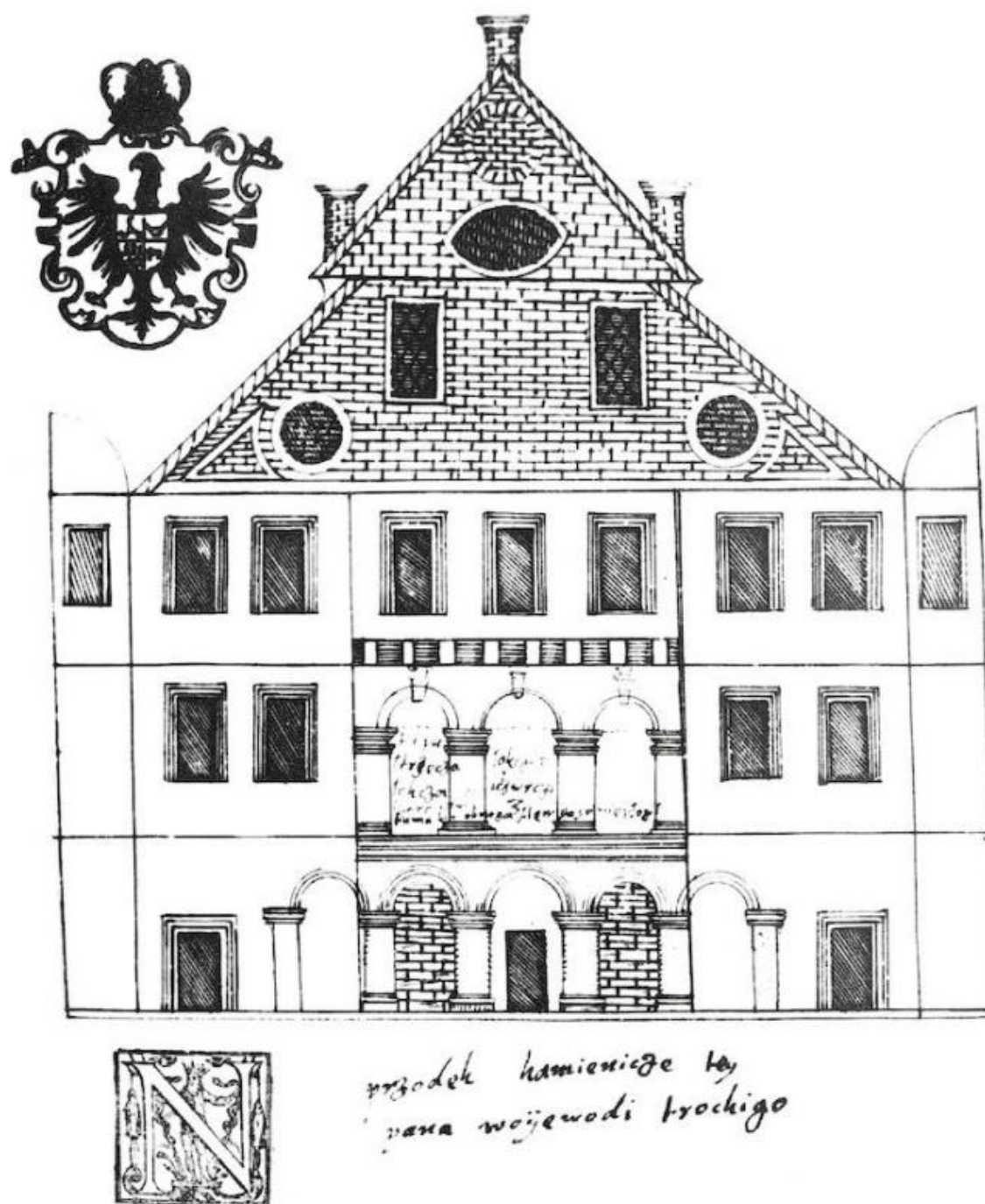
Ryc. 1. Portret Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”. Wg Schrencka.

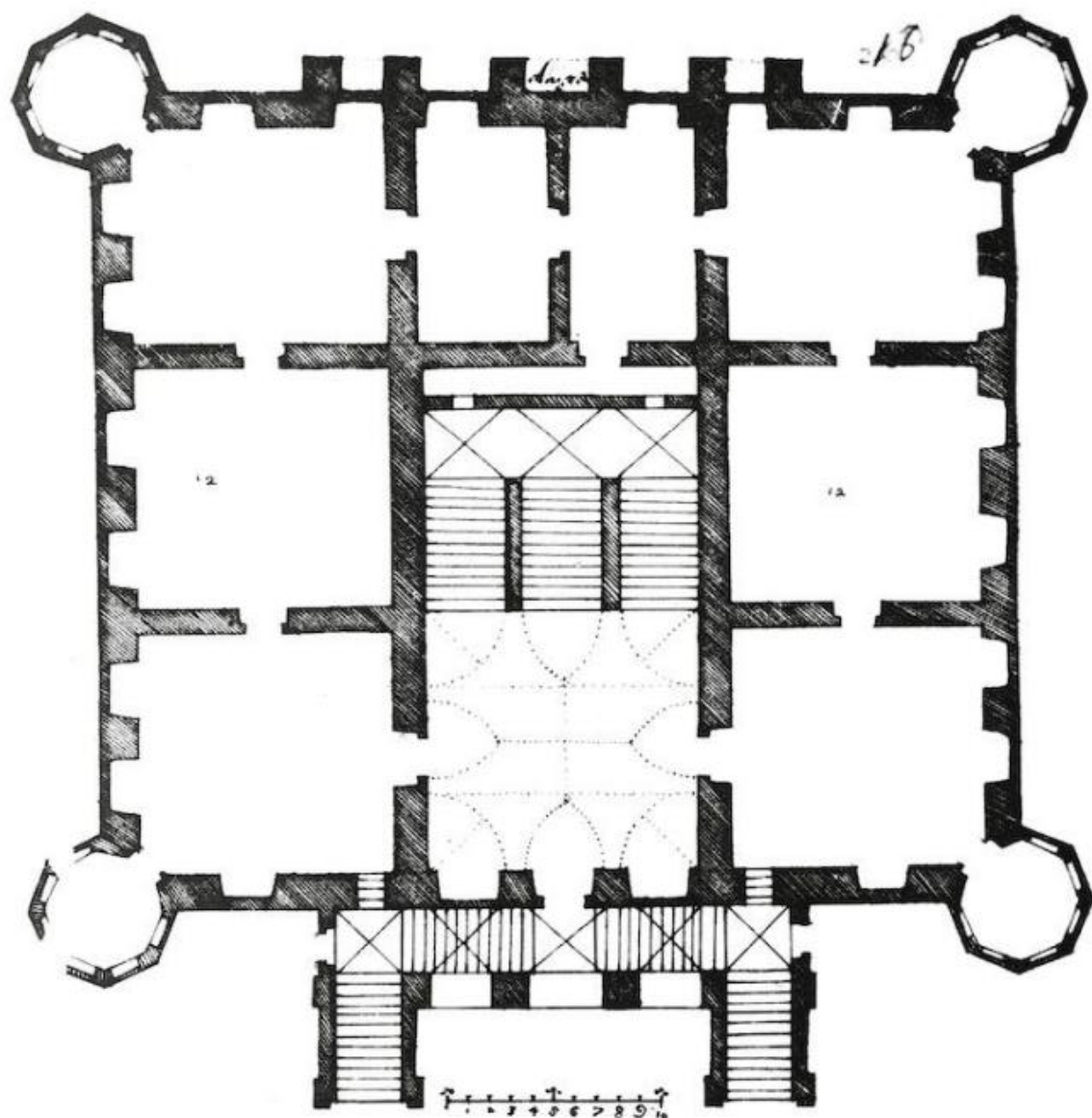
Ryc. 2. Portret Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” z lat 1590–1604. Oryg. Zamek Królewski w Warszawie. Zbiory Fundacji im. Ciechanowieckich.

Ryc. 3. Zamek w Nieświeżu. Frag. ryc. T. Makowskiego „Nesvisium” z ok. 1604 r. Wg Taurogińskiego.

Ryc. 4. Fasada głównego budynku zamku nieświeżskiego („palacu”) z lat 1590–1604. Oryg. CBAN.

Sądano się kamienicę pała wogewodi troickiego wadziwila i kształtu na niezmiernie
 ynamitru grabia naoligo y nasellowiczu byjest budowana kamienicą wzmianku
 niżej widać manasirskie łokcie 4 z Anadulskimi ma łokcie 3 z mańskie trzo
 budowano szmaru piwnicę wżem pod przego parimentu doparimentu łokcie 9 y dżu
 odiego zaisie do drugiego parimentu łokcie 8 Anuragub Alhinge y dżu od trzeciego
 szmaru szmaru kamie yż przysiedzi uczimono moshane Anabowodzie
 tim celu naprozdzie tedi naostatczym szmaru szmaru tedi ziednego szmaru
 ziednego y dżu Anadulskimi filach cematowy słone tedi podostatczym szmaru
 przestępono y tamiż uczimono Alhinge naostatczym szmaru

w roku 1582 z kamienicę pała

Ryc. 5. Projekt I piętra „palacu” w Nieświeżu. Oryg. CBAN.

Ryc. 7. Zamek w Nieświeżu. Zdjęcie lotnicze z 1927, fot. A. Obuchowski. Oryg. Instytut Sztuki PAN (IS PAN).

Ryc. 8. Zamek w Nieświeżu. Zdjęcie lotnicze z 1927, fot. A. Obuchowski. Oryg. IS PAN.

Ryc. 9. Zamek w Nieświeżu. Widok na główną fasadę. Fot. z pocz. XX w. Neg.

Ryc. 10. Zamek w Nieświeżu. Widok na fasadę boczną. Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 11. Zamek w Nieświeżu. Widok na sklepienie w loggi Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 12. Zamek w Nieświeżu. Widok na sien. Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 13. Zamek w Nieświeżu. Inskrypcja nad wejściem do pomieszczeń dawnego skarbcza. Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 14. Zamek w Nieświeżu. Widok fasadę skrzydła północnego („galeria północna”). Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 15. Zamek w Nieświeżu. Przejazd w skrzydle północnym („galerii północnej”). Fot. T. Bernalowicz, 1995.

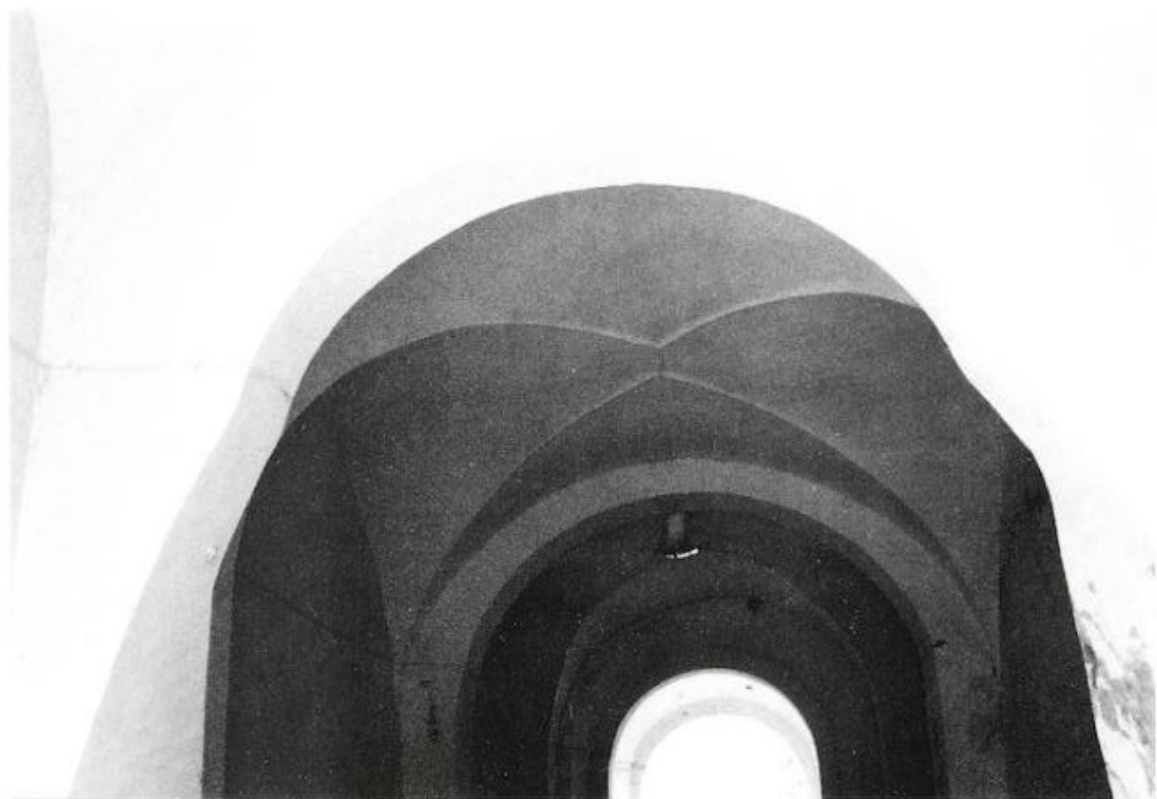
Ryc. 16. Zamek w Nieświeżu. Widok na fasadę południowo-zachodnią skrzydła płd. -zach. („kamienicy”). Fot. T. Bernatowicz, 1995.

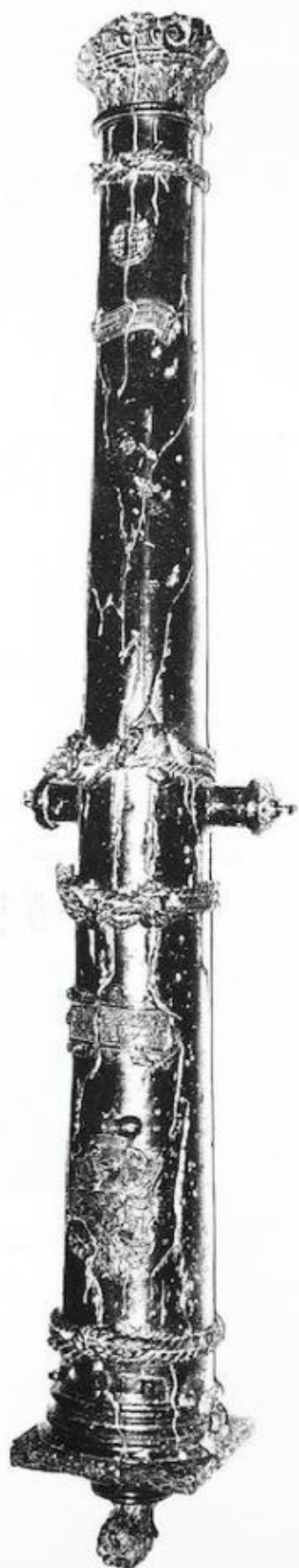
Ryc. 17. Zamek w Nieświeżu. Górne kondygnacje wieży przy skrzydle płd.-zach. Fot. T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 18. Zamek w Nieświeżu. Renesansowe portale w skrzydle płd.-zach. („kamienicy”). T. Bernatowicz, 1995.

Ryc. 19. Zamek w Nieświeżu. Sklepienie w bramie głównej. T. Bernatowicz, 1995.

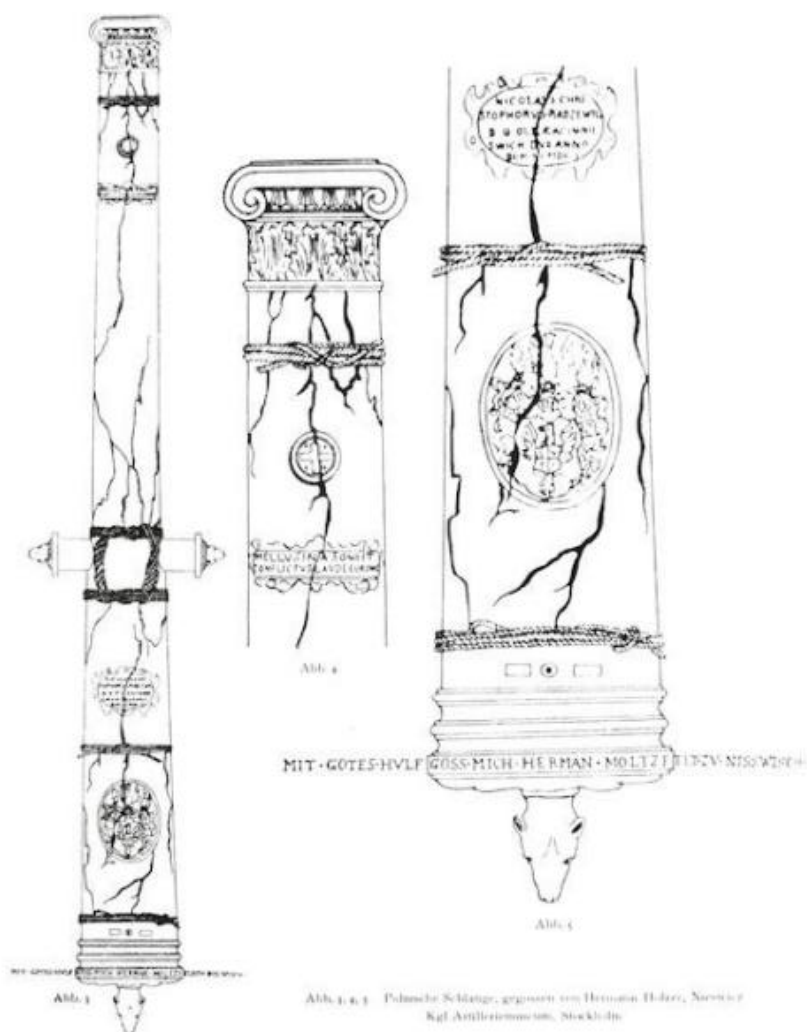
Ryc. 20. Działo „Circe”. Oryg. MWP. Fot. M. Ciunowicz.

Ryc. 21. Działo „Chimera”. Oryg. MWP. Fot. M. Ciunowicz.

Ryc. 22. Działo „Meluzyna”.
Oryg. Królewskie Muzeum Arty-
lerii w Sztokholmie. Wg. Kuylen-
stierna.

Ryc. 23. Działo „Hydra”. Oryg. MWP. Fot. Sprawozdania Komisji.

Ryc. 24. Strzelba ze zbrojoni Radziwiłła „Sierotki”. Oryg. Państwowe Zbiory Sztuki Na Wawelu. Fot. Ł. Szuster.

Ryc. 25. Strzelba ze zbrojoni Radziwiłła „Sierotki”, fragm. Oryg. Państwowe Zbiory Sztuki Na Wawelu. Fot. Ł. Szuster.

Ryc. 26. Medal Mikolaj Radziwilla „Czarnego” (revers). Wersja ze zlota. Oryg. Muzeum Narodowe w Krakowie (dalej: MNK). Neg. MNK.

Ryc. 27. Medal Mikolaj Radziwilla „Czarnego” (awers). Wersja ze zlota. Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 28. Medal Mikolaj Radziwilla „Czarnego” (revers). Wersja ze srebra. Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 29. Medal Mikolaj Radziwilla „Czarnego” (awers). Wersja ze srebra. Oryg. MNK. Neg. MNK.

*Ryc. 30. Medal Mikolaja Radziwilla „Sierotki”
(awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.*

*Ryc. 31. Medal Mikolaja Radziwilla „Sierotki”
(awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.*

*Ryc. 32. Medal Mikolaja Radziwilla „Sierotki” (re-
wers). Oryg. MNK. Neg. MNK.*

Ryc. 33. Medal Mikolaja Radziwilla „Sierotki” (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 34. Medal Mikolaja Radziwilla „Sierotki” (rewers). Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 35. Medal Michala Kazimierza Radziwilla (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 36. Medal Michala Kazimierza Radziwilla (awers). Oryg. MNK. Neg. MNK.

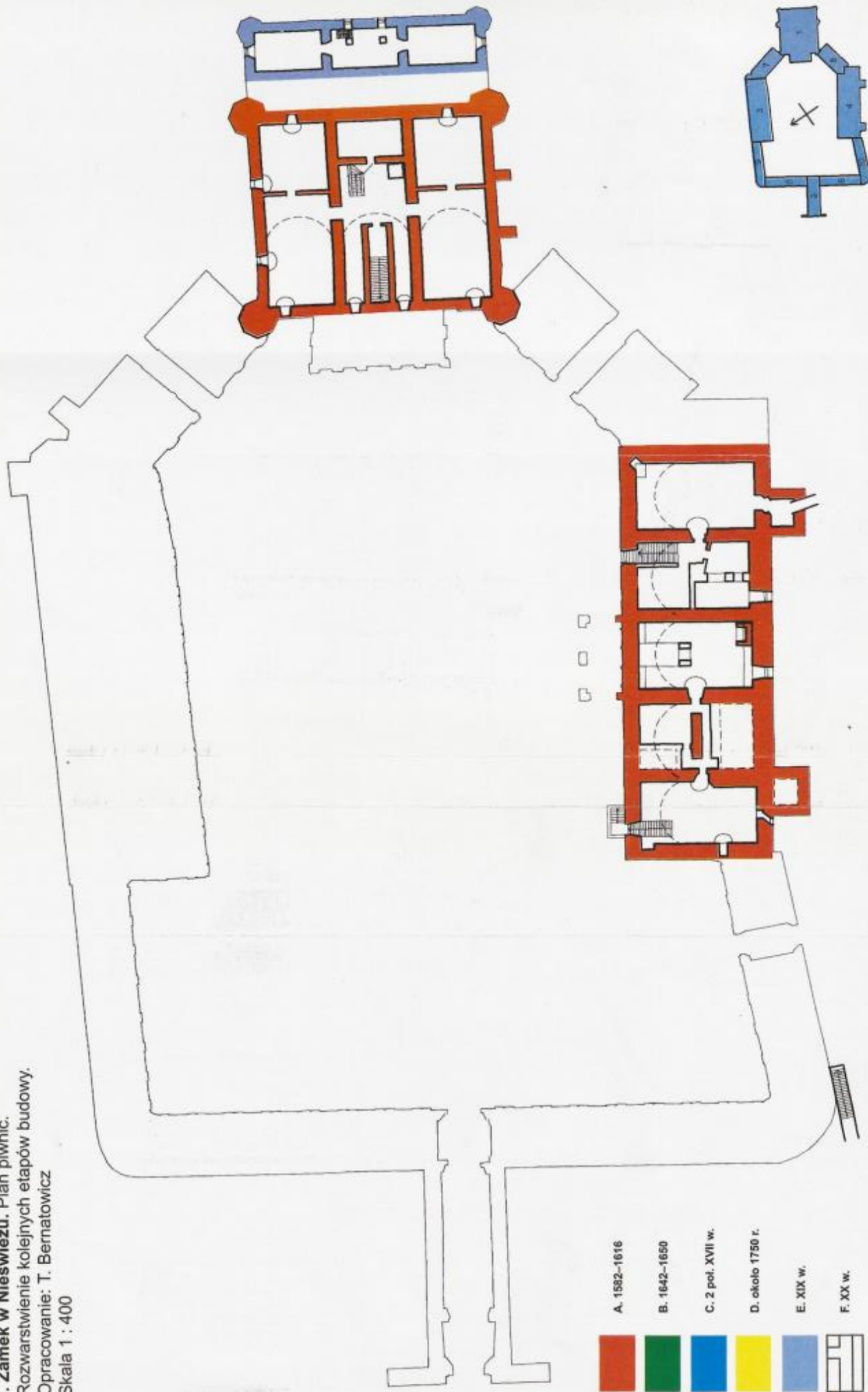

Ryc. 37. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (awers). XIX-wieczna kopia. Oryg. MNK. Neg. MNK.

Ryc. 38. Medal Michała Kazimierza Radziwiłła (rewers). XIX-wieczna kopia. Oryg. MNK. Neg. MNK.

I. Zamek w Nieświeżu. Plan piwnic.
 Rozwarstwienie kolejnych etapów budowy.
 Opracowanie: T. Bernatowicz
 Skala 1 : 400

A. 1582-1616

B. 1642-1650

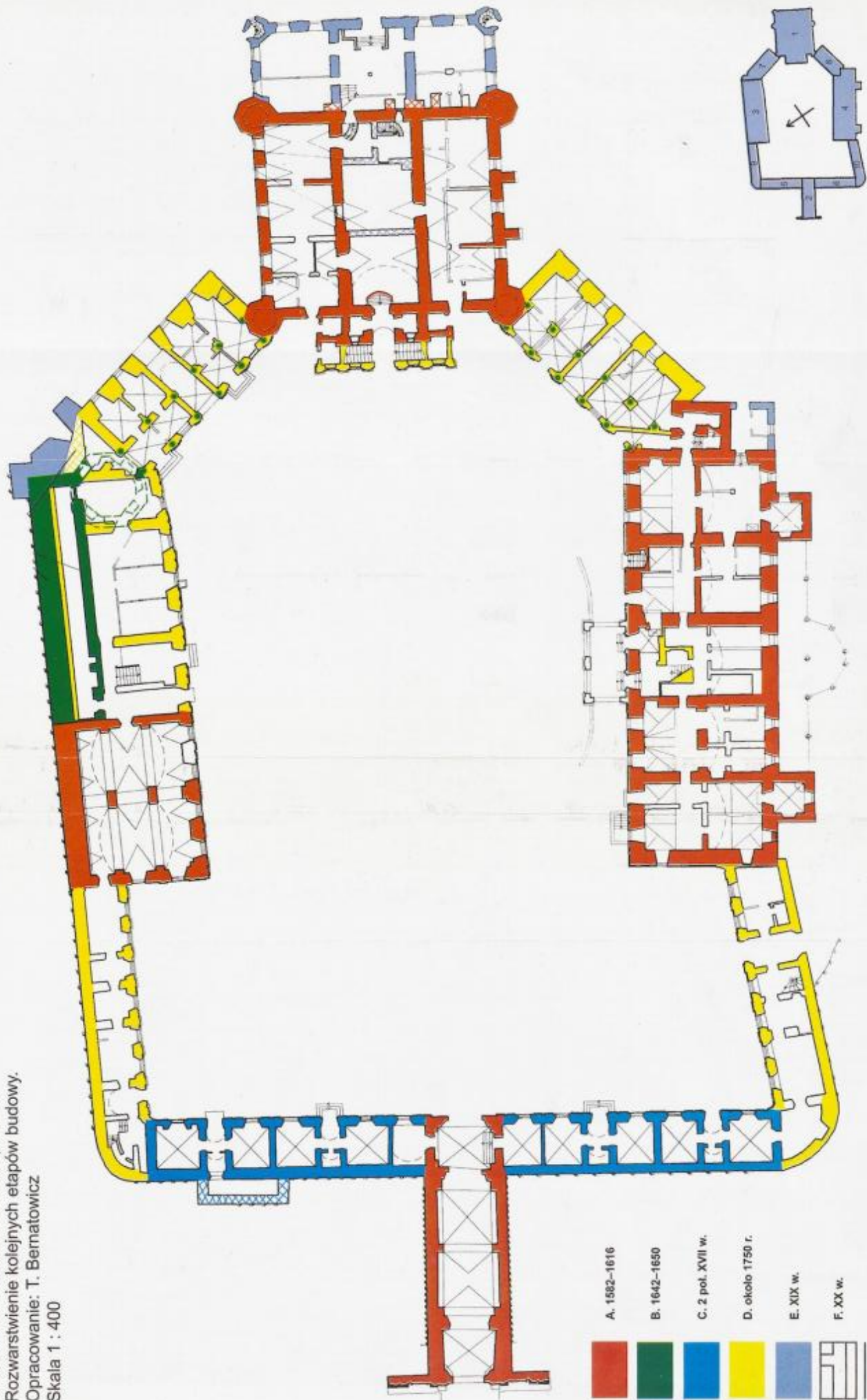
C. 2 poł. XVII w.

D. około 1750 r.

E. XIX w.

F. XX w.

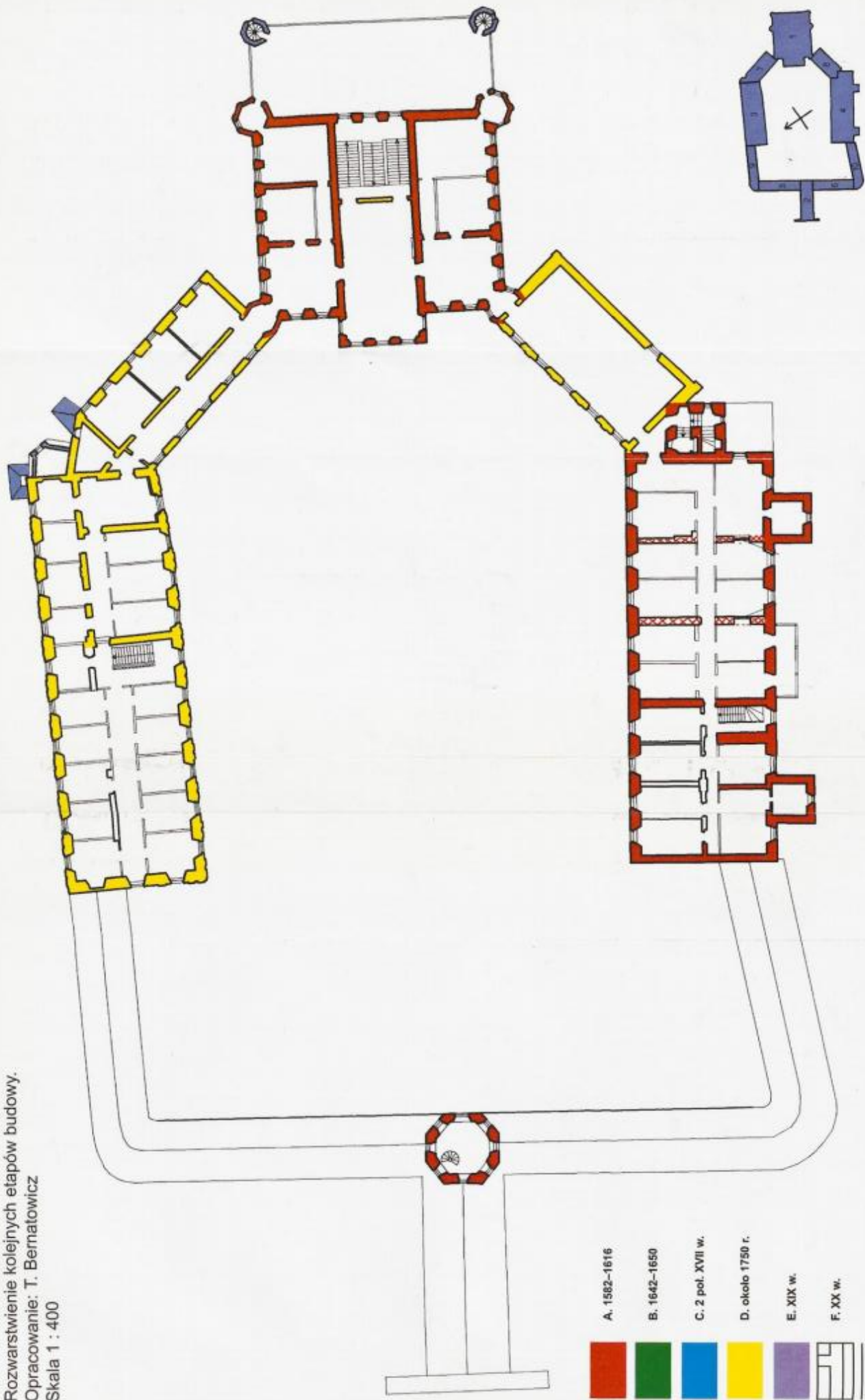
II. I. Zamek w NleŖwieŖu. Plan parteru.
RozwarŖwienie kolejnych etapów budowy.
Opracowanie: T. Bernatowicz
Skala 1 : 400

III. Zamek w Nieświeżu. Plan I piętra.
 Rozwarstwienie kolejnych etapów budowy.
 Opracowanie: T. Bernatowicz
 Skala 1 : 400

IV. Zamek w Nieświeżu. Plan II piętra.
 Rozwarstwienie kolejnych etapów budowy.
 Opracowanie: T. Bernatowicz
 Skala 1 : 400

A. 1582-1616

B. 1642-1650

C. 2 poł. XVII w.

D. około 1750 r.

E. XIX w.

F. XX w.